

29 304
B 74

ЭРКИН ВОҲИДОВ

*Дил тубига
чо'ккан
лаҳзалар*

Dil tubiga
cho'kkan
lahzalar

УЎК 821.512.133-1

КБК 84(59)6

В – 74

В – 74 **Воҳидов, Эркин.**

Дил тубига чуққан лажалар: Қисса/
Маъсул муҳаррир М.Қонжабек. – Т.: «Sharq»,
2013. – 128 б.

ISBN 978-9943-26-064-1

Ўзбекистон Қаҳрамони, халқ шоири Эркин Воҳидовнинг «Дил тубига чуққан лажалар» китоби ҳаётини лавҳалар, кузатув ва хотиралардан тузилди. Уларнинг баъзилари хотира шаклидаги гʻамгин ҳикoyalар, баъзилари ярим табассум билан битилган эsdalikлардир. Улардан айримлари шаклан кулгилли, лекин моҳиятан мураккаб тақдир лавҳаларидан иборат. Ҳаётдан ҳаминча ҳикmat ва ибрат олиб яшagan қаҳрамон шоиримизнинг ушбу китоби азиз ўқувчиларга ҳаёт қадрига етиш, истиқлол неʼmatини англаш, халқ ва миллат тақдирига ҳамнафас бўлиб, оғoҳ дил билан яшash йўлида яхши эsdatма бўлади, деб ишонамиз.

Ўзбекистон Қаҳрамони, халқ шоири Эркин Воҳидовнинг «Дил тубига чуққан лажалар» китоби ҳаётини лавҳалар, кузатув ва хотиралардан тузилди. Уларнинг баъзилари хотира шаклидаги гʻамгин ҳикoyalар, баъзилари ярим табассум билан битилган эsdalikлардир. Улардан айримлари шаклан кулгилли, лекин моҳиятан мураккаб тақдир лавҳаларидан иборат. Ҳаётдан ҳаминча ҳикmat ва ибрат олиб яшagan қаҳрамон шоиримизнинг ушбу китоби азиз ўқувчиларга ҳаёт қадрига етиш, истиқлол неʼmatини англаш, халқ ва миллат тақдирига ҳамнафас бўлиб, оғoҳ дил билан яшash йўлида яхши эsdatма бўлади, деб ишонамиз.

УЎК 821.512.133-1

КБК 84(59)6

ISBN 978-9943-26-064-1

© Э.Воҳидов, 2013 й.

© «Sharq» нашриёт-юридан ташкилдорлик компанияси

Бозор тақдирини, 2013 й.

МЕН АЙТИБ ТУРАЙ, СЕН ЁЗ

1960 йили мен эндагина университетни битириб, ёшлар нашриётида иш бошлаган эдим. Торгина хонада тўрт киши ўтирардик: уч мухаррир ва мен – кичик мухаррир.

Бир куни хонамизга орден таққан кекса бир одам келиб келди ва салом-алиқдаш сўзи:

– Менга шоёр керак, ичингизда ким шоёр? – деб сўради. Нашриётнинг эг қатта шоёри Қудрат Хикमत эди. Лекин у кишининг қоллар билан судбат қуришга тоби йўқ эди шеккиди, меҳмонга пойгада ўтирган мени кўрсатиб, ана шоёр, деди ва ўзи ўтирган стулни қарияга бўшатиб ташқарига чиқди. Қолганлар ҳам бирин-сирива чиқиб баҳонасида хонани тарк этдилар. Қария стулга ба-
фуржа чўкиб, муддонга баён қилди:

– Гап буздай, ўғлим. Ёшим етмондан ошди, икки урушни кўрдим, колхоз қурилишида катнашдим, Фарғона каналда ишладим. Кўрган-кечирганларим ўзим билан кетмасин, мен айтиб турай, сен ёз. Айтaversам катта рўмон бўлади.

Ёши улут, мухтарам меҳмонга қандай баҳона қилгани билмай турган эдим, «рўмон» сўзи жонимга оро кирди.

– Мен рўмон ёмайман, – дедим афсус оҳангда – фақат шеър ёшман.

– Барибир эмасми, – дея эътироз билдирди меҳмон – биз китоб ёздирганларнинг ҳаммасини «шоёр» деймиз.

Хуллас, ўша куни мухтарам қарияни хурсанд қилолмадим. Менг узр ва баҳоналар айтиб кўчидим. Чолнинг гаптин чехраси кўз ўнгимдан кетмайди. Мана бутун замоналар ўтиб ўзим ўша қариянинг хотиёжонини сезиб тураёман. Бирор қаламкашга, мен айтиб турай, сен ёз, дегим

келади-ю, аямо мен қалбдан кечирган туйғуларни ким ўзимдек баён қилолади?

Инсон умрда кўрган-кечиргандарини ёниб чикса яна бағта умр керак бўлади. Уйласам, ўтган фурсат сув билан оқиб кетган қум экан. Ботмонлаб қумдан мисқоллаб олгани олингандек, ҳаётнинг мазмунини бўлган, сени инсон қилиб шакллантирган, дил тубига чўккан олгани лаҳзалар бўлар экан. Бундоқ олтинларни фарзандларга мерос қилиб қолдирса арзийди. Шу ният билан қўлга қалам олдям.

БУ ДУНЁГА САВОЛИМ КЎПДИР

Болалигимда савол беравериб ҳаммамнинг жонига тегар эканман. Гўдак онгимда туман аралаш ўрнашиб қолган бир воқеа гоҳ тушимда, гоҳ ўнгимда тикланиб туради.

Амакни тажаниб, баджаҳл одам эди. Бир кунин у кўчадан қоғозга ўралган бир нарса кўтариб кирди. Мен югуриб бориб сўрадим:

– Опоқдада, қўлингиздаги нима?

– Гўшт олиб келдим, болам, – деди аввал му-
дойимлик билан.

– Қадрдан олдингиз?

– Бозордан.

– Кимдан?

– Тожи қассобдан.

– Неча кило?

– Бир кило.

– Неча пулга олдингиз?

Яна уч-тўрт саволдан кейин амакнинг авзон бузилди. Юзи оқариб, лаби титрашга тушди. Охири чидаолмай қўлидаги гўштни деворга улоқтирди:

– Кутулдимми?!

Бу воқеа қирқ биринчи йилнинг ислоҳида бўлган экан. Мен катта бола бўлиб мактабга борганимда ҳам қариндош-уруғларимиз уни латифа қилиб ай-

тишар, дар гал хикояни «куруш бошланганига элли бир ой бўлмаган эди», деб бошлашарди.

Юрт бошига, оила бошига келган кулфат шушдек ҳам жасаддор амакнини бадтар асабий ва сермарда қилиб қўйгани шубҳасиз. Лекин мен – эди тўрт ярим йилга кирган болакайнинг дунё билан иши йўқлиги ҳам табиий хол эди.

Гўдаклик ўтди, саволлар битмади. Савол берёб ҳеч вақт барака топмадим. Тушунган адамлар ушдов белгиси каби тик, саволни қўллар – савол белгисидек эгик бўларкан.

Амакни саволди кутудди. Уни ҳам-хамон кутулганини йўқ. Эди билсам элгаларни бари бу дунёга берган саволларим экан.

ПАРТКОМНИНГ ЎҒЛИ

Қирк биринчи йил кешда отамни Маргилонга МТС – колхозлараро машина-техника станцияси парткомнига котиб қилиб юборишди. Қор эрлаш ёмғир ёғиб турганда эскир гилдиракли тракторга уланган тиркаманинг очёқ салмига юкларимизни ортиб Олтиарқадан Маргилонга кўчганимиз эсимда. Онам, мен ва чакалоқ укам Элибуре трактор кабинасида, отам, амаким, яна бир-икки ёрдамчилар юк олдига чиқишди. Йўлда тиркама гилдираги арнода тушиб, юкларимиз ағдарилганини кўрганман. Ягона мебелемиз жасобланган шаф – уни ўзбекча қилиб «ғаладон» дейишарди – лойга қорилгани кўз олдимида. «Ғаладон»ни эслаб қолганим сабаби шунки, мактаб ўқитувчилари бўлган отам, онам икковлари олган ойлик маошларини унинг тортмасида сақлар эдилар. Қим бозорга борадиган бўлса унга кўпинча, – пул ғаладоннинг тортмасида, деган сўз айтилар эди. Тортма кулфаласмас, шогирдатлар, жишлар керакли шунли олиб бозор қилишар экан. Уша – кишалоқча соддалик, тўрилик, кешлик,

кишонч мухити мен эсимни таниб кўрган, билган, умрим бўйи қорақда ҳамас билан асраган энгу хотиралир.

Астойдил кинг қилган эканман, йиллар ўтиб ўзим онла қурганимда хонадонимизда шундай мухит қарор топди. Бунга мингдан-минг шукрлар қиламан.

Хуллас, қирк беришчи йил охириларида кишнинг қор аралаш ёмғири остида биз Олтиариқдан Маргилонга кўчдик. Ўша лойли йўл, тунд об-ҳаво, кушпа-қундузги ярим қоронғилик руҳиятимда оғир таассурот қолдирган.

Айниқса, отамнинг шалаббо бўлган пальтоси, лой теккан юзи кўз олдимдан кетмайди. Урушдан оғир ярадор ва хаста бўлиб қайтган отам қирк олтинчи йилда айнан ўтқа шамоллаши касали билан оламдан ўтди.

Ҳамма буни урушдан кўрса ҳам, мен ўз гўдак ҳаёлимда ўрнашиб қолган ўша кўчиш воқеасидан кўраман. Отам ўшанда ўтқасини совуқда олдирган деб ўйлайман. Ўйлайману ўз-ўзимга савол бераман. Шундай об-ҳавода усти очик аравада кўчиш шартмиди? Содаликмиди, ватанпарварликмиди, ё партиявий топшириқни бажариш заруратимиди бу? Яъни халқ бошидаги азаллий қулчиликнинг болғисимиди?

Маргилон. Кенг дала баҳор чечаклари билан қопланган. Янги кўчиб келган ишчилар учун қурилган қатор ёғоч уйлардан МТС биноси кўриниб турарди.

Бир кун болалар билан ялангоёх ўйнаб юриб у бинога бориб қолдик. Бир тўп одамлар орасида гаплашиб турган дадамни кўриб секинчим ичимга сиғмай қичқирганча унинг олдига югуриб бордим. Дадам эса мен томонга ўтирилиб, зарда билан: «Почему босяком?» – деди. Ўша кунгача уйда ҳам, кўчада ҳам бир оғиз русча сўз қулоғимга қирмаган эди.

Табийка, тушунмадим. Кўриб уйга кочдим. Уша ичкик зардала сўз кулогимга энг ёмон сўкишдек ўрғашиб қолди. Қўшни рус болалар билан ўрғашиб қолсам уларнинг «мат-мат»ларига жавобан мен ҳам «Почему босьяком!» деб юрганман.

Ушанда мен болакай парткомнинг ўгли алаш-оёк юрмаслиги, маданият онла фарзанди сифатидла русча гаплашганига кераклигини қаёқдан билай?

«Почему босьяком»нинг маъносини тушунигимча йиллар ўтди. Лекин ўша кунги ҳолатнинг моҳиятини англаш учун умр керак бўлди.

ОДОБЛИ НОДОН

Уш ёшта юриб қап-қатта бола бўлганимда ҳам кўпшавоннинг ит эканини билмас эканман. Веходанки, кишлоқда ўсганман. Ит боққанимиз. Тошкентда тоғам хонадонидла яшаб турганимга икки йилгина бўлган.

Тоғамнинг паст бўйли, сарғиш юзла, билакларини ҳам сарик тук босган ўртоғи бўларди. Уйимиздаги бирор йигини у одамсиз ўтмас, ваъмак, камган киши эди. Ушга ҳамма олдидла «мулла ака», деб чакришса ҳам ортидан «кўшпак қорни» деб аташарди.

Мен содда болакай бу номнинг лақаб эканини билмай, мулла аканинг асл исми деб ўйлар эканман.

Бир куни окшомда у киши тоғамни йўқлаб келди. Мен эшикни очиб, одоб билан салом бердим. Тоғамнинг меҳмонга кетганини айтдим ва тавоиз кўрсатиб, «уйга киринг, бир пидла чой ичиб туринг, тоғам келиб қоладилар», дедим. Эндигина учинчи синфда ўқийдиган боладан бунақа мулозиматни кутмаган Мулла ака, «баракалло», деб бошимни силди, кўл очиб дуо қилди. Сўнг, тоғамига мендан салом деди, кел-

гашимни айтиб кўйинг, деб хайрлашди. Мен ҳам юксак «доб намунасини кўрсатиб, кирсангиз, ўтирсангиз бўларди, дея кўлимни кўксимга кўйиб хайрлашдим. Мулла ака кўча томонга икки-уч кадам кўйиб яна орқасига ўтирибди: «Дарвоқе, мени танидингиз-а?» – деган савол билан юзимга қаради. Кошки эди у киши хайрлашгач индамай кетаверса, тўхтаб, орқига ўтирилиб бу саволни менга бермаган бўлса. Кошки эди мен ҳам «танидим» деб кўжқолган бўлсам. Балафонлягимни кўрсатмасам. Мен оқсоқолга ҳурматимни астойдил кўрсатиб, у кишининг «казе» номларини алоҳида эхтиром билан айтдим: «Сизни яхши танийман. Кўппак қори ака бўласиз».

Мулла аканинг юзидagi ҳалиги юмшоқлик, меҳри табассум тамом бўлди. Кўзлари пиршираб, лаблари титрай бошлади. Ҳассасини найза қилиб мен томонга юрди. Ура қочиб ҳовлига кирдим ушкни занжирладим. Мени уришга улгуролмай қолган мулла ака ҳассани эшикка уриб, мени эг «сара» иборалар билан сийлайкетди. Эг «олий-жаноб» ниётлар билан дуоён бад қилди. Хуллас, мулла ака бир зумда кўппак қорига айланди-кўйди.

Узоқ йиллар ўтиб бу воқеани эслар эканман, ўйласам мулла аканинг дуолари ҳам, кўппак қорининг қарғишлари ижобат бўлибди. Қори ака бошда мени, «умрингдан барака топ», деб дуо қилган эди. Барақали умр, бахт-саодат, солих фарзандлар кўрдим. Оллоҳга шукр қиламан.

Кейин эса ғазабга минган қори мени, ниётингга етма, деб қарғатган эди. Ҳамма ўтил болалар каби мен ҳам учувчи бўламан, дердим. Муҳандисликни давас қилган эдим. Бу ниётларга етмадим. Лекин пешонамга ёзилган ўз қасматимдан ўкинмайман.

Қори яна, умрингда ҳаловат кўрма, бошнинг гандан чиқмасин, деб қарғатган эди. Уйрим ҳаловатсиз кечди. На уйқуда, на уйғоқликда ҳаловат кўрдим. Ижодий меҳнатининг табиати

шундай экан, мен уни бахт деб қабул қилдим. Бошимга кўп ғамлар ҳам тушди... Оллоҳга шукрлар бўлсинки, ғамларимнинг кўпроғи эгулик ташвишлари бўлди. Китоб ёзиш ва нашр қилиш ғами, иморат қуриш ғами, янги журнални оёққа турғизиш ғами... То тиряк эканман мени бу хил ғамлар тарақ этмасин, деб ниёт қиламан.

Жойингиз жаннатда бўлсин, мулла ака! Мен одобин подшоҳия кечиринг. Уша куни менда гуноҳ йўқ эди. Балки шунинг учун қарғишларингиз ҳам дуоёна хайр бўлди. Қабрингиз нурга тўлсин.

БОЛАЛИГИМ БОҒЛАРИ

Тахтастудия чикиб кучинкар томонга бирер чакирин юрмасдан кенг дала ва боғлар бошлашарди. Биз ёз бўйи биландалаган жосик тупроқни ялангоёқ босиб, олмасор, узумзорларда ўйнар, поллардан ҳандалак, қовун-тарвуз узиб, ёриб ердик, ариқларда чўмилардик.

Тошкент аҳлининг кўпчилиги ёзда дала ҳовлисига кўчиб кетар, кеч кузгача маҳнат қилиб, қишлоққа ғамлаб қайтарди.

Ҳозирги кичик халқа йўл билан Уста Ширин кўчаси оралиғида қариндошларимизнинг боғлари, полларини бўлар, баҳорги қулупнай мавсумида то қуғи хазорчинаккача, ҳам дашар, ҳам ошар деганларидек, у ерлардан қадимийроқ узишмасди. Ёнгоқ қозниш ва терниш борми, тутта чикиб шох силқатишу тут тағида чодир тутиб турниш борми, ҳаммаси беэҳтиг бўйинида, ўйнаб-айраб бақарар эдик.

Кекса тут шохлари битга ҳам топ-аттракцион, ҳам локе ресторан эди.

Уша болалик кунларини эсласам димоғимга жийда гуланинг ҳиди келади. Дала ҳовлининг эшиги ёнида ўсган бир туй жийдадан атрофга ширин бўй таралар, унинг тағидан нари кетгим келмасди.

ИШҚИБОЗЛИК БАЛОСИ ЁКИ МУКОФОТГА АЙLANГАН ЖАЗО

1956 йилнинг ноябрь эди. Жаҳон Олимпия ўйинларида иштирок этиш учун Австралияга кетган мамлакат футбол терма жамоаси Тошкентда бир неча кун тўхтаб, машқ учрашувларини ўтказадиган бўлди. Уша замонда бу жамоа жаҳон футболининг олдинги каторида саналар, таркибида ном оламга кетган Лев Яшин, Эдуард Стрельцов каби улуг спорт усталари бор эди. Уларнинг юртимизга келиши ўзбекистонлик футбол ишқибозлари учун байрам бўлган. Лекин ишқибозларнинг энг ашаддийлари бўлган биз талабалар бу байрамдан бенаасиб эдик. Ноябрь ойи пахта теримининг энг кизғин палласи, бизлар ялпи сафарбар этилганмиз ва бирор талабанинг бирор соатга ҳам даладан кетиши мумкин эмас. Терим — фронт, уни ташлаб кетиш жанг майдонидан қочиб ватанга хизмат қилиш билан тенг саналган.

Иттифок терма жамоаси билан Ўзбекистон терма жамоаси ўртасидаги учрашув куни яқинлашгани сари оромимиз кетиб борар, вужудимиз Жиззах далаларида бўлса ҳам жонимиз Тошкентда «Пахтакор» стадионида эди.

Ўйин бошланадиган кун ашаддий ишқибоз курсдошим Раҳматулла Иноғомов билан гапни бир жойга қўйиб, қоронғи саҳарда турдик ва қуёш ёйилгунга қалар иккитадан қопни тўддириб пахта тердик. Қундалик мажбуриятни ортинги билан тайёрлаб, ишончли дўстларга тоширдик. Улар пахтаги бизнинг номимизга ёддириб қўядиган бўлишди. Шу тарзда йўқлигимизни биров билмайдиган қилиб, тушга яқин икковлон Тошкентга қараб сурдик.

Ишқи пухта қилганимыздам бошимиз осмонда. Стадионга икки соат аввал келиб, энг яхши

жойни тандаб ўтирдик. Ўзининга ўхшаш чарм тўп девонлари билан боғланиб, турли баёнотлар келиб, ўйналажак футбол спектаклининг замонавидан суриб ўтирдик.

Ўша кунга бизлар олий махорат мактабини, спортнинг юксак сифат даражасига кўтарилганига кўрдик. Гарчи республикамиз жамоаси ёврик ҳисобда ютказган бўлса ҳам биз хафа бўлмадик, улут футболчиларимиз тўпал ўйиндан завқ-шавққа тўлиб қайтдик.

Қайтдиғу факультет штабига келганда завқ-шавқдан асар ҳам қолмади. Эълонлар тахтасида факультет деканининг буйруғи осонлик турарди: *Ўрнамилган имтизомни кўпал раъида буқонларни учун қўймаса талабалар университетдан дайдагиса, деган даҳшатдан сўлар таъғда неки нуктадан кейин биз неки азаматнинг фамилияларимиз кўр тўкиб турарди.*

Ҳазоргимиз кўраб-кўнаб шаддам одамлар отиб келаётган бахтиёр инсонларнинг ўша ондаги ақлолига тасаввур этиб кўрмиг. Бамисоли бошамизда бир нақир совуқ сув қуйгандек, ногаҳон электр токи уриб котириб қўйган бекуш одамдек эдик.

Кечкурун штаб мажлисида комсомол фаоллари бақларни энг бурро, энг аччиқ сўлар билан уркаттак-суркаттак қилакетдилар. Ўша оқшом шаллимизга айтилган отанини таърифлар хали ҳамон қулоғим остида жаранглаб турди. Биз факультет шаллини ерға урған, талаба деган шарафда номга доғ туширган, ватан ишига хибнат қилган, эртага ўз юртимиз ҳам соғиниш мумкин бўлган тубан инсонларга айлақдик. Биз териб қўйган шахтани хирмонга топшириб, кўкдагимизни билдирмаган дўстларимиз ҳам дашномдан куруқ қолмадилар. Бизларга дайдалиш, уларга жиддий хайфсан тайван бўлди. Шу пайт бир чексада жим ўтирган профессор Алякривский ўрмидан туриб сўз сўради:

«Мажлисга келишдан олдин мен бу йиғитларнинг ҳам дарсдаги, ҳам пахта теримсидаги кўрсаткичлари билан қизиқдим. Ҳамма фанлардан «беш», ҳамма меҳнат кунларининг режаси аъло бажаришган экан. Ҳатто кечаги кун хиссасини ҳам ортинги билан адо этибдилар. Мен бошлиқ бўлган рус группаси талаблари бу йиғитлар терган етмиш килонинг ўндан бирини ҳам термайдилар. Мободо уларнинг биронтаси бирор кун шу гуноҳдорлардек меҳнат қилса, мен ўзим шаҳарга бориб ўйнаб келишга рухсат берардим. Сиз эса уларга раҳмат айтиш ўрнига унверситетдан ҳайдамоқчисиз. Мен ўзим ҳам ёшлигимда футболга қизиққанман, ўша ёшда бўлсам кеча мен ҳам «Пахтакор» стадионида бўлардим.»

Ҳурматли профессорнинг сўзи мажлис аҳлини шаштидан туширди. Кейинги сўз олганлар домланинг фикрида жон борлигини айтиб, кескин чора кўришга шонилмаслик керак, дедилар. Ҳайъат маслаҳатлашиб шундай қарорга келди: «Икки талабанинг ўзбошимча хатти-ҳаракати катъий қоралансин, белгиланган жазо ижросини пахта мавсуми тугагунча кечиктириб туриш деканатдан сўралсин». Бу қарорни ҳамма маъқуллади.

Ўша кун йегирма ёш арафасидаги икки бебош талаба жар ёқасида эдик. Институтдан ҳайдалиб, олий маълумотсиз қолиштива эмас, манглайга ўчмас қилиб урилган қора доғ бўлиши тайин эди. Узоқ йиллар ўтиб бугун ҳаёл қиламан: Яратганинг ўзи ўшанда бизларни фалокатдан қутқариш учун ўз нажот фариштасини юборган, бу фаришта рус адабиёти домласи шаклида намоён бўлиб, жаҳолат чангалидан бизни тортиб олган экан. Жаҳолат деганда олатда маърифатсизликни тушунаман. Аслида маърифатли инсонлар ҳам жодил бўлиши мумкин. Ояғига сингдирилган гоёни мутлақ ҳақиқат деб билган, ўзгача тафаккурни қабул қилмайдиган, бошиқа фикрга нисбатан

шифокорга одам миғ кўришгачи жаҳолат бандасидир. Улардан ҳайвонмаслик мумкин эмас эди.

Ушанда кўрокнинг рост. Қамчи теккан тулпордек жон аччиғида олдинга нитилганимиз ҳам рост. Университетда қолишнинг ягона чораси пахта теримида ўзини кўрсатиш эди. Уша йили мен уч ярим тоннадан ошириб пахта терганман. Талаба учун бу улкан кўрсаткич эди. Уш тўққиз бешимда Ўзбекистон Олий Совети Президиумининг Фахрий Ёрлиғимни олганман. Жон кўзга кўринганда оддийсиз нималарга қодир бўлмайди!

Жафо сўзининг асл маъноси мукофот демакдир. Оллоҳ яхши амалларнинг жазосини берсин, дея дуо қиладилар араблар. Биз ушанда ҳақиқий маънода жафо олган эканми.

Сўнгги сўз: Бу хотирадаримни қонотга туширар эканман, олис Япониядан қушқабар келди. Ўзбекистон футболчилари жаҳон олимпиадасининг саралиш баҳсида Осиё қитъаси чемпионлиги Япония терма жамоасини мағлуб этиб гуруҳ пешқадами бўдилар. Бизнинг спортчиларимиз бутун энди дунё миқосида ҳеч қимдан кам эмаслар. Қоширғи ишқоболарга ҳамас қиламан. Улар сенимли жамоаларини руҳлантириб дунёнинг ҳамма бурчақларига бордилар. Бизнинг кўришниклар улар учун бамисола эртақ. Олам бошқа, юрт бошқа, футбол бошқа, ишқобол бошқа бутун.

КЎМИЛГАН ТРАКТОРЛАР

Ўттиз еттинчи йилнинг «кама-кама»сида қулардан бир кун Олтинарк тумани прокурорига махфий конверт келади. Конверт ичида судья Карим Сахобоевни камовка олиш тўғрисида ордер бўлади. Прокурор ўз дўстона, яъни меннинг тоғамни бу гаждан огоҳ қилади ва тунги поезд билан Тошкентга жўнатиб юборади. Эртаси кунни ўзи камовка олилади.

Мен бу улкан гавдали одамни биринчи бор 1956 йилда кўрганман. Маҳкам ака Сибирнинг қаҳратонларини кўриб, Магадан, Воркута лагерларида соғликдан айрилиб қайтган эди. Бизникига ҳарсиллаб-гурсиллаб, улкан гавдасини зўрга кўтариб келар ва айвонга ўтириб сув сўрарди. Чўмичда эмас, пакирда олиб кел, дерди.

Ҳозир энди фикр қилсам, у шўрлик исканжа азобларида минг дард катори қанд касаллигини ҳам орттирган экан.

Мустақил тузумнинг қурбони бўлиб тирик вайронга айланган бу инсон ўз бошидан кечирган антика ва даҳшатли воқеаларни менга сўзлаб беради.

Маҳкам акани Фарғона ҳибсхонасига қамагач, уни сўроқ қилиш ўрнига олдига бир варақ оқ қоғоз кўйиб, шундай дейдилар: «Ўзинг прокурорсан, бизнинг ишмизга биласан. Сени қийвоққа солиб ўтирмайлик. Халқ душмани эканингни бўйинида олиб, икромномаи ўзинг ё!».

Замон сиёсатини тушунган Маҳкам Қаримбоев шундай мазмунда икромнома ёзади: «Мен ҳақиқатдан ҳам колхоз тутумига қаршиман, халқ душманман. Бунинг исботи шуки, колхознинг эликта тракторини жарликка қўндириб юборганман...»

Тутқун прокурор албатта бундай «икромнома»га бирор оқш инсон ишонмаслигини билган. Биринчидан, ўша замонда колхозда эликта трактор нима қилсин! Иккинчидан, яқин атрофда жарликнинг ўзи йўқ. Учинчидан, трактор игла эмаски, эликтаси қўмиб юборилса-ю, бирор товолма-са.

Ўшанда айбим текширилар, адлия тизмида бирор эли одам бордир, деб ўйлабман. Адашган эканман, – дерди Маҳкам ака. Бундай тизимнинг ўзи йўқ, адолат эса отиб ўлдирилган экан.

Ўзим тўнган бетайин гуноҳ билан ўн тўққиз йил маҳбуслик қабнини чекдим.

Бу сўзларни эшитганда мен талаба эдим. Менинг ёш кўнглимга галаён солмас, содда халқларимини ағдар-тўнтар қилган бу дардга ҳақовин эҳтисам, ҳали-ҳануз вужудим ларога келди.

ҲАЁТНИНГ БИРИНЧИ ЗАРБАСИ

1962 йил мени бир гуруҳ шоирлар қаторида Боку ва Ереванга, Озарбайжон ва Арманистон нашриётчилари билан тақриба алмашиб учун сафарга юборишди. Кавказнинг соҳрли манзаралари, донгизу тоғлари мени ҳол қолдириб, бир туркум халқчан руҳдаги шеърлар ёшган эдим. Айниқса, газалларини жондан сезиб қолганим Мухаммад Фузулийнинг мармар сиймосини Бокуда кўриб чексиз ҳаяжонга тушганман. Ўшанда бамисоли ўз-ўзидан куюлиб қолган «Фузулий ҳайкали қошида» шеъри мени учун ҳали-ҳамон қадридлир.

Ўшанда мумтоз шоир шеърларига махлиб бўлиб, ўзим ёшган сатрлардан ўзим завқланиб юрганимда, бу шеър менга талай қўриқликлар келтиришини ўйлабмекдим?

Шеър «Ўзбекистон маданияти» газетасида босилгач, кўп ўтмай Ёшувчилар уюшмасининг йиғинида ушбу даргоҳ раҳбарларидан бири мени, абасиз танқид остига олиб, шеърларимни сиёсий тутуриқсизликда, ёт ғояларни тарғиб қилишда, пессимизм ва яна аллақанда мис тушунимаган «нғиз»ларда айблади. Танқид марказида «Фузулий ҳайкали қошида» турди: «Бизлар, – деди нотик, – ёш шоирни Кавказга сафарга юборганимизда у Боку нефтчиларининг қаҳрамонлик меҳнатидан нтқом олиб, кўкка бўй чўлган нефть минералари ҳақида залворли шеърлар ёлар, деб ўйлаган эдик. У бўлса аллақайси шоирнинг кўз-ёшларини шеър-

га солибди. Партия шоирлар олдига улкан вазифалар кўйиб турганда, бундай ижод намуналарини ёзиш ўтакетган маъсулиятсизликдир!» Ҳақиқатда гулдурас қарсақлар билан қарши олинган оташин бу нутқ Ёзувчилар уюшмаси деворларидан ошиб, компартия ва комсомолнинг баланд минбарларига кўтарилди. Аввал менинг исмиим комсомол съездида маърузага тушди, сўнг Ўзкомпартия котибиянинг пленумдаги нутқида тилга олинди. Барча танқиднинг мазмуни ўша Ёзувчилар уюшмасидаги дашномнинг ўзи эди. Ёш умидли шоир бўлиб юрган йиғит бир лаҳзада буржуа гояларини ташувчи ёт унсурга айланиб қолдим. Менинг китиробли, аламли, ички исён билан тўлиб тошган кувларим бошланди.

Ҳар балонинг дафъи бор, ҳар зарарнинг нафъи бор, дейдилар. Юқори даргоҳларнинг қазабли наъраси акс садо бериб, элдан менга эътибор, ҳамдардлик бўлиб қайтди. Танимаганлар таниди. Бирор шоирни халқ ичиде машҳур қиламан, деган ҳукумат унга мактовлар ёғдириб тارقитотлар қилмасин, балки аёвсиз дўшосласин экан. Айниқса, шўро давридаги каби эл назаридан қолган ҳукумат учун бундай тескари тадбир айни муддао бўлар экан.

Шундай қилиб, менинг ҳеч ким танимаган номим миш-мишлар канотида элга тарқалди, бироя ўқимаган шеърларим қидириб топиб ўқилаётган бўлди. Ахир Ўзкомпартиянинг мафкура котиби ўзи олий фирка минбаридан тилга олиб турса мен машҳур бўлмай ким машҳур бўласин?! Менга томон йўналтирилган қудратли зарба бамисоли митти кушга қарата отилган замбарак эди. Бу зарба ҳар жиҳатдан менга фойдали бўлди. Аввало мени элга танитди, ўз юртимда ва қардош халқлар ичиде дўст ва хайрихоҳларим кўнайди. Ўзим хушёр тортиб, ёшлик, ҳаваскорлик қобилитини тезроқ ёриб

чиноним учун ҳам бундай «совуқ сув»нинг фойдаси бўлди.

Аслида бизнинг устимизга етиб келган юра булутларининг тутилган макони Москва шаҳри эди. Шуёро раҳбари Никита Хрущёвнинг бир гуруҳ янгича фикрловчи ижодкорларга мазбарона муштраб келган дағдағаси, мафқурала мен сталичиман, дея ўшқирган овози Тошкентда ҳам аёв садо берган эди. Москвадаги каби бу ерда ҳам адашган ёш ижодкорларим топиб танбех берип керак эди. Шу талабга «лаббай» деб жавоб берган ўзимиз бўлиб чиқдик.

Бу тарихий эланидан мақсад энгдор ўзинини ўтмиш жабрдийдаси қилиб кўрсатиш эмас. Шукриқ, ўттиниччи ёки эллагиниччи Ёилларнинг довуллари бизнинг бошимизга келмади. Давр бошқа, муҳит бошқа эди. Ҳаётнинг янқ зарбасидан омон чиқдик, лекин савоҳлар ҳали одинда эди.

БИР ХАТОНИҲГ ИЭТИРОБЛАРИ

Безайб – Парвардангдор. Ёисон эоти хатолардан эмин эмас. Бу чалқаш дунёда, айвонхса, биз бошдан кечирган янглишлар тўла давронда адшимок тибовий эди, бугун ҳам шундай ва балки одамход ноқисликдан ҳеч қачон доли бўлмас. Лекин бу оламда шундай хатолар борки, уларнинг чоқига тушган киши умрход ёрутлахса чиқолмайди. Мен ўз кўним билан кўрган бир қисмат бундай филокатнинг аниқли намунасидир.

Ёисоничи жаҳон уруши туғаб, галаба хайкириклари тинмасдан, байрам мушаклари сўймасдан Шуёролар давлатида ятпи қаматишларининг мавбатдаги тўлқони бошланди. Бу тўлқонининг дастлабки зарбасига жёлдиллар – атоқли олимлар, шоирлар, ёзувчилар учрадилар. Миллий адабиёт вакиллари ичнда умумхётгироф этилган бархёт мумтоз адиб, ўша замонда, шарбахана, Ойбек эди

ва шўро мафкуравий сўбатининг палахмон тоши даставвал шу улуг ёзувчига карата отилди.

Баъз бошдан кечирган тузумининг ўта возик, кўп синалган ва очингни айтганда ўта кабиҳ услуби бор эди. Уни қисқача қилиб, «сопини ўздан чиқариш» услуби дейиш мумкин. Агар бирор миллат фарзандига зарба уриш керак бўлса, бу иш албатта ўша миллат вакилининг кўли билан қилинар, ҳукмини ижро этувчи ўша юртининг ўзидан топилар эди.

Тақдир тақозоси билан Ойбекка отилган тошига адабиётшунос Ботир Файзиёв палахмон бўлди. Ўзкомпартия газетаси бўлган «Қизил Ўзбекистон»да Ойбекни миллатчиликда айбловчи мақола шу олим имзоси билан босилди. Ёзувчига қўйилган айб ўтакетган уйдирма, кулгили даражада саёз ва мантқиқсиз эди. «Навойи» романида тасвир этилган бир қаҳрамоннинг шароб ичинини лутф билан қозоқнинг қимиз сипқаришига ўхшатилган. Мақолада айтилишича, бу ўхшатиш қозоқ халқини масҳара қилиш бўлар экан. Бундан хулоса, Ойбекнинг романида миллатчилик гояси олға сурилган, халқлар дўстлигига бегона рух маъжуд.

Авалло қозоқнинг қимизхўрлиги Ўзбекнинг чойхўрлиги, француз ёки турожининг майхўрлиги каби одатий ҳол ва бундан оқ қилиш ўринсиз. Билмак, миллий одат сифатида кадрланадиган ҳолатдир. Қолаверса, асардаги тасвирда азал-азалдан ўзбекка биродар, тутнишган, ҳазилкаш дўст халққа нисбатан беозор ва меҳр тўла лутфдан бошқа туйғу йўқ. Буни қозоқ ҳам, ўзбек ҳам ҳис қилиб турганда улуг адиб бошда гумбирлаган момақалдирок, айниқса бугунги кўз билан қараганда, бағоят таажжублидир. Лекин у замонда ёзувчинин миллатчиликда айблаш, унга ўлим ҳукминин чиқаришдек даҳшатли иш эди. Чўлпон, Қодирий, Усмон Носир каби ўнлаб ишқорлар-

нинг шу каби танқидлардан сўнг йўқ қилганини ўз кўзи билан кўрган Ойбек адолатсизлик изтиробидан фалаж ҳолатга тушди ва умрининг сўнгигача ўнпланолмади. Бу зарбадан кейин яратилган асарлар эронда жон билан, кучли сабот ва эрода эъзага дунёга келган ижод намуналаридир.

Ойбекни фалаж қилган аслида қаттол тутум эди. Аммо тутум кўз билан кўриб, қўл билан тутиб бўлмайдиган бир қудрат бўлгани учун эъзага гезиб ва қарғини ўша тутум ҳукмини ижро этган аник ва мажсуд шахс – Ботир Файзиев бошига ёғилди.

Мен 1960 йили университетни битириб ёшлар нашриётига ишга келганимда Ботир Файзиев шу даргоҳда муҳаррир бўлиб хизмат қилар экан. Тақдирнинг тақозосида қарангки, Ойбек ижодининг шайдоси, Ойбек сўзининг соҳрига маҳкам бўлиб юрган ёш шоир Ойбекка тош отиб, ўзбекдан чаккан Давлес дея ном олган одам билан бир хонада бир йилга яқин рўбарў ўтириб яшадим.

Ошқора ва шижон наломатлардан, таҳдир ва қарғинлардан зада бўлган бу одам кун бўйи қоголди бош кўтармай ишлар, ҳеч ким билан гаплашмас, дивонаван ҳолатда ҳаёт суриб юрар эди. Ҳеч бир гуруҳ, ҳеч бир улфат уни ўз қаторига чакирмас, ўзи ҳам бунга интилмас, ёлғизликни ҳаёт тарзига айлантирган инсон эди у. Бундайлар тўғрисида, ерда унинг ўзи эмас, соғини юритти, дейдилар.

Бир йилга яқин илдэмас одам бошдан бир хонада ўтириб ишлаш осон эмас. Мен неча бор оти жуфтлаб Ботир Файзиевдан ўша машҳум мақоланинг ёзилди тарихи тўғрисида, уни шундай ишга мажбур қилган ҳолат тўғрисида сўрамоқчи бўлдим. Лекин бу мажруҳ юракнинг ярасини янгилигим келмади. Уни биринчи

кўргандаги хушламаслик ойлар ўтиб аччишига, замоннинг тирик қурбони бўлган инсонга инсбатан раҳм-шафқатга айланди.

Ҳар қандай жазо гувоҳга яраша бўлса дуруст. Салгина паривонлиги учун машина уриб ўлдирган йўловчининг очоқ қолган кўзларида хайрат қотиб қолади... Биргина иродасизлик, замонасозлик, виждонга хилоф иш Ботир Файзиёвни тириклай ҳалок қилган эди. Халқ нафрати умрбод камокдан ёки сургундан, ҳатто ўлимдан оғир жазо. Ботир Файзиёвнинг яттиробларини ҳеч ким англамади ва кечирмади. Фақат бир олийжаноб инсонгина уни кечириб, мадад қўлини узатди. Бу инсон – Ойбекнинг ўзи эди. Адашган олимнинг илмий асарини улуг адибнинг ўзи қўлиб-қувватлади.

Бу воқеа – мен гувоҳ бўлган бир тақдир ҳикоясидир. Ойбекнинг ўзи кечирган инсонни Оллоҳ ҳам раҳматига олган бўлсин. Улуг адиб ва улуг инсон бўлган устозга эса ўзи гўзал шеърларида таърифлаган боғу чамашлар баҳо салтанатида насиб этсин. Биз – янгилиш тўла дунёда яшаб юрганларини Оллоҳ оғир хатолардан, умрини ҳазон қилгувчи гуноҳликлардан асрасин.

Яна бир тилагим, жамият баркамол, ҳаёт маъноли ва ёруғ бўлмоғи учун инсонлар ичиде Ойбек каби олийжаноб, кечиримли қалб эгалари кўпроқ бўлсин!

ҚОФИЯСINI ТОПОЛМАДИМ

Етмишинчи йилларнинг боши эди. «Ёшлик девоми»га кирган касида устида гап-сўзлар тинмаган, иш жойимдан патган кўлимга тегиб, тўрт томоним қибла бўлган пайт. Бир кунни мени юқори идоранинг юқори амалдори чақиртирди. У даргоҳга одатда яхшиликка чақирилмас эди. Лекин раҳбар мени кулиб қарши олди, ҳол-аҳвол сўради ва шошмасдан мақсадга кўчди:

– Қасдангисни бу ерда синчиклаб ўқидик. Хато йўқ. Хаммаси жойида. Фақат оғинга маромига етмаган. Етук асар бўлиши учун яна тўрт-беш байт қўшиш керак, – деди у катъият билан ва қўлимга қогоз билан қалам берди, – ёзиб олинг. Биринчидан, ўзбек халқи Октябрь инқилоби туфайли бахт-содат топди, юксалди. Шейрда бу албатта аяс этиши керак. Ёзиб. Иккинчидан...

Рахбар улут доҳий тазъимоти, комфирка говлари, улут рус халқининг оғини ёрдами тўғрисида батафсил сўзлаб, охири Москва, Кремль қолдузининг шуъласи билан илҳомбали сўзларини якуни қилди. Мен хавжонли дарста махлиё бўлиб, ёниш эсиндан чиққанда, қайта-қайта «ёнинг» деб турди.

– Гап келажакингиз устида бормоқда. Сизда умидингиз катта. Қасда маромига етса, китобингиз кўп нусxada босилади. Яшн ишларингиз бор. Келишадими?

– Ҳаракат қиламан, – дедим бўнашшибгина.

– Бу даргоҳда чучмал гап бўлмайди. Сизга маслаҳатта чакорганингиз йўқ. Бу катъий топширик, – дея амалдор кўрсаткич бармоқларини шифта тўғралади. Хайрлашар экан, яна юмшаб, иккундий муваффақиятлар тилади ва хатил аралаш: – Маълуми байтма-байт айтиб бердим. Қофиясини ўзингиз топасиз, – деб қўйди.

Ўша даргоҳдан эсон-омон чиқиб, бир йилгача ҳеч қаерда кўринмай, телефонларга жавоб бермай, ёз дала-даштда, киш турли кутубхоналарда беркениб юрдим. Лекин қисматдан қочиб бўлмас экан, кунлардан бир кун академик театр йўлагида ўша рахбарга рўбарў келиб қолдим. Қочинининг яложи йўқ эди. У кучли қўллари билан билагимдан сориб: – Келишган эдик, ваъда қилин? – деди. Дабдурустанга жавоб тополмай оғинга келган сўз шу бўлди:

– Қофиясини тополмадим...

Ўшандан буён кўп сувлар оқиб кетди. Дунё бошқа, дунёбарош бошқа бўлди. Биз ўзини ҳам энди бошқа одамлармиз. Собик раҳбар ҳозирда ҳурматли олим, профессор, устоз. Илмий, ижодий давраларда кўп учрашиб турамыз. Фалсафа ва тарихнинг кенг билимдонини бўлган улут ёшлар мударрис билан кадрдонмиз, кўп суҳбатлар курганмиз. Лекин ўша кырк йил аввалги гапни муҳокама қилмаймиз. Ўтган ишга салават. Мен ишонаманки, бу олийжаноб инсон ўшанда мента яхшилик қилмоқчи бўлган. Ўз кўлим билан мен ўз бошимга келтирган хавф-хатарни бартараф этмоқчи бўлган. Балки ўшандан ҳам юқорыда турганларнинг топширигини бажарган ва юқорыдагилар ҳам мента ёмонлигини раво кўрмаганлар. Замон нозик эди. Ҳукмрон мафкура посбонини бўлган органларнинг кучи кўп, шафхати кам, чангали каттик эди.

Не бўлса ҳам мен топшириқни бажаролмадим. Ҳимоячиларимнинг умидларини оқлаётмадим.. Қаснда улар ният қылганча сиёсий стук асар бўлолмади ва йнгирма йилдан энёд кора рўйхатдан чиқмади.

Ниҳоят, Ватан Истиклоли «Ўзбекимо» қасдасини маҳкумлиқдан озод қилди. Радио, телевидение орқали ҳам баралла ўқиладиған, куйланадиған бўлди. Мақтаб дарслиғидан ўрин олди. Бундай кунни ўз кўзим билан кўрдим. Минг шукр. Яна шукрларки, ўша замонда юксак топшириқни адо этолмадим, «оқофиясини тополмадим».

Инсон ақли нокис, у ошис келажакни кўра билмайди. Мен ҳам ўшанда буйруқни бажармаган бўлсам, донолиғим ёки узокни кўрганым учун эмас, азбаройи кўнглим чопмагани, ўша голларнинг шеър руҳига сингмагани учундир. Яна ҳам тўғрироғи, Яратганинг ўзи асраганидир.

Ҳаминша ният қйлайликки, Ошлоҳ айтган сўзимиз, қалган амалимиз, кўйган қадамимизни оқибати билан тўғри қйлеин!

ЁРДОНГА КЕЛГАН НОРДАН

Бир вақтлар булғор ётувчиси Нордан Милев Ўзбекистонга келганда уни Фарғонага олиб бордик, Шодмардонни кўрсатдик. Гузал тоғ қишлоғи Ёрдонга келганимизда таниқли адиб Ғамас Умарбеков дўстга қатнашиб деди:

– Сен бу қишлоққа келган биринчи чет эллик ётувчисан. Кеча оқсоқоллар кенгаши қарор чикарди. Қишлоқ оёғинг номинг билан аталадиган бўлди.

Биз ҳаммамиз буни тасдиқладик. Атрофда юрганларни чақириб бир-бир қишлоқнинг номини сўрадик. «Ёрдон» сўзини эшитиб меҳмонимиз яйраб кетди. Уни бошлаб ашадик, деб биз ҳам хурсанд. Лекин кечки зиёфат вақтида Нордан сўз олиб ханида биздан ҳам ўтиб тушди:

– Бу ақойиб сўлим масканга меннинг номим берилгани учун бошим осмонга етди. Араблар бир замон катта дарёни меннинг шаънинга Нордан деб, бир мамлакатни Нордония деб атаган эдилар. Мана улар бунга қишлоқ ҳам қўшилди. Булғорияда бироя таниб, бироя танимagan бир ётувчига дунёда шунча ихлат, эътибор! Араб дўстларимга раҳмат, лекин уларнинг дарёси ҳам, мамлакати ҳам менга керак эмас. Булбуллар сайраган, сойлари шарқираган, жаннат шмоли эсиб турган бу қишлоққа олимиз алоҳиймайман!

Нордан Милев Ўзбекистонга қўп бор келди. Ҳар келганда биринчи саволи шундай бўларди: – Қишлоғимга қачон борамиз?

БИЛМАГАННИНГ БИЛАҒОНЛИГИ

1988 йил ёзда биз – Хорезмий мамлакатлар билан маданий алоқа қилиш жамиятининг бир гуруҳ фаоллари Америка Қўшма Штатларининг «Friendship – forges» яъни «Дўстлик – қудрат» деб

номланган жамоат ташкилоти таклифига кўра океан ортига сафар қилдик. Бу менинг АКШга биринчи сайёхатим эди.

Бизнинг меzbонимиз ўртаҳол америкаликларнинг нодавлат уюшмаси бўлиб, уларни турли юртларга камроқ харажат билан сафар қилиш нотаги бирлаштирган экан. Дувёнинг қоздан ортик мамлакатларида ўзлари каби нодавлат уюшмалар билан алоқа ўрнатиб оилавий борди-қолдини йўлга қўйишибди. Сафар қилувчининг бўйида фақат тайёра харажати, қолган чиким: турар-жой, сайру сайхат, еб-ичиш меzbоннинг зиммасида бўлар экан. Улар олатда меzbон хонадонидан туришар, унинг оиласи билан бир дастурхондан овқатланишар, оддий одамлар турмуши билан танишиб, юрт кезиб, маъна бойиб қайтишаркан. Ростки, бу ташкилотга ҳавасим келди. Уларнинг камтарин уйларида бўлиб, биз ҳам ўзимизнинг янада камтаринроқ уйларимизда янги дўстларни меҳмон қилдик. Бундай самимий муносабат менга қимматбаҳо Интурист меҳмонхоналарини, ҳашаматли рестороанлардан минг бор афзал туқалди.

Ўша вақтда мен бир оғиз ҳам инглизча билмас эдим. Делегациямиз таркибида менга ўхшаганлар кўп бўлгани учун бизга ҳамроҳ бўлган учтагина таржимон ўртамизда талаш эди. Мен мақола ёзишим кераклигини айтиб илтимос қилганим учун таржимонлардан бири менга бириктирилди.

Биз Сентл шаҳрида Валерий Чкалов ёлгорлигини зиёрат қилиш учун мўъжазгина хусусий аэропортга бордик. Бу тайёра майдонига Чкалов бошчилигидаги экипаж 1936 йилда Шимолий муз океани оша келиб қўнган.

Ўзбекистонлик сайёхларни кўриб атрофимизда ўша ерлик авиоспортчилар йиғила бошладилар. Бизнинг қайси юртдан келганимиз, ўзимиз ким, касбимиз нима, суриштира кетдилар.

Улардан бири, шўхрок учувчи бўлса керак, менга қараб ўз тилида, юр, сени спорт самолётида учираман, деди. Мен ўзим билган энг жўн инглиз сўзларини ишлатиб, «но, ай хев чвалден» дедим. Яъни: «Йўқ, меннинг болаларим бор» – деб айтдим.

Ҳаммалари беради қалқ-қалқ уриб кулиб юборишди. Кейин билсам, мени самолётга таълиф қилган Ингит ўзининг қалтис машқлари билан, осмондаги чирокрак ўйинлари билан машҳур экан. Мен уни танган, билганидек жавоб қайтарибман. Дўстлари, ана, сенинг довругани Ўзбекистонгача етибди, дея ҳақдон уршаётган экан. Айниқса, уларнинг бири аввал тиззаларига уриб, кейин ерга ётиб олиб кулди. Сафардонларим хайрон, ўзим хайрон. Нама деб қўйдим-у, нега бунақа қалқ-қалқ кўтаришди, аялмайман.

Билар-билмас айтилган гапнинг натижаси шу бўлдики, делегациямиз раҳбари, ўша замонда ми-нистр лавозимда ишлаган йерик арбоб менга қараб жиддий оқинда шундай деди: «Бутундан бошлаб сизга таржимон йўқ. Инглиз тилида асқия қилсангиз, америкаликларнинг ичагини уласиз, яна тил билмайман, дейсиз. Қўйинг-е!»

Ўз тилим – ўз душманам, деб бекорга айтмайдилар. Бир марта махмадонаник қилганим учун икки ҳафта соқов бўлиб, имо-ишорага куним қолиб қордим.

УЧ СОҚОВНИНГ САРГУЗАШТИ

Тил билмаганга катта шаҳар нимаю, қимсасиз ўрмон нима. Адашдинг – адо бўлдинг. Ўрмонда дод десанг эшитадиган одам йўқ. Бегона шаҳарда гапингни уқадиган кишини тополмайсан.

1989 йили икки биродарлашган шаҳар Тошкент ва Сент-Л дақнда ҳужжатли фильм сувартага олиш учун уч муаллиф – режиссёр, тасвирчи ва

камина – фильм матнинин ёзувчи АКШга жўнаб кетдик.

Нью-Йоркда бизни, келишқонганидек, қўлида номларимиз ёниглик тахтача ушлаган аёл кутиб олди. Сизга учадиган тайёрагача кузатиб хайрланди. Уч соатга яқин парвоз тугаб тайёрамыз ерга қўнганда, манзилга етиб келдик, деб юкхонага шошилдик. Лекин юклар оқими ичида бизнинг чамадонлар ҳам, ташқарида бирор кутиб олувчи ҳам кўринмас эди. Анчагина турдик. Ҳеч ким ёнимизга келмади, кимсан, нима қилиб турибсан, демади. Вақт ўтган сари хотиржамлик безовталikka, безовталик ваҳимага айланди. Бегона қотъа, бегона шаҳар. Оғизда забон, чўнтакда пул йўк. Ўз юртида тилик бир қарич бўлган биз уч олифтанинг потавон аҳволини кўринг!

Жон кўнга кўринганда нималар ҳам қилмайсан киши. Учовлон тайёра билетларимизни қўлга олиб, биринчи учраган аэропорт хизматчиси либосидаги қора занжи аёлнинг йўлини тўсдик. «Кечирасиз, бизга ёрдам беринг», – дейдиган тил қани? Хизматчи аёл аввалига чўчиди, сўнг ночор ҳолатимизга қараб вазиятни тушуяди. Ҳолатимиз эса бундоқ эди: учов қўлда чипта ушлаганча елка қисган, хайронлик аломатида қотиб турган бамисоли уч ҳайкал эдик.

Хизматчи чипталаримизни кўриб қўл соати-га қаради ва юзида ҳаяжон аломати пайдо бўлди. Тезда чўнтагидан қалам олиб, чипта устига катта қилиб 14 рақамини ёзди ва йўлақлардан бирини кўрсатиб, югурини ишорасини қилди. Биз ўша томонга қараб югурдик. Англадикки, ҳали манзилга келмабмиз. Аэропорт дарвозалари кўрсаткичларига қараб чопганча охири 14 рақами олдиди тўхтадик ва хизматчига чипталарни узатдик. Хизматчи бошини сарак-сарак қилиб тепамизда турган соатни кўрсатди ва чипталарга тамга уриб, бизни ичкари киритди. Тайёра сало-

ни тўла одам, фақат ўрталарида уч ўрин бўш эди. Ўтирдигу тайёра худди бизни кутиб тургандай қўзғалиб, учинч майдонига йўл олди.

Ўша кунни Оллоҳ бизни шармандали хор-зорликдан омон саклаб қолди. Биз йўлни тўсиб чиққан аёл – аэропорт хизматчиси бизга гойибдан келган нажот фаришаси бўлди. Унинг меҳрибон ва ташвишли ишғоли кўз олдимдан кетмайдди.

Ким билсини, у бизни кар-соқовлар деб ўйлагандир. Харкалай, унинг астойдил хараكتисиз қолганимиз ёмон эди.

Сафардан олганим ўша аччиқ сабоқ бўлди. Инглиз тилини ўрганишга қатъий аҳд қилдим ва аҳдими андаккича бўлса-да бажардим. Ўша «андак» олис йўлларда қушимга яради. Дудук бўлсам-да, соқов бўлмадим. Бугунги ёшларга энди тил ўрганинг десам, худди сув ичинг, нафас олиб туринг, дегандек бўламан. Тил билеш ҳаётини заруратга айланади.

Сафардан яна бер тоңганим Ильза Сиртаутас билан танишув бўлди. Америкалик олиманинг ўзбек халқига, ўзбек тилига бўлган меҳри ва ҳурмати кўнглимга ҳажвон солди, кўнглимга қалам тутқалди. Ильза хоним ҳам, олимага бағишлаган шеър ҳам мен учун азиз ва қадриндир.

ДУРАНГГА РОЗИМИСНЭ, ГРОССМЕЙСТЕР?

Тошкент – Сиэтл дўстлик жамиятининг Америка томондан раислиги дилбар, дилқаш Каролина хоним бизга ҳамма шаронгини мухайё қилиб берди. Қасрга борсак, кимни, қай маъзил-мақонни суваратга олмоқчи бўлсак йўлимизда кўк чироклар ёниб турди. Бунга сабабчи бўлган меҳонимизнинг тиниб-тинчмаслиги каторида унинг яна бер «фажлати»-ни билдик. Раисдон хоним шахар мориининг рафиқаси экан. «Керак бўлса, бутун

шахматни оёқда тургизамиз», – дер эди баъзан бизнинг «иложи бормикан», – деган камтарона итти-мосимизга жавобан.

Бир кун Каролина бизни бир пиёла чойга таклиф қилди. Давраминда яна бир меҳмон бўлишини айтиб, кимлиги ҳозирча сир, деб кўйди. Оқшомда тайин қилинган жойга келдик. Не кўз билан кўрайликки, Каролина ёнида шахмат бўйича жаҳон чемпиони Анатолий Карпов ўтирар эди. Меҳмон биларни таништирдик.

– Анатолий Евгеньевични таништириб ўтирманг. Бу улуг инсонни дунё танийди, – деган сўзимизга Карпов камтарчилик ва ҳозиржавоблик билан: «Удуглик сифати кўпроқ сизлардек ижод аҳлига ярашади», – дея жавоб берди.

– Шахмат ижоднинг олий мақоми, – деб суҳбатга қўшилди режиссёримиз. Гап ўз-ўзидан қовушиб кетди.

Анатолий Карповни олтишинчи йилларнинг бошидан, у ҳали М.Ботвинник мактабига катнаб юрганда, устоз шахматчи ёш Толвнинг келажак-гага умид боғлаб башоратомуз сўзлар айтганда гойибона таниганман. Кўп ўтмай у ёш шахматчилар ўртасида жаҳон чемпиони бўлди. Ушанда мен ўн олти ёшли Анатолийнинг газета мухбири билан суҳбатини ўқиб хайратга тушган эдим. Мухбирнинг, эҳдиги режаларингиз қандай, деган саволига жавоб бериб, чарчадим, дам оламан, дегани аклимни лол этган эди. Аввало шахмат ўйнаб инсон чарчайдими? Сўнг шундай ўсиришни ёшда одам умуман чарчашни билладими? Ушанда биз Анатолийдан икки баробар катта ёшдагилар тунни тонга улаб шахмат сурардик, чарчаш деган сўзнинг ўзи бизларга нотаниш эди. Кейин англадимки, биз ўйнаган шахмат билан гротсмейстерлар юқори даражадаги мусобақада ўйнайдиган шахмат ўртасида ер билан осмонча фарқ бор экан. Бунда шахмат хурсандчилик, завқ-шавқ

эмас, улкан жасмоний ва рудий тўриқинга олиб келувчи дафт-мамот жанги эканини кўзим билан кўриб, хис этгач ўспирин Анатоллийнинг ақлига тан берганимиз. Ўз вужудини кулоқ солиб, ўз доштинини аягламок, ўз имкониятининга тўғри ва холисона баҳо бери олиш эса дошшиманглик экан. Ўша оқином унутилмас суҳбат бўлди. Ун иккинчи жаҳон чемпиони бизга шахмат тарихидан юзма-юзлик воқеаларини тапириб берди, бизнинг сафар мақсадимизни билди, ўзининг Тошкентда бўлган кунларини эслади, шахримизга, халқимизга меҳри ва ҳурматиини билдирди. Ҳар бир кулай имконият-ни қўлдан чиқармайдиган кинорежиссёримиз чемпионни тилидан илтифориб, шу суҳбатни фильм учун қайтариб айтасиз, суҳбатта оловиз, деб турсиб олди.

Ўша кунлари Карпов Скотлга ҳордиқ чиқарини учун келган экан. Гарри Каспаров билан бағоят узокда чўшилган яккама-якка олишув уни толқитирган, бу соқия шахарга тинчлик истаб, мухбирларнинг саволларидан, суҳбатта олувчи камералардан қочиб келган экан. Шунга қармай, илтимосни қабул қилди. Юртимиздан ташқарига ҳам ёйилган ўзбек мақолани эслаб: «Йигитнинг сўзи ўлғунча ҳўкизининг шоҳи сиқини», – деди ўз она тилида.

Эртасига тайинланган вақтда чемпионнинг апартаментига келдик. Қиравермишдаги катта меҳмонхона столи устида шахмат доналари сочилиб ётарди. А. Карпов юқори қаватдаги ётоқхонадан йўл-йўлакай галстутини тўреллагача тушиб келди ва саломлашиб донанинг тартибсизлиги учун утр сўради:

– Кеча шахматчи ўртоқларим келишди. Эрта-лабгача дона сурдик. Ухламадим.

– Бу гап мени хайратта солди. Ўн олти йиллигида чарчаганини билган йигитча қирқдан ошиб сон-савокисиз жанглари кўрган жаҳон чемпиони

энди толдиш, ўзини аяш нималигини билмася! Карповнинг кулиб турган чехрасида хоргинликдан, уйкусиз кеча чарчоғидан асар ҳам йўқ эди.

Операторимиз гайрат билан ишга тушиб кетди. Бизнинг суҳбатимизни турли ракурсларда суратга олди. Сочилиб ётган шахмат доналарини териб, бир қўл ўйнашимизни сўради. А. Карпов йўқ демасди. Биз дونا сура бошладик. Тасвирчи суратга тушириб бўлганда эндигина бешинчи юришга келган эдик. Ўйинни давом эттиришдан маъно йўқдигини билиб, улуг шахматчига малол келтирмаслик учун камера тиниши билан Карповга қараб: «Дурангта ролимисиз, гротмейстер?» – дедим. Анатолий Евгеньевич ўзининг боладай майин товуши билан: «Мен дурангта аллақачон ролиман», – деди.

Шундай қилиб, АҚШнинг Скотт шаҳрида жаҳон чемпиони билан яккама-якка жанг қилиб, дурангга эришганман, – дея гердайиб юрсам бўлади. Ҳаммаси бўлиб беш юриш бўлганини эса айтишим шарт эмас.

ШАФТОЛИ ГУЛЛАГАНДА

Бир йили баҳор чиройли келиб, шафтолилар чунон ҳам гулладикки, дала ховлимиз димоғни эркаловчи хушбўй ифорта тўлиб кетди. Қараб кўзим қувонди, кўнглим энтиқди, Ҳамид Олимжоннинг машҳур сатрлари ёдимга тушиб айрадим:

Новдаларни безаб гунчалар,

Томда айтди ҳайт ошани.

Айрадим-у, яна ўйлаб қолдим. Новдаларни бутун безаб турган гунчалар эртага гўра тутса, гўра шарбатга тўлса, бу мезик, мўрт шоху шохчаларнинг ҳоли нима кечади? Бир вақтлар сафарда, олис мамлакатларда ўз кўзим билан кўриб кузатган бир нис ёдимга тушди. Суяма нарвонни

шафтоли дарахтининг тагига кўйиб, навдалардаги гулларнинг бир қисминин териб ташлашга тушдим. Уни кўрган боғ қўшним одак чўткасини пакорга ташлаб бағмга келди:

– Ҳорманг, шонр, нима дарахт?

– Шафтоли навдаларига раҳмин келиб келди. Юққини енгиллаштиряпман.

– Боғбон эмассиз-да, – деди у кулиб, – мевали дарахтининг гули териб ташланганини кюерда кўргансиз?

– Японияда, Германияда кўрганман, – дедим мен ҳам бўш келмай, – дарахтининг гули нечоғлик сийрак бўлса, ҳасил шунча йирик, чиройли бўлар экан.

– Э, каттик одам экансиз, сиз айтган мамлакатларда мевали дарахт тақчил бўлади. Катта одамга бир туздан тўғри келгандек кейин атрофида уймалашиб ётишадид-да. Бизнинг юртимиз ўзи боғдан иборат бўлса, қайси эринмиган сарт навдалардан гул чилшайдик? Умар етмайди-ку, – деди қўшним.

– Бу йилги гулларнинг қўллагени кўряпсизми? Ҳаммаси мева тутса шафтоли таги билан сениб тушадид-ку! – десам қўшним яна билимдонлик келди:

– Шафтоли етилгунча хали бутун баҳору ёз бор. Гулу гўраининг ортиқчаси ўзи тўқнади. Худойим ёғир билан шамолни бекорга бермаган. Қолаверса, ота-бободан қолган тиргович бор. Сизни қарангу... Мен бўлсам, янгам шафтоли гулидек тучвара тутмоқчилар деб уйлабман. Бўлди, пастига тушинг, қўшни, ота-бобонг келмагач ништа қўл урма, дейдилар. Яқшанба бекор ўтмасин. Уч-тўрт қўл шахмат сурайлик.

Боғ қўшним нозик жойдан тутди. Завк билан бошлагач кинимдан ҳеч нарса кайтара олмасди. Шахмат ўртага тушгач, бўшашдим-қолдим.

Шафтоли гулини теришга қайтиб вақтим ҳам, ҳафсадам ҳам бўлмади. Ўша йили мевалар

ғўралыгыдаёқ шоёлар синади, тиргович кўйилиб синмай қолган шоёларда ҳам мева бўлмади. Ғўраларга шарбат етказиб беролмаган шафтоли дарахтининг афтодалинги қатор-қатор энзақларига сути етмай қолган бечора онами эслатар эди.

Ўша зое кетган, армонли яқшанбани ўйлаб ҳозиргача афсус чекаман. Ўшанда қатъиятлароқ бўлиб, бошлаган ишимни қилиб кўйганимда, балки менинг боғимда ҳар бири нақд чойнақдек шафтолилар етилиб қўшинларимни меҳмон қилардим, ҳамманни қойил қолдирардим. Балки... яна ким билади, дейсиз. Ахир мен боғбон эмасман. Ҳарқалай, бу воқеани давраларда ҳикоя қилсам, кўплар мароқ билан тинглашади, кулишади, лекин бировнинг баҳорда мевали дарахтдан гул чилпиғини кўрмадим, эшитмадим.

Европа супермаркетларида кўриб ҳавас қилганим сархинл мевалар эди Олой бозорига ҳам, Эски Жувага ҳам етиб келди. Лекин уларнинг кўпи Бешарикдан ёки Ҳасанбойдан эмас, олис Эрондан келган. Ўзимнинг мазалироқ ва фойдалироқ жайдари олмангиздан кўра ўша дастурхонбон «селгинди» олмалар беш-ўн баробар қадрлироқ, қимматроқ...

Менинг бу ёлганларим кўнгила кечирмалари, холос. Биз боғбонга мева етиштириш, баҳорда гул чилпиш, қишда яхоб бернишни ўргатсак, боғбон бизга шеър ёзишни ўргатишни керак бўлади. Ризамат отадек пирри қомил, Махмуд Мирзасевдек машҳур академикларни етиштирган боғбон халқимиз бор. Дунёга номи кетган Шредер номи илмий текшириш институтимиз, унда қилли қирқ ёрадиган олимларимиз бор. Зероки, гап шафтоли гули устида ҳам эмас, балки юрт боғларига, ҳар бир гулу дарахтга меҳр-муҳаббат ҳақидадир. Боғ учун кўш ҳарорати баробарида инсон юрагининг тафти ҳам керак.

Мулки барлиқ учун бир маҳал
 Кўрксилганга олам арманом.
 Бермоқ учун дунёга сайида,
 Олам аро одам арманом.
 Шундан бери инсон тинмайди
 Шу ар учун тер тўқар дамю.
 Ерми оғул арманом сайида
 Гунаҳ бўлар ўзи ҳам инсон.

Ватанимизда меҳмон бўлган япониялик депутатнинг бир сўзи ёдимда қолган: «Ингирманчи асрда техникаси бой мамлакатлар қудратли бўлди, Ингирма баринчи асрда озиқ-овқат саноати ривож топган юртларнинг омади келади. Негаки, компьютерни инсон йилларда бир янгилаسا, дастурхонни ҳар куни уч маҳал янгилайди. Сизнинг қуёшли, қуруқ икклимигида етишадиган шифобахш, маҳалли меза ҳам, чорва маҳсулоти ҳам дунёда йўқ. Уч қушгина юртингида турдимиз дунёга ўзбек бўлиб келмаганимга афсусландим», – деган эди у.

Япониялик меҳмоннинг сўзини тўғрлаб ўшанда бир тарих ёдимга келган эди. Ингирманчи аср бошларида машҳур тошкентлик Орифхўжабой юрак хасталигини даволани учун Фарангистонга – у пайт Францияни ва бутун Европани шундай аташарди – борган экан. Дунёга номзе кетган докторлар унга кўриб, текшириб, катта пул эвазига зар қоголга ўроғлик бир қутичада дори беришибди. Дорининг жуда узоқ мамлакатдан олиб келингани ва бағоят фойдали эклини айтишибди. Орифхўжабой дорини очиб кўрса, ўзимизнинг жайлари туршак экан.

У ҳайрон бўлиб, бу меза бизнинг боғларимизда гўёқлай ётади-ку, деса, докторлар, шундай юртда ашар экансиз, Фарангистонда сизга нима бор, дейишган экан.

Бу – эди машҳур бўлган, она юрт кадрини упуғловчи ибратли эдию. Дарҳақиқат, бекимс

имкониятлар ватанда яшаймиз. Тиллога бергисиз еримиз, иқлимимиз бор. Ер-сув ўзимизники, Ватан ўзимизники. Бизга барча имконият берилган, барча йўллар очик. Озроқ куюнчаслик бўлса бас... Вақт келарки, Машҳад бозорини Паркентнинг узуми, Париж супермаркетларини Қуванинг авори, Пекин ярмаркаларини Сирдарёнинг қовуни босиб кетар. Ўшандай қушларни, иштилоллоҳ кўрармиз.

ПОЛИГЛОТЛАР

Ўзбекистонлик олим ва ижодкорлардан тузилган сайёҳлик гуруҳи Канада сафарига эдик. Калгари университетига таклиф этилдик. Университет талабалари бизни машиналарида олиб кетишди. Анчагина йўл экан, меҳмонларимиз биз билан суҳбатлашмоқчи бўлиб мурожаат қилишди:

– Инглиз тилида гаплашсак бўладими?

– Билмаймиз.

Француз тилида-чи?

– Тунгунмаймиз.

– Немис тилига қалайсизлар?

– Ўргатишмаган.

Италийн, испан тилларини биладиган ҳам ичимизда йўқ экан. Хижолатимизнинг чек-чегараси йўқ. Шунда бир қорақалпоқ дўстимиз бизни ноқулай ҳолатдан чиқарди. У бўш келмай меҳмонларни саволга тутди:

– Русча биласизми?

– Йўқ.

– Ўзбекчани-чи?

– Йўқ.

– Қорақалпоқ тилига қалайсиз?

– ...

– Қозокча, қирғизча, туркманча, озарбайжон-

ча...

Хижолатлик навбати меҳмонларга келди:

– Биз бунча кўп тил билмаймиз, – деди афсус билан бир талаба ва шеригига қараб, – булар полиглотлар экан! – деб қўйдн.

АНТИҚА ВИДОЛАШУВ

Ногаҳоний айрилик ҳар қандай яродати инсонни ҳам доводиратиб қўяр экан.

Узоқ йиллар галатда ишлаб босмакхона шовқини ва корректуралар ичида қарнига камтарин, ҳалол инсон оламдан ўтди. Чингитой қабристони ўша кунн калойиқ билан тўлиб кетди. Марҳумнинг фарзандлари, эг яқин одамлари каторида унинг ҳамкасб ўртоғи, кадрдон улфати, ёшлиқдан бирга йеган дўсти ҳам тобут олдига борар эди. У ҳурматли журналистнинг исмини айтмай қўяқолмай. Дўстидан кейин бир-икки йил орасида у ҳам фоний дунёни тарк этди. Қушқоқ, дилбар, ҳалиқани, сўзга чечан одам эди раҳматлик.

Ўша замон твомилшига кўра қабр устида мингунг бўлди ва унга ҳам сўз берилди. Шўранкнинг қаловлашиб қолгани қўйган қаламларидан кўришиб турар эди. Қарангки, не-не анжуманларга раҳматлик қилган, не-не ўлтиришларда қосагули бўлган, давраларни яшнатган сўзамол бу инсон мотамда дулдўклашиб қолди, гапни айқотди-қўйдн. Узук-кулук, поймиштар-сойиштар нутқини у шундай тугатди:

– Қабридаги тилч ёт, дўстим, соғ бўл, омон бўл!

Шундай деди-ю бештыёр айтиб юборган сўзидан ҳақолат бўлиб юзлари довуллаб кетди. Хатони жойида тўғриламакчи бўлиб: – Дўстим, мен учун сен ўлмагансан, донмо барлаётсан, – деди ва яна тақрор қилди, – соғ бўл, омон бўл!

Бешка ҳолат бўлса, бу гапга ичак унисида қулгу, қалқала кўтарилсини шубҳасиз эди. Лекин у пайт сукут сақлаб турган тумонат одам ичида

бирор зот «пира» этиб кулмади. Зероки, дўстнинг йўқотиб аясу ҳушдан ҳам айрилган бу мухтарам инсоннинг ҳолати йиғлагулик эди.

СОФ ЎЗБЕКЧА СЎЗ

Баз университетнинг биринчи босқичида таҳсил олаётганимизда Озод Шарафиддинов аспирантуранга эндигина тугатиб, дарс бера бошлаган ёш мударрис эди. Қардош халқлар адабиётидан бир туркум маъруза ўқиган Озод ака Нисомий Ганжавийнинг «Хусрав ва Ширин» достонидаги лавҳани шундай баён қилган эди:

«Фарҳод соҳрига тешияс билан тоғни кесиб, водийга сув очди. Ширин эрта тонгда караса, тоғдан шарқориб сув оқиб ётибди. Малика ҳайрат ва ҳажсон ичида : – Ничего себе! – деди».

Талабалик йиллари пахта теримида кишгача қолиб кетардик. Ётар жойимиз молхона, тўшагимиз похол, ташвобимиз очик дала. Ҳаммомни тушда кўрардик. Арқон билан қор тўкиб пахта териш ҳам, ҳўл тўнкаларни ёриб омак тийёрлаш ҳам азоб эди.

Шундай вақтларда Озод ака ёнимизда бўлиб маъноли суҳбатлари билан руҳий мадал берарди.

Бир кун домламиниз тўнка ёришни бизга ўргатиб кўймоқчи бўлиб кўлимиздан болгани олдилар. Ҳўл ўрик гўласи чайир экан, устоимизни қийнаб кўйди. Ўн қарра болта уриб, ўн қарра «чёрт побери» десалар ҳам тўнка ёрилмади. Шунда кишлоқда ўсган бир курсдошимиз Озод акадан болгани олиб шундай деган эди:

– Тўнка – тўнка-да, домла! Акли йўқ. Бўлмаса ҳурматингиз учун ҳам ёрилиши керак эди. Бу ишни бизга кўйинг, сиз «чёрт побери» деб туринг, биз болта урайлик. Русчага тилнимиз келишмайди.

Бу икки воқеани дўстлар даврасида айтиб берсам, Озод ака сира бўйинга олмас, мен бун-

дай демаганман, ҳеч қачон ўзбек тилига ўрустани аралаштирган эмасман, аралаштирмайман! «Ни в коем случае!» деддилар.

Домланинг ўша биринчи дарси-ю, тўнча ёрши юкелеси билан сўнги суҳбатимиз орасида рошша-росса элик йил вақт ўтибди. Ярим аср! Бутун бошлан умр! Бунга замон ичинда орадаги ёш фарқи ҳам унут бўлар, устозу шогирд ака-укага, халваткан дўстларга айланиб қолар экан. Оқол акашнинг одамхушлиғи, ўз номига муносиб оқол муҳаббат яратган оқиллиғи учун биз ҳам ўзининг устоз оқилда ўз номини акага яраша эркин тутардек, очоқ-сочоқ латифалар айтиб, калтис исқиялар китобига журыят этардик.

Лекин ҳар қачон халво-хузул қилмайлик, устоз – устоз маконида бўлган. Мен ҳам домланинг русча сўзларини ҳақов қилганда бир гапни қўшардим:

– Мама элик йилки, шеър ёмак Оқол Шарафддиновга ёкарманкан, дея ҳақонда юрмин. Домланинг сўзлари ўша-ўша: ёкса, «ничего себе», – дейдилар, – ёкмас, «чёрт возьми!» Лекин ёганямизни халворсин қолдирин ёш. «Ни в коем случае!»

*Шеър ёганда юрмин сўздан
Ёмак сўми уқдан эмасми.
Нотарларимиз қавтел сўздан,
Ғафилдан ёрқдан эмасми,
Ғақон шеър росман тилиб
Ётилимак, лол чирса бетос,
Устоз Оқол Шарафддинов
Қолондан ёрқданмак, лолос.*

Шундай улкан истиснод соҳиб, ҳақуғи инсон, одил мунаққид билан замондош бўлганимдан фахрланаман.

НИДАМАС ДИРЕКТОРНИНГ БАШОРАТЛИ ҲАЗИЛИ

Мен университетим тугатган йилим Тошкентда янги нашриёт тизмаси этилиб, ходимлар тавлаш бошланган эди. Табиийки, мен ҳам ҳужжат топширдим. Ништа илғиб олсам шаҳарда қолганим, бўлмаса таксимот бўйича Сурхондарёга мактаб ўқитувчиси бўлиб кетишим керак. Тошкентдаги адабий муҳит, ёзувчилар уюшмасидаги учрашув ва суҳбатлар, Миртемир домла семинаридан бенаҳабоб қилишим тайин бўлади.

Белгиланган кун директор ҳузурига кирдим. Бўйи икки метрдан кам бўлмаган дароз бошлиқ менга қайрилиб ҳам қарамасди. Саломга алик ҳам, ўтиришга таклиф ҳам, нега келдинг, деб сўраш ҳам йўқ. Тек турганча турибман. Агар тақдирим шу нидамас, гўдайтган раҳбарга боғлиқ бўлмаганда, Сурхондарё вазмаси турмаганда, бор-ей, деб шартта бурилиб чиқиб кетардим.

Иложсизликдан тишини-тишга кўйиб туравердим. Ниҳоят, бошлиқ коғоздан бош кўтариб менга қаради ва кўзи билан стулга ишора қилди. Ўтирдим. Яна жимлик. Директор бир даста қаламни муштыда тутганча менга тикилиб ўтирибди. Уша дамда кўнглимга, бу одам соқов эмасмикин, деган ҳаёл ҳам келди. Йўт-ей, дедим яна ичимда, шундай катта лавозимга соқовни ўтқазиб қўйишмас.

Жим ўтирсам ўтираверадиганман. Ноқлож ўзим гап бошладим. Университетим битирганим, ништа қирини ниятим борлигини қисқа қилиб айтдим. Яна жимлик. Шеърлар ёзиб туришимни, матбуотда, радиога қатнашиб туришимни билдирдим. Сало йўқ. Яқинда «Шарқ юлдузи» журналинда дostonим босилганини, шоир Туроб Тула газетлада катта мақола ёзиб мени мактаганини ҳам айтдим. Ноқудай бўлса ҳам айтишга мажбур

бўлдим. Хайлимда, жим турсам, палтам қўлимга тегадиган. Нашриётга китоб топширганам, кўзил дипломим, пахта теримда олган фахрий ёрлигим ҳам қолмади, бормини дастурломга тўқдим. Гапим тутади. Ҳамон сукуват. Узоқ жимликдан сўнг раҳбар шундай деди: – Нашриётга директор тайинланган. Бош муҳаррир ҳам олганмиз. Сизга лойиҳ лавозимни қандай тонамиз?

Шунда ўзимга ортикча баҳо бериб юборганимни сездим. Менда айб йўқ эди. Бошланиқнинг илдамай ўтирганини, қароматингни кўрсат, ниммага қодирсан, деган маънода тунгундим-ди!

– Менга энг кичик лавозимни берсангиз ҳам майли. Иш ўрганишим керак, – дедим эдим бир ола ўзимни босиб. Бу гап бошлиққа ёқди шекилли, кичик муҳаррир вазифасига тайинландим.

«Ёш гвардия» деб номланган нашриётнинг биринчи директори Сотиболди Йўлдошев билан бирга ишлаб бу кампан, етти ўлчаб, бир кесадиган, ўз ишга шунга раҳбарлигини кўп фазилатларини билдим. Давраларнинг гули бўлиб ўтирганини ҳам кўрдим. Нашриёт муҳити менга катта мақтаб бўлди. Ёшлар нашриёти, сўнг бадиий адабиёт нашриётида ўттиз йилга яқин ишладим. Бош муҳаррир бўлдим, директор ҳам бўлдим. Сотиболди Йўлдошевнинг ҳазил билан айтган сўзлари баҳорат бўлиб чиқди.

Ушунда мен ниске йўл ўртасида турган эдим. Бундай лаҳзаларни унутиб бўладими?

КўНГИЛЧАНЛИК

Миртемир домла ўта кўнгилчан инсон эдилар. Бир кун нашриётнинг узун йўлагидан бир одам домлага қараб, «э, бормангиз, сизни ҳам кўраётган кун бор экан-ку», дея кучоқ очиб кела бошлади. Домла у билан хуш кайфиятда кадрдонларча кучоқлашиб кўришдилар. Обдан чақчақлашиб

бўлишгач, яна кучоқлашиб хайрлашдилар. Эшиккача кузатиб қайтгач, биздан сўрадилар:

– У одам ким?

Ҳаммамиз хайрон бўлдик:

– Ажабо, ўзингиз кучоқлашиб кўришдингиз, узоқ отамлашдингиз. Қадрдонингиз эмасми?

– Умримда кўрган бўлсам ўлай.

– Унда нега эди...

– Ай, бўталарим-а! Узоқдан кучоқ очиб келган одамга, кимсан, деб бўладими? Андиша борку, ўзбекмиз-ку! – дея бир оз сукут қилгач, қўшиб қўйдилар: – Бир эгининг болалари тутишган бўладилар. Отамдир, инимдир, битта қадрдоним кўрайса кўтайингни-да!

Етмишинчи йилларда шеърят ҳам, шеърят отахони Гафур Гулом номи билан аталган нашриёт ҳам туркираган, лекин ана шу нашриётнинг айни шеърят бўлимида ишлар пачава эди. Бўлимда Миртемир домла, Абдулла Ориф ва камона ишлар эдик. Домла шоғирдлардан, Абдулла-жон мухлислардан, мен шахматдан ортмас эдик. Қўлёзмалар вақтида топширилмаган, корректуралар ўқилмаган, план бажарилмаган, ҳамма иш ўлда-жулда. Нашриёт директори бир мажлисда зарда билан, шеърят бўлимини ёпиш, тарқаташ керак, деган. Ушанда машхур жавоб айтилган эди:

– Тарқатиш учун аввал йиғиш керак. Уч хонимни тўплаб бўлмаса, қандай тарқатасиз?

– Тўплайман, тарқатаман, – деди, директор ва айтганини қилди. Яъни учовимизни ўз хонасида йиғди.

Ажойиб инсон эди директоримиз Тўлқин Рустамов. Миртемир домла билан тенгдош, эски қадрдон, сенсирлашиб гаплашадиган ўртоқ эди.

Раҳбар узоқ гапирди. Партия сибсати, давлат олдндаги масъулият, нашриёт плани, иттиқом нема эканини бизга яхшилаб уқтирди. Миртемир

домла унинг ҳар гашига бош ирғаб маъқуллаб ўтирдилар. Охири маълум бўлдики, биров сўз домланинг том битган кулонига қармабди. Директор:

– Миртемир, қани айт, гапларим тўғрими? – деганда, устоз:

– Тўғри айтасан, Тўлқин, библиотекани тартибга солишга бўлмайдми, – дедилар.

Ташқарига чиқсач, домлани ўртага олди. Устоз:

– Ҳай агар, бир оғиз сўзини ҳам эшитмадим, уят бўлди, жуда уят бўлди, – дедилар.

– Каттиқроқ гапир, десангиз бўлмасмиди, ахир ўз қадрдонингиз-ку!

– Ошнам бўлса ҳам хўжайиним. Раҳбарга индаб бўладими! Каттақошнинг гашига бўлиш одобдан эмас, бўталарим.

У вақтларда нашриётда маош кам, говораар кўп бўларди. Ойлик ва калам ҳам нисбати бирга ўн, бирга йигирма эди. Биз Миртемир домлага айтдик:

– Биз бизлар давлат аъзаматини қилишга мажбурмиз. Сиз улут шонриси. Шу арзимас ойликнинг баҳридан ўтиб ҳар йил бир китоб чиқарсангиз, кўнглингиз хотирам, қулоғингиз тинч, ҳўнтагингиз ўн қарра бақувват бўлади-ку.

Домла жавоб берар эдилар:

– Шундайликка шундай. Лекин мен кетаман, десам директорнинг хафа бўлади-да. Дўстимни ранжитсам бўлмас.

Биз устознинг бу сўзини директорга айтиб, домлага руҳсат беринг, пенсия ёшқалар, чарчаганлар, десак, директор: – «Домланг ўзи сўзмасса, ариза бермаса, мен қандай қилиб кет, дейман», – дедилар.

Бу ўзаро қўнғилчилик яна бир йилча давом этди. Сўнг олдинма-кейин уювдон ҳам «сўз арзаманига кўра» нашриётни тарк этди. Маънас, Дав-

те, Гёте мушкуллимизни осон қилди. Уч буюк шоҳ асар таржимасини зиммамизга олиб давлат хизмати билан хайрландик.

Директоримиз кўй сўйиб худойи қилган бўлса ажабмас.

КЕЧИККАН ҚАҲҚАҲА

Бу воқеага ҳам, қарангки, кўрк йилдан ошибди. Ёзувчилар анжуманида содир бўлгани учун у тезда тилдан-тилга, китобдан-китобга кўчиб шуҳрат топди ва эшитмаган одам даярли қолмади. Биласизларки, адиблар тўқимига уста бўладилар. Битта рост гапга ўнга ёлғонни қўшиб, оддий воқеани латифага айлантириб ҳикоя қиладилар. Қисик бўлсин деб туппа-тузук инсонларни гўл, далли-демона қилиб тасвирлайдилар.

Аслида воқеа бундай бўлган:

Ёзувчилар уюшмасининг йиллик ижодий ҳисобот йиғинида ўша вақтда ёш мунаққид бўлган Салоҳиддин Мамажонов ёш ёзувчи Юсуф Шомансурнинг «Қора марварид» романини таҳлил қилиб роса пўстагини қокди. Яроқсиз асарга чиқарди. Унга жавобан Юсуф Шомансур сўз олиб танқидчини воҳолисликда айблади:

– Мамажоновнинг менда касди бор, – деди у. – Уюшма боғида биллард ўйнаб унинг мазасини кочирган эдим. Адамни оляпти.

Залда қаҳқаҳа кўтарилди.

Мажлисда ўтирган Миртемир домланинг кулоти оғир эмасми, танқидчи ҳам, жавобчи ҳам эшитмади. У то ён атрафдагилардан кулгининг сабабини сўраб билгунча Юсуф аллақачон гапини тугатиб бўлган, минбарда академик Воҳид Зоҳидов ижодкорнинг замон олдидagi, инсоният олдидagi бурчи тўғрисида чуқур фалсафий фикрларни баён қилиб турар эди. Анжуман ахли улкан файласуфнинг сехрли овозига маҳлиё бўлиб жим эшитарди.

Шу вақт залда бирданга Миртемир домла-
нинг кучли қаҳқабаси янграб кетди:

– Оббо тентаг-ей, оббо жаванвосей! Топган га-
пини кўринг!

Домла завқдан ўзини тўхтатолмас, минбарга
қаранмай кулшда давом этарди. Ҳамма хайрон.
Академик олим минбарда қотиб қолган. Унинг
кўнглидан ўша лаҳзада нималар кечди экан?

Вазиетов Носир Фозилов сўзлаштарди.

– Домла ўтиб кетган гапга кулжети. Юсуф Шо-
мансурнинг жавоби напша қилди.

Залда яна кутгу кўтарилди. Бу галги қаҳқаҳа
аввалгисидан ҳам каттик ва узок бўлди.

БЕРЛИНГА ҚАНЧА ЙЎЛ

1975 йилнинг ёз ойлари эди. «Фауст» тираж-
мони сифатида Германияга борадиган бўлдим. У
замонда чет элга фақат Москва орқали чиқоларди.
Ҳозирги Тошкент – Франкфурт, Тошкент – Па-
риж рейслари тушунингга ҳам крмаган эди.

Пойтахтнинг «Украина» меҳмонхонаси йўлак-
ларида кунни қандай ўтказишни билмай у ёқдан-
бу ёққа қарар эдим. Эртага Москва – Берлин
поезди билан йўлга чиқошимиз керак. Гёте вата-
нини кўриш нишанаси кўнглимга тинчлик бермай-
ди. Бундай пайтда кимгадир ҳажжонлариякни айт-
гинг келади. Ёлғизлик алоб беради, вақт ўтиши
киёни бўлади.

Шундай ҳолатда меҳмонхонада мухтарам адиб
Иброҳим Раҳимни учратиб қолдим. Иброҳим
ака ҳажвий журналларнинг бош муҳаррирлари
йигинига келган эканлар. Ўша кунни кечгача сайр
этиб, суҳбатлашдик.

Кўпини кўрган адиб, қарийб ярим асрлик ада-
бий жараён ичиде яшиб ижод қилган, жаҳон уру-
шининг бошдан-охиригача зобит аскар бўлиб,
жанговар мухбир бўлиб хизмат қилган, неча бор

ажал домидан омон чиққан ёзувчининг ҳикоялари навалар мароқли эди.

Гап айланиб 60-йилларнинг ўртаси, Иброҳим Раҳим раҳбарлик қилган «Гулистон» журналининг энг гулдаган вақтларига бориб тақалди.

– «Темур тузуқлари»ни нашр этиб дашномлар шикетаним учун заррача ҳам ўқинмайман. Агар бу табаррук асарни босиб чиқара олмасам, ўзимни кечирмасдим, умр бўйи виждоним азоб чекарди, – деди ўшанда Иброҳим Раҳим.

Дарҳақиқат, «Гулистон» журнали у йилларда оғи ва шууримисли тарбиялаган, халқимиз кўксини кўтарган нашр эди. Унинг тахририяти ижодкор ёшлар учун табаррук даргоҳ ҳисобланарди. Менинг ҳам бир туркум газалларим, «Ўзбегим» қасидаси шу журналда босилган. Айниқса, Расул Ҳамзатовнинг «Доғистоним» асари анча шов-шувларга сабаб бўлганди. Журналининг уч-тўрт сониди босилгач, «юкори»нинг буйруғи билан тўхтатиб қўйилди. Миллий ҳис уйғотувчи асарларининг турли златларга ёйилиши у замон мафқурасига зид эди. Эгаллаб турган курсиси азиз, жони ширин бўлган бирор мухаррир бундай ишга журъат қилолмасди.

– Фашистнинг ўздан кўркмаган, майда амалдорнинг дўкидан кўркамани? – жасоратли мухаррирнинг бу сўзлари купогимдан кетмайди.

Ҳамма газета-журнал раҳбарияти, редактор, редколлегия деб аталганда биргина «Гулистон»да мухаррир, таҳрир ҳайъати дея ёзиларди. Бу ҳам бошқаларнинг гашини келтирар, очик айтолмасалар-да пана-панадан, «бу нима олифтарчилик» деб юрардилар.

Москвадаги тасодифий учрашув мен учун қисматнинг совғасидай бўлган. Ўшанда кўнглимга тутиб юрган кўп саволларимга жавоб олгандим. Охириги саволим шундай бўлди:

– Эртага поезд билан Германияга жўнашимиз керак, билмайсизми, Берлинга неча кунлик йўл?

Жангач адиб жавоб берди: – Поезд қанча юришини билмайман, лекин биз борғида Берлин тўрт йиллик йўл эди...

2010

ЯХШИ НИЯТ ҚЎЛИНИҒ, ШОИРЛАР!

Инсон тафаккури бу сирли оламнинг беҳисоб мўъжизаларини кашф этиб бўлган эмас, балки ҳеч қачон сўнгигача кашф этолмас. Бу ёруғ дунё очилмаган сирлари билан ажиб, ҳайратлидир. Сир бор ерда ҳайрат бор, ҳайрат бор ерда шеърмат бор.

Шеърматнинг сехри ҳам аслида сир. Инсон тафаккур билан етмаган манзилларга ҳиссиёт билан етиб боришни ҳақиқатга айланган мўъжизалар. Балки шундан шоирларни авлабга ўхшатишар ва бунда сороқдина ҳақиқат бўлса ажаб эмас. Неча буюк ижодкорларнинг тарихий башоратлари рост чиққан ҳамда бунга мисоллар жуда кўп. Нострадамус оламда ёлғиз эмас. Айниқса, шоирлар ўз қисматлари ҳақида ҳайратомуз башоратли сатрларни кўп битганлар. Афеуски, бундай башоратларнинг аксарини қайгули, ҳатто фоживалидир.

Заҳриддин Мухаммад Бобур:

«Ўлганим дехи бу наъб элмиқдан ар ўтса ёшим», дег оқ урда ва қирқ етти ёшда оламдан кўз юмди.

Бобораҳим Машраб:

«Ўт, қўлдан бардан олган боғламоқ ҳажмат эмас, –

Мен ўлмасга розиман, бас, тургани тоқат эмас»,

дег нолали сатрлар битди ва Балхда дорга тортилди.

Пушкин «Евгений Онегин» шеърини романида Онегин билан шоир Левский ўртасидаги дуэлини, шоирнинг ўлимини тасвирлаган. Бамисо-

ли ўз қисматиини олдиндан кўргандек башоратли манзарани бутун тафсилоти билан чизиб қўйган. Бу манзара болаликдан тасаввуримга ўрнашиб қолган эди. Пушкиннинг Дантес билан дуэли ўтган ўрмонни бориб кўрганимда вужудим ларзага келган. Ҳаёлимдаги ўша манзара қаринида турардим...

«Мен эрта бошладим, эрта кетарман.» Бу сўзларни ёлган шоир Лермонтов йағирма етти ёшида ҳалок бўлди.

Фуркат ўзига айрилиқни раво кўргандек, ушбу таҳаллусни олмаганда балки умри ёру дийр фурқатида ўтмас, қабри олис Ёркендда қолмай, Муқимий каби она шаҳри Қўқонда муқим яшармоқди...

«Қарлағиб битдим ўзим, дунёни тоқтай олмадим», деди афсус билан Абдулла Тўқай. У ҳам айни йиғит ёшида дунёдан кетди.

Умри ёш ҳазон бўлган шоирлардан яна бари Сергей Есенин. Унинг сатрларига кулоқ тутинг:

*Биз барчамиз кетмаётганим
Халоватли соқин қотларга.
Оҳ, менга ҳам фурсатим тилга,
Отланганим керак сафарга.*

Ҳам синфдош, ҳам курсдош дўстим, дилбар инсон, нафис шоир Анвар Исроилов эзлик бешига етмаган ёшида ҳаётдан кетган. Унинг йиғит ёшида битган сатрларини армон билан эспайман:

*Ошиққанча айланар доғрон,
Иштирсиз биз ҳам шотларимиз.
Шофтоллар гули нафармон,
Ажиб бир тоғи қайрлашаримиз...*

Бу каби башоратга айланган сўзларни ўтмиш шоирларида кўп учратганман. Чўпонда *«Қўшиммиг қуриси тоқат қилалмай ерга ботдим-ку»*, деган сатрни ўқиб, Усмои Носир шеър-

даржда бамисоли видолашувилек элгин мисралар кўриб юрагини тавлаган. Бундай сўзларни ёзмаган бўлсалар қани эди, дея ўқинганман. Шунинг учун ҳам осмонли шонр укам Муҳаммад Юсуф, «Райҳонга суянаб ўлаб қаламан», деб ёлганда умримда бер бер унга, қойиб эмас суйиб, бундай сўзларни тилга олмаслигимни айтган эдим.

Халқимизда бер хизмат бер: «Яхши ниятла ҳам, ёмон ниятла ҳам фарқиётсалар қоним» дейдилар!» Мен ижодкор дўстларимга мурожаат қилиб айтгим келади: Яхши ният қилгинг, шонрлар! Ўзингизга ҳам, юртингизга ҳам омонлик тилагинг. Фақат тилабгина қолмай, ёруғ келажакка ишонинг, ишонганда ҳам астойдил, бамисоли шонр Асқад Мухтордай қаттиқ ишонинг:

*Умаран узоқ бўлар,
Сетиб турар қўллар,
Баракани бўлар мураккаб,
Қўлдан чиқарилган қарайман дадил,
Мен бермасман улам мураккаб...*

Мана бу – чин башорат, эгу башорат, барча шонрларга ўрнак ва сабоқ бўлгулик башоратдир.

Дарҳақиқат, Асқад Мухтор узоқ ва баракали умр кўрди, ўлмас асарлар, ижодий мактиб, истеъодли шонрлар, маърифатли фарзандлар қолдирди, адабиётнинг жонкуяри, ташкилотчиси, арбоби ва хизматкони бўлди ва ҳамisha ёниб яшадди...

МЕРГАНЛИК МАКТАБИ

1963 йил Хоразм учун омадли келган эди. Пахтадан мисли кўришмигача ҳосил кўтариб «Машъал Хоразми» номини олган, мамлакатга донг таратган эди. Декабрнинг қорли, айли кунларнда вилоятнинг ҳосил байрамидида қатнашини учун Ётувчилар уюшмаси топшириғига кўра (у вақтларда ётувчи-

ларга ҳам тошпирёқ бериларди) шоир Шухрат, унга ҳамроҳ ва ёрдамчи бўлиб каминга Урганчга келдик. Ушанда мен илк бор таниқли адибга бўлган эл ҳурмати, мухлислар меҳрини кўрган, ҳавас қилган ва кўнглимда, кироийи шоир бўлсанг Шухрат акадай шоир бўл, деган фикр кечган эди.

Хоразмда бир hafta қолиб кетдик. Тантаналар ўтгандан кейин ҳам мухлислар Шухрат акани Тошкентга юборишмади. Ҳар куни зиёфат, шёрхонлик, тонготар ширин суҳбатлар...

Бизнинг бош меъдонимиз вилоят ётувчилар уюшмаси раҳбари, овчи, шикор малзусида кўп ҳикоялар ёлган Раҳим Бекниёз бир кун эрталаб Шухрат акага кўшониғиз милтиқ олиб келди. – Бугун овга чиқамиз, – деди у, – айни мавсумда келдингиз, ўрдак, кашқалдоқ, каклик ёғилиб кетган.

Эски «виллис»ни миниб йўлга чиқдик. Шухрат ака, Раҳим Бекниёз ов қилаётган, Эркин Самандар билан мен йўғиб қопларга соладиган бўлдик.

Уша кечаси қор жуда қалин ётган экан. Тизадан қор кечиб ярим кун ов қилардик.

Ўрдак, кашқалдоқ у ёқда турсин, чурқ этган чумчуқ ҳам кўринмади. Шухрат ака Раҳим Бекниёзга ҳазил қилди: – «Ёғилиб кетди деганинг қор экан-да?» Эркин Самандар устозининг ҳазилини давом эттирди: – Биздан нима отдинг, деб сўрасалар, қорда одим отдик, деймиз.

Шундай қолиб, бизлар учун тушлик тайёрланган вилоят меҳмонхонасига оч қорни ва бўш қоплар билан қайтдик.

Хоразмликлар меҳмоннинг кўнглини олиш учун нималар қилмайдилар! Овнинг бароридан келмаганини эсдан чиқариш учун меъдонлар бир ажабтовур мерганлик мусобақасини ўйлаб топдилар. Овдан тежалган ўқлар билан ичкиликдан бўшаган шишаларни отадиган бўлдик. Ўйин шарти шуки, ким ўн қадамдан шишани урса, тўла бир қадах мукофот олади.

Биринчи бўлиб мерганлик маҳоратини кўрк йиллик овчи Раҳим Бешинёз кўрсатадиган бўлди. Узоқ вақт мўлжалга олинди. Бир неча марта мўлжални тушириб, қўлларини осмонга кўтариб, эй Худо, шарманда қилма, деб пичирлаб дуолар ўқиди. Ниҳоят, тепкани босганда қарангиланган овоз тараддию, шаша ўрнидан қимирламади. Овчи афеус-надоматлар билан четта ўтди. Қарангки, жанг-жадаллар кўрган, «Шинелли йиллар» романининг муаллифига ҳам омад кутмади. Шухрат ака соғуқни айбдор қилиб қўл сўлтаб уйга кириб кетди. Навбат каминга келди. Умривада маълик тутмаган эдим. Кўзимни қимиб тепкани босдим. «Тепки» деб бекорга айтилмас экан, қўндоқдан тепки еб корга йиқилдим. Лекин омадни қарангки, шаша чилпарчин бўлди. Меҳбонлар «ура» садолари билан мени табриқладилар. Қарсақлар остида қадаҳни бўшатдим. Ҳа ш куни галаба мовда келди. Отган ўқларимнинг барчаси нишонга теғди. Нечинчи қадах мени кулатди, э-лолмайман. Эрталаб бошда оғрик, лекин кўнгида «тоқиблик» қувончи билан уйғондим. Нозуқта вақтда Шухрат ака менга айтган сўзлар халидмон экимдан чикмайди: – Сода бўлмай қол. Ўн қадамдан сочма ўқ билан шиншани урни эмас, урмаслик учун қунар керак. Дўстларимиз бизни хурмат қилиш учун ҳаракат қилишди. Омад келди, деб йиқилгунча ичсанми?

Кечаги гурур, кўтаринқилиқдан асар ҳам қолмади. Ҳўзининг алданиб ҳаммага қулги бўлганим алам келди. Рухбатимдаги ўзгаришни сенин Шухрат ака бир оз юмшади: – Булар-ку ўз дўстларимиз. Ҳали сени мақтайдиган, юта-юкта қуйиб берадиган, дўст бўлиб душманимизни кимни қиладиган ошталаринг қўнади. Ҳа шавда хушёр бўл. Шунин билан қуйки, шоирни адоён тасом қиладиган нарса «балли-балли» билан қарсақ бўлади.

Бу аччиқ сабоқ умрим йўлларда менга асқатди.

Ижодкор деган номга муносиб ҳаёт кечирган, юриш-туришда ҳам, одамгарчиликда ҳам ҳаммамизга намуна бўлган устознинг ўғит-ларини миннатдорлик билан эслайман.

ШИФОКОР СЎЗИНИНГ КУДРАТИ

1988 йил мен учун ағчайин оғир келди. Ёзда ёпишган дард то кишигача вужудимни исканжага олиб кўп азоб берди. Ҳар нарсаининг чаласи дардисар бўлади, деган гап бор. Мулланинг ҳам, косибининг ҳам, шоирининг ҳам, хатто дарднинг, иситманинг ҳам чаласи ёмон экан. Ҳар кун кечга томон андиққина кўтарилган ҳарорат баданини жунжантириб, силлани куритади. Докторлар ҳафта сари консилиум қиладилар, кўриб, текшириб, маслаҳатлашиб, бир фикрга келолмай тарқаладилар. Бундай вақтда бетобнинг руҳий ҳолатини тасаввур қилиш кийин эмас. Энг иродали, ишончи мустаҳкам одам ҳам «борса келмас» юртни ўйлаб қолади.

Ушундай дардли, маҳзун кунларда қоронғу кўнглимни чироқдай ёритган шахс – дўстим, биродарим, дилбар ва меҳрибон инсон, ўз касбининг алломаси доктор Эркин Қосимов эди.

Уша вақтда ҳукумат шифохонасининг бош ҳақими бўлган атоқли шифокор ҳар кун ёнимда бўлиб, антика ҳикоя ва латиқалар айтиб кўнглимни кўтарган, менга сабр-бардош, катъият ва ишонч бағишлаганди.

Ушанда мен бутук бобомиз Ибн Сино айтган, таъобатнинг уч қуроли ичиде биринчи қилиб санаган Сўзининг қудратини яна бир бор англаганман. Бошимдан оғир ҳаёллар кўтарилган. Режалаштирган ишларимни ишонч билан давом эттирганман. Кўҳна Тошкентнинг жаҳон шаҳарлари

билан дўстлик, маданий алоқаларни ҳақида «Тошкент дарбозларини» номли ҳужжатли фильм сценарийсини бошлаб кўйган эдим. Холмишгакка сўз бермай, уни ёзиб тутатдим. Қарангки, иситма ҳам тушди.

Ниҳоят, шифокор биродарим ишонтириб айтган умидбахш кунлар келди. Атоқли докторларнинг ярим йилга чўзилган машварати ниҳоятга етди. Яъни ҳар бири ўзи бир олам ҳисобланган, умумий тил топиши ўлимдан кийин бўлган алломалар камбалининг бахтига ниҳоят бир феърда тўхтадилар. Ташхис янги бўлди. Ўт кинини олиб ташлаш учун амалиёт куни белгиланди.

Лекин ўша кунлари мен ёзиб тутатган сценарий бўйича иш бошланиб кетган, Тошкент – Ситта дўстлик алоқаларни тўғрисида фильм олиш учун Қўшма Штатларга сафар вақти тайинлаб кўйилган эди.

Бу гапни бош шифокорга айтдим. Эркин Қосимов яна комиссияга чакирди. Академиклар Р. А. Кашенович, В. Волков, А. Убайдуллаев, А. Раҳимжонов, К. Йўлдошев ва бошқалар масалада тўпланишди. Амалиёт кечиктерилмадиган, мен сафарга бориб келаётган бўлдим. Эркин ака мамнуун жўлмайиб менга қарди:

– Хурсандмисан, шовир? Мана ташхис ҳам янги, сафар ҳам тайин бўлди. Энди бизга шифокорда ёзилган янги шеърлардан ўқиб бериш.

– Бу ерда шеър ёзмадим. Боника иш билан банд бўлдим, – деб кутулмоқчи бўлдим. Оқлошим тутган ерини косадиган одам эди. Тўрт қатор шеър ўқимасангиз жавоб йўқ, деб туриб олд.

Ўшанда декабрь ойи эди. Қиш бўлса ҳам кўчи нур сочиб турар, ташқарида дераза раҳига кўнган чумчуқлар чирқиллашар эди. Уларнинг айраб сайраб юриши билан менинг дардлаш ҳолатим ўртасидаги индийат кўнглимда тўрт сазр шеърга айланди ва ўша онда тутилган ҳазил бадихани ўқолдим:

Чумчуқлар деразад,
 Чумчуқларга мана-да!
 Оқрайдысан бован айқ,
 Ут қонда менен айқ.

Кулги бўлди. Ҳа, кундан бу мутойиба Эркин Қосимов тилидан элга тарқалиб ўз-ўзидан машхур бўлиб кетди.

Ҳеч қаерда тилон этилмаган, китобларимга кирмаган, матбаа юзини кўрмаган бу жўнгина бадиха мана, йиғирма йил ўтса ҳам ҳали-ҳамон давраларда эста олинади. Бунга бонс яна ўша Сўз қудрати, мухтарам шифокорим учун тугма фазилат бўлган дилбарлик, инсонни ўзига торта билиш, маҳлиё қилиб қўйиш саноати бўлган.

Бундай инсонлар дунёга кам келади.

Неча-неча хасталарга малҳам бўлган шифокор ўз бошига келган дард қонинда нажотсиз қолар экан.

2007 йилининг навбахорда, куртаклар ҳаёт кўшигини айтиб турган онларда Эркин Қосимов ҳаётдан кўз юмди. Бу олтинчи март куни эди.

Уч кун аввал ўз аҳволини билган шифокор менга рози-ризолик сўзларини айтиб, энди болаларимни сизга топширдим, деганда, мен бор иродамни тўплаб қудамни овутомқчи бўлдим:

– Ундай деманг, ҳали кўп яшайсиз...

Шундай дедию айтган сўзимдан ўзим уялдим. Оддий беморни юпатиш, шонтириш мумкин. Лекин ўз ичиди кечаётган хасталикнинг барча жараёнларини билиб, сезиб турган улкан шифокорни ёлгон сўз билан овутиб таскин бериб бўладими?... Эркин ака уста бош чайқаб қўлимни қисди ва бошқа сўз айтмади.

Ҳа, дамда мен ўлимнинг ҳақлигини англаган инсонли донишманд, иродаси мустаҳкам инсон –

умр бўйи ёниб нур таратган, энди сўнаётган шам қонида турардим. Биз сукут ичида видолашар эдик. Хайлимда бузук ҳақимнинг сатрлари айланарди:

*Жаҳонда қилмади мен билмаган фикр,
Не мушкул бўлса етдим дониш илм.
Ва лекин бу ўлка отман тугулди
Етмасдан ўнор бўлди жаҳондан,
Аммо, ахирин, қадрдоним...*

ОДАМ ТАНИШ ИЛМИ

Икки нотаниш ўзбек учрашиб қолса, танишувни исм, касбу насаб сўрашдан, касб-кор сураштиришдан бошламайди. Аввало, «биродар, кўрдансин», деб сўрайди. Махсил аён бўлган, ўша ерлик таниш-билишлар саналади, фаломчин танийсинми, фистомчин билсинми, лотан савол-жавобга ўталади. Одам таниш ҳақимини қонида бор бўлган азалий хусусият. Икки нотаниш ўзбекнинг албатта учинчи умумий таниши чинади. Сўраб-сўраб топилган ўша учинчи одам икки бегонага гойибона таништиради. Ана шундан сўнг касб-кор, касбу амолга навбат келади.

1982 йилнинг декабрыда мен қорак хасталиги билан шифохонага тушиб қолдим. Қўшни палатада диволанаётган Оқдўғонлик бир шифокор, адабиёт мухлиси бўлган дилбар инсон мендан хабар олиб турди, кўнглини кўтариб хасталикни енгишимга ёрдам берди. Докторлар туршига ижозат бергач, ҳовлида бирга сайр қиладиган бўлдик. Бу фикрм теран, дунёдарам кенг, босиқ-ватмин, меҳри инсоннинг суҳбатини соғинадиган бўлдим. Бит сўзми шифохона боғини эмас, оламни сайр қилардик. Тарих, фалсафа, сиёсат, маданият – қайси мавлуда сўз бормасин ҳамсуҳбатим берилиб баҳсга киркшар, ҳар масала устида ўзининг айрича, мустақил фикрине баён қиларди.

Мен неча бор, исм-фамилиянгиз нима, қайси тиббий даргоҳда, қандай вазифада ишлайсиз, деб сўрамоқчи бўлдим, лекин тилим бормади. У киши мени таниб, исминини айтиб чакдирса-ю, мен ўзингиз қимсиз, деб сўрасам одобдан бўлармиди? Халқимизда шифокорларга «дўхтир» деб мурожаат қилиш одати бор. Мен ҳам ўзимга қалрдон бўлиб қолган бу мухтарам зотни «дўхтир» деб юравердим. Обдан танишиб олишнинг қулай мавриди келар, дея ортиқча савол-жавобни кейинга қўйдим. Қўн вақт ўтмай шундай фурсат келди. Келгачда ҳам мени лолу хайрон қилиб, тавбамга таянгириб келди.

Ўша йил эрта совуқ тушиб, пахта йнгим-терини кечиккан, декабрь ойида ҳам олти миллионлик ҳосил учун кураш давом этарди. Далада пахта қолмаган, қор-ёмғир аралаш ёғиб турган вақтда ҳам хашарчи талабалар ўқошига қайтмаган, совуқ молхоналарда қув-қув йўталиб ўтиришарди. Ҳатто иситмадаб ётганга ҳам қайтиш учун рухсат йўқ. «Ўлса ҳам далада ўлсин» деган олий буйруққа асосан ва қатта раҳбарнинг «пахта ҳам фронт, жанг эса қурбонсиз бўлмайди» деган «охиқматли» сўзига мувофиқ чанокларда тола ҳам қолмаган қоп-қора далага, қор, ёмғир остида устларига шастик ёпинчликлар кийдирилиб юз минглаб хашарчи ёшлар ҳайдаб чиқиларди. Бундай сохта фидойинлик қимга керак, бу азоб-укубатдан мақсад нима, деб сўрайдиган одам йўқ эди.

Қишининг шундай аёзли кунларида иккинчи курс толибаси бўлган қизим Нозимани оғир ҳаста аҳволда тўғри пахта даласидан шифохонага олиб келишди. Ташхис мураккаб, вақт титиз, зудлик билан профессор Бахромовни чақиртиш ва махсус схема асосида дори тайёрлаб қоп қуйиш зарур эди. Профессорни ярим кун излаб топинишолмади. Кечга томон унинг бетоб экани, даволана-

ётгани аниқланди. Фақат эртасига эрталаб профессор бир талай докторлар билан касал кизимиз ётган хонага кириб келди. Не куз билан курайки, бир кеча-кундуз ниланган шифокор ўзининг ўша кадрдон ҳамсухбатим, шифокондада эшигим эшигига *рубару* бўлган мухтарам инсон эди...

Савджалол Махмудович Бахромов ўшанда тўнгич кизимни акасининг чапгадан кутқариб қолганди. Ёшлар ўтиб кадрдонлигимиз дўстликка, дўстлик қудалик-қариндошликка айланганди. Уртанча кизим у меҳрибон шифокор хонадонига келини бўлиб борди.

Бу орада профессор Бахромов институт директори, бошқарма бошлиғи, Соғлиқни сақлаш вазирлиги лавозимларида ишлади. Бутунда бир неча тиббий академияларнинг аъзоси, тиббийёт фанининг ташкили арбоблари сифидан мувожаиб жой олган довуқли олимлар.

Бизнинг набираларимиз улгайиб, мустакил ҳаёт куриш босқичига етдилар. Лекин назоримда биз ҳамон ўша юрк олти, юрк саккиз ёшдамиз, учрашиб қолсак суҳбатимиз, баҳсимиз ало бўлмайди.

Оқлавий даврада ўша йигирма олти йил аввалги тавоншунин хотирлаб қўлишамиз, болаларимизга сўзлаб, уларни одам таниш илминин эгаллашга, бу ҳаётин зарурат эканинин англашга чақиримиз.

Қараганки, етминининг маррасини ҳам эгаллаб қўйибмиз. Шу мувожабат билан дўстимга айтадиган сўзим шу:

*Шуҳратим, диллати йўллардан бориб,
Бу обод қўнларга етдики атайман,
Бил қўнларга атайман:
Эллада қариб,
Етмининга қаролида бўлдики наворим.*

СОДАЛИК

Содда одам кароқчидан ёмон бўлади, деса-лар авваллари ёка ушлардим. Ажабо, гўлигидан доим чув тушадиган, бошқаларга см бўладиган содда одам-ку, унинг нимаси кароқчи, дердим! Соддалик бонс ўзим бир шўрликни ўлар холга келтириб кўйганимдан сўнг бу дикматнинг тағига етдим. Вожеа шундай бўлган эди:

1971 йили «Москвич» сотиб олдим. У замонда автомашиналик «бойвачча»лар кам. Каттагина маҳалламизга биринчи снгил машина кирди. Шодлигим чеку чегарасиз. Бир ёкда ёзиб кўйган комедиям ҳамма театрларда узлуксиз навро этилиб, калам хақи селдай оқиб турипти. Иш жо-йим – уйдаги ижодхонам. Наприётдан «ўз ари-замга кўра» кетганим, шеърларим бадарга бўл-ганини, яъни шу «карзимас» сивдоларни демаса, мендан бахтли одам йўк. Тағимда гилдирак, тўрт томоним қибла. Бу ён Самарқанду Бухоро, бу ён Фарғонаю Андижону Ўш. Гоҳ Чорвоқда, гоҳ Зо-минда, гоҳ Несикқўлдаман. Оиланг ёнингда бўлса машина ҳам хонадон бўлар экан. Хайдовчилик маҳоратини сўраманг. Фақат олдинга қароб хайлаш бор. Ҳатто қалотни очиб қараш йўк... Шу зайл ярим йил даври даврои сургач, бир кун шахарнинг халқа йўлида машина таққа тўхтади. Ерданга келган хайдовчилар кўп уриндилар. Ма-шина ўт олмади. Охир бир юк машинасига судра-тиб усталомага олиб бордик. Уста моторни очиб, «корзина» кетибди, алмаштириш керак, деди.

Кошки эди, мен машина сотиб олмаган бўлсам, кошки эди у бузғилиб, «корзина»си шидан чиқмаган бўлса-ю, мен «корзина» излаб автомага-зинга бормаган бўлсам.

У замонда керакли нарсалар ҳаммаси ноёб эди. Илгиримоссиёз на дуруст кийим, на мебель ё гилам олиш мумкин эди. Ҳатто ўзимиздан чиқадиган ат-лас, чинни идншлар ҳам анконинг уруғи бўларди.

Автомагалин директори йўқ экан, хушбиним, силлик юзли ўринбосарининг ёнига кириб, ўзимни таништирадим. У юксак ҳурмат ва тавозе кўрсатиб чой узатди, кўп ширван сўзлар айтди. Лекин илтимосга келганда, «коринна»нинг кўп вақтдан бери дўконда йўқлигини, ўзининг туғишган укасига ҳам топиб беролмай хижолат бўлганини сўзлаб мени олоб билан эшиккача куматди.

Ташқарига чиқиб, қаёқда боришни билмай ҳайрон бўлиб турсам, ёнига «Запорожец» келиб тўхтади. Ногиронларга мослаштирилган машина рулда ўтирган тўлагича рус кичи менга қараб: «Эй, чў надо», деди. Мен саволга жавоб қилмадим. Айтганим билан топиб берармиди? Магазин раҳбари ўзи қидариб юрган «коринна» сиз чўлоқда нима қилсин, – деган гап қўнғилимдан ўтди. Чўлоқ кичи мени гаранг деб ўйлади шекалла, тавқорлади: «Слыш, чў надо?» Мен парвосиз: «Коринна» дедиму тесқари қарадим. Чўлоқ «стрелчатъ рублей», деди. Мен ўз купювамга ишонмай, умдан нима дедим, қайтар, дея сўрадим. Ҳа, онда ўттиз сўм у ёқда турсин, ягар янги мотор олақол, минг сўм бўлади, деса оладиган қолатдиман. Ногирон меннинг ҳайрат аралаш берган саволимни ўнча тушунди: «Ладно, двадцать пять» деди. Мен дарҳол ёнимдан пул чикардим: «Давай!» У ҳезир олиб келаман, деб машинасини орқага қайтарди. Шу ласза ҳаёлимга бир фикр келиб уни тўхтатдим. Мабодо иккита топиладим, деб сўрадим. У нидамай машинани учириб кетди ва ўн дақиқада иккита «коринна» кўлимга тегди. Суккуиб кетганимдан айтган пулнинг ортинги билан бериб, директор ўринбосарининг хонасига югурдим: «Омадди қаранг, – дедим ҳажжон ичиди, – қидирган нарсамиз топилди қолди. Уқангича ҳам олдим. Мендан эслалик. Китоб ёниб боришга қардорман», – дедим.

Ўринбосар суюнар деб ўйласам, у доладак кизариб кетди. Пешонасига маржон-маржон тер чикди. Ўшанда мен ўз катонмини англадим. Уни севинтираман деб соқов қилиб қўйибман. Содалик курсни.

Кейин билсам, ноёб бутловчи қисмлар автомагазинга «бошида шапкаси, елкасида погони» билан келар экан. Бунинг маъноси шуки, «корзина» давлат нархида саккиз сўм бўлса, қўлдан қўлга ўтиб дўконга ўн беш сўмга келар ва пештахта остидан йиғирмага сотиларкан. Уддабурон воситачиларнинг қўлдан ўтиб бисга ўхшаш оддий бандаларга ўз аёл баҳосидан уч кара семириб келар экан. Шу бир парча темир гардишда юзлаб «сахматқаш»нинг риски борлигини мен содда қаёқдан билар? Қаёқдан биларки, дўкон раҳбари шонрдан «шапка» ололмайди, «шапка»сиз беролмайди.

Биз бошдан кечирган кунлар ҳозирги ёшларга эртак бўлиб туюлар. Энди «дефицит» деган сўз архивга тушиб кетди. Ҳеч ким ҳеч кимдан ҳеч нарсани илтимос қилиб топмайди. Пул бўлса ҳамма нарса бор. Тўғри, баҳоси захардаккина, сотувчиси инсофсизгина, олувчиси камхаржгинадир. Лекин ҳамма нарса бор. Дўконларда навбатга туриш йўқ, номерларга бош эгиб бориш йўқ. Шунга минг-минг шукр.

ТУЁНА

Энда нимаки урф бўлса, унинг тагида яхши ният ётади. Тўёна ҳам аслида энгу маросимга қолисаниллоҳ қўшилганидан хисса, тўй эгасига бегараз ёрдам тариқида пайдо бўлган. Лекин бу одат бора-бора норасмий олди-бердига, мажбурлаб берилганидан қарзга айланди. Қарз бўлганда ҳам ҳеч бир омонат касса тўламайдиган фондан қарз бўлди-қолди.

Тўқсонинчи Яилларда ховоргидек ресторанларда тўй қилиш урф бўлмагач, барча маросимлар хонадонларда ўтар эди. Ёши кундузи соя-салқин ер танқис, ошлар фақат эрта тонгда бериларди. Биз ҳам ана ушунгада эл удумини қилиб наҳорда ош бердик. Яқин қариндошлар, дўсту қадрдошлар ҳали кун чиқмай келиб кўчага тўлдириб кўл қовуштириб турдилар, яъни хизматда бўлдилар. Улар орасида, албатта, Ўтқар Хошимов ҳам бор эди. У ҳаммадан эрта келиб гўзал табрик сўзлари билан чўнтагинга неқета қоталиқни солиб қўйди. У замонда бу ўртача икки ойлик маошга тенг катта пул эди. Мисрбонликнинг маъносини дарров тушундим. Уша кезларда Ўтқаржон ўгли Фаррухни унаштириб қўйган, тўй экди, яъники тўёна ўз наъсига «бола туғиб» қайтиши керак эди. Пешокам тирқиди-ю, удум жан, на влож, яшилликка қайтарай, деб қабул қилиб олдим.

Ижодкорни ҳасис деган беқорнинг бештаскини айтибди. Ижод ақли сахий ва бағри кенг бўлади. Лекин уларга қалам ҳақи берувчилар ҳасис.

Тўрт варақча сиғадиган гапни бир ётувчи катта китоб қилиб ёлади, унинг ошғеги олчи. Бошқа ётувчи икки жумлада тийсирларок қилиб айтади-қўяди. Шу сабаб қовқаси оқармайди. Говорар ҳажмга қараб тўлавади-да.

Бир шонр айтибди:

*Хасислардан ўли хасисман,
Пулла эмас, сўла хасисман.*

Буни эшитган бошқа шонр, бадтар бўл, дебди. Ўтқар Хошимов ҳам сўзга ҳасис санъаткор. Бадтар бўлсин.

Шундай қилиб, эрталаб тўёна бериб қўйган Ўтқаржон оқломга неқоҳ баъзига хотини Ўлмасхон билан қўлтиқлашиб бойваччалардек гоз кўриб келди. Мен Ўлмасхон билан сўрашиб Ўтқарга мълтибор қалмадим. Ўлтириб фотиҳа қилгач:

– Ўткиржон, – дедим астойдил рақанган оҳангда, – эрталабки ошда кўринмадингиз?

Дўстимнинг рақида қон қолмади. Шу дамда кўнглидан нима кечгани менга аён эди. Гап саҳарги уйқунинг ҳаром бўлганяда эмас, тўенанинг «кулогини ушлаб» кетганида эди. Шоирлар парижонликда донг чиқарганлар. «Эрталаб келганим эсида йўқ, тўёна берганимни ҳам билмаган бу девона шоир», дерди Ўткиржоннинг безовта кўзлари. Эрининг «маданий» йўқловига орқа қилган Ўлмасхоннинг ҳам авзон ўзгарди.

– Ҳазилнингиз қаттиқ-да, Эркин ака, – деди Ўткир дам оқариб, дам кўзариб, – келдим, кўришдик, ёнингизда турдим...!

– Санид Аҳмад ака, Отод акалар ҳам хайрон бўлишди, – дедим мен қовоғимни уйғалча, – майли, соғ-саломат экансиз, хавотир олдик-да...

Ўткир тутака бошлади:

– Улар билан ҳам кўришдим. Наҳотки эламасангиз! Ахир... ўрикнинг тагида кўришдик-ку.

Тўёна ўрик тагида берилган эди.

– Қайси ўрик, қанақа ўрик? – дедим ўзимни хайронликка солиб.

– Ана, янови ўрик, – деб қўлини узатганча дўстим қотиб қолди.

Эрталаб ҳовлини тўлдириб турган ўрик йўқ эди.

Кечки базмага жой тайёрлаганда жуда тарвақайлаб кетган, шира тўқадиган бу дарахтнинг баҳрдан ўтган эдик.

Ўткир Ҳошимов саросимага тушиб қолди. Тўенанинг ягона гувоҳи бўлган ўрик дарахти йўқ!

Бизнинг бундай қаттиқ ҳазилни тасаввурига сиғдирмаган Ўлмасхон эрини тикмай нуқуллар эди:

– Одам бўлмай ўлинг худоё! Мени шарманда қилдингиз! Эрталаб қаёққа бордингиз?

Боз устига олдиндан «пншантиб» қўйилган

устозларимиз Саяд Аҳмад ака, Олод ака Шарафиддинов, кадрдонларимиз Носир Фозилов, Умарали Норматов, Худойберди Тўхтабоевлар бирин-кетин келиб Ўткирдан ҳол сўрашар, эрталаб кўринмагани учун хавотир олганликларини айтишар эди.

Мен ўз вакифамни бажаргич нари кетдим. Эрхотин ўртасида қандай гал бўлганидан хабарим йўқ.

Ижодкорлар одатда тун соҳинида ишлаб, эрталаб кеч уйғонадилар. «Эй муганнийлар, Навоий маст эди, кеч уйғонгур», деганда Ҳазрат ҳам ижод кайфияти, Оллоҳга иқтилик хуморини ифода этган бўлса ажаб эмас.

Тунни Арш тоқда уйғок ўтказган адибга наҳорги ошларнинг маънавати аён. Қоронгу саҳарда тўйхонага етиб келган ижодкор биродаримизнинг аҳволини бошқалар англамаса ҳам мен тушунаман. Дўстликка, инсоний бурчга, қонаверса, ўзбекчиликка садоқат ва истиқола унга уйғу бермагани, қаловатини қўйгани аниқ. Боз устига энг яқин устоз ва ушфатларининг жиддий туриб айтган сўзларидан шонртибаиат дўстим довлариб қолган бўлса, наҳордаги ош унга «тушда кечган умрдай туюлган бўлса ажаб эмас.

Бу каттик хамилнинг охири шу бўлдики, паришонхал Ўткиржон олдимга келиб кечирим сўради, қайтадан тўёна берди. Бу гал тўёна оқ коғоз орасига яхшилаб жойланган, устига «Ўткир Ҳошимовдан» деб ёзилган эди.

Аслида «томошани» давом эттириб тулни чўнтакка солиб қўйсаму бир ойдан кейин икки тўёمنى қўшиб қайтарсам айни рисоладаги иш бўларди. Лекин хафсала билан конверт қилиб ўралган коғоз ва ундаги кўрга хассадек исм-фамилияни кўрганда ўзимни кулгидан тўхтата олмадим.

– Садда бўлмади қолдинг, Ўткиржон, – дедим чи-

ройли бухламан қайтариб, – эрталаб келингиз, тўёна бердингиз. Буғчалар паришон бўлмасангиз?

Бирдан кели ёришиб кетган Уткиржон тўёвани чўнтагига қайтиб солди-да бир менга, бир ҳовли ўртасига қараб деди:

– Албатта келганим. Ош едик, кўришдик... Эсламай ўлибманми... Лекин... ўрик дарахти қани?

Кейин эшитсам, машҳур адиб ўзининг ўша кунги ахволини ўзи ҳикоя қилиб ёзибди. Китоб бўлиб чиқса ўқирман. Лекин ҳар ҳолда хотинидан қалтак еганини ёзмагандир. Олдиндан айтай-қўяй. Унинг ёганларида тўқима кўп бўлади. Мен бор гапни айтдим. Менга ишонаверинг.

ТУГАТИЛГАН МУШОАРА

Олтмишинчи йилларда Ёзувчилар уюшмаси турли ижодий талбирлар билан гапжум бўларди. Абдулла Қасқорнинг ёшлар билан мухтазам учрашувлари, Миртемир семинари, Зулфия тўғараги, Шайхзода суҳбатлари жуда қизғин ўтар, ёш шоир ва ёзувчилар уюшма даргоҳидан нарни кетмасдилар. Айниқса, ҳар ойда бир ўтадиган мушоара машҳур эди. Каттагина зал ёш ижодкорлар, мухлис талабалар билан тўлиб кетарди. Шеър кечаси ўзига хос мусобақа майдони эди. «Бу гал байроқ фалончида кетди», деган овоза вилоятларгача тарқалар, кейинги мушоара интизорлик билан кутиларди.

Зиттиладан кейин шаҳар икромони биносига кўчирилган уюшманинг катта мажлислар залида ўтган навбатдаги мушоарада «Ўзбеким» илк бор жамоа ҳукмига ҳавола қилинган эди.

Шеърни ҳаяжон титроғида ўқиб бўлганим, залга чўккан сукунат, мен қайтиб жойимга ўтирганда ҳам давом этган қарсақлар эсимдан чиқмайди. Мухлислардан бири шеър қўлёзмасини сўраб

олди. Жуманиёз Жабборов келиб кўлимни сиқди. Мушоара давом этди. Навбат Абдулла Ориповга келганда у минбарга кўтарилиб, хоҳаргина ўқиган шеър тўғрисида эътирос билан гапирди ва ўз шеърини ўқиб ўривга мени минбарга чақириб, «Ўзбекимонни қайта ўқиб беришни сўради.

Новалож эна минбарга чиқдим. Лекин касида матан кўлима йўқ эди. Айрым бандларини хотирада тиклаб ўқиб бердим.

Ўша шеърхолик анъанаси кўп ўтмай тўхтаб қолди. Бунда расман нашр этилмасдан кўлётма шаклида мухлислар орасида тарқалиб ветган касиданинг ҳам айби бўлгандир. Негачи, «Ушлит» деб аталган цензура кўндан ўтмаган, унинг рухсат муҳри босилмаган бирор қогоз ва янгида тарқатилиши мумкин эмас, бундай эш у замонда давлатга қарши варақа тарқатиш деб баҳоланаар эди.

Балки, дейман ўзимча, ўшанда кўлётмани деч кимга бермаган бўлсам, бошқа ҳамма шеърлар каби у ҳам аввал матбуотда тълон қилиниб сўнг элга тарқалса, ким билсин, бу савдолар йўқмекди...

Шундай дейман-у, лекин барча гаёго касида «Гулустон» журналинда чиққандан кейин бошланди.

БЕРЛИНДАН ХУШХАБАР

1974 йил ёз ойлари эди. Мен «Фауст» таржимони сифатида Гёте ватанига таклиф этилдим. Бэр оқшом Берлиннинг Уинтер ден Липден кўчасида ёлғиз сайр қилиб юрган эдим. Қаршимда Бранденбург дарвозаси, унинг ортда Рейхстаг ҳаробалари кўрениб турарди. Жаҳон халқлари бошига, немис халқининг ўзинга ҳам тегишли кулфатлар келтирган Иккинчи жаҳон урушининг ўчоғига рўбарў турардим. Кўнглимда яқин тарихнинг эътиробли ҳайвлари эди. Шу пайт

оркадан аёл кишининг соф ўзбек тилида «Эркин ака» деб чакирганини эшитдим. Қарасам, немис олимаси, туркшунос таржимон Дорис Шульц экан. Бизни кўриш учун шу кўчада жойлашган ашартаментга кела туриб мени кўриб қолибди. Эски қалдронлардек кўришдик ва суҳбатни Дорис хоним – ўзбекча исми Дялором – таклифи билан сайр қилиб давом эттирдик. Мен олимга нежодий фаолияти, режалари ҳақида саволлар бердим. Шунда у бошқа асарлар қаторида ўзбек ёзувчиси Худойберди Тўхтабоевнинг «Сарик девни миниб» романини таржима қилиб нашриётта топширганини айтди.

Бу хушхабарни Тошкентга олиб келганимда дўстларимиз буни байрамдай қарши олган эдилар. У пайтларда чет тилига таржима қилинган ўзбек китобларининг сонга бармоқ билан санарли эди.

Уша воқеага қирқ йилча бўлибди. Бугун Худойберди Тўхтабоевнинг ўилаб китоблари дунёга тарқалди. Ёшларимизнинг сеvimли адиби – асарлари хоржний тилларга энг кўп таржима қилинган ёзувчилар. У саксон ёш арафасида ҳам ғайрат билан ижод қилмоқда, китоблари ўзимизда ҳам, дунё сахнасида ҳам қўлдан қўйилмай ўқилмоқда. Нашр этилган асарларининг сон-саногини адибининг ўзи ҳам билмаса керак.

Лекин мен Берлиндан келтирган хушхабар жаҳоний машҳурликнинг илк муждаси эди. Бу билан фахрланиб қорсам арзийди.

**ERKIN
VOHIDOV**

*Dil tubiga
cho'kkan
lahzalar*

MEN AYTIB TURAY, SEN YOZ!

1960-yili men endigina universitetni bitirib, yoshlar nashriyatida ish boshlagan edim. Tergina xonada to'rt kishi o'tirandik: uch muharrir va men – kichik muharrir.

Bir kuni xonamizga orden taqqan kekxa bir odam kirib keldi va salom-alikdan so'ng:

– Menga shoir kerak, ichingizda kim shoir? – deb so'radi. Nashriyatning eng katta shoiri Qudrat Hikmat edi. Lekin u kishining chollar bilan subbat qurishga tobi yo'q edi shekilli, mehmonga poygakda o'tirgan meni ko'rsatib, ana shoir, dedi va o'zi o'tirgan stalni qariyaga bo'shatib tashqariga chiqdi. Qo'lganlar ham birin-sirin chekish bahonasida xonani tark etdilar. Qariya stalga bafurja cho'kib, muddaoni bayon qildi:

– Gap bunday, o'g'lim. Yoshim yetmishdan oshdi, ikki urushni ko'rdim, kolxoz qurilishida qatnashdim, Farg'ona kanalida ishladim. Ko'rgan-kechirganlarim o'zim bilan ketmasin, men aytib turay, sen yoz. Aytaversam katta ro'mon bo'ladi.

Yoshi ulag', muhtaram mehmonga qanday bahona qilishni bilmay turgan edim, «ro'mon» so'zi jonimga oro kirdi:

– Men ro'mon yozmayman, – dedim afsus ohangida, – faqat she'r yozaman.

– Baribir emasmi? – deya e'tiroz bildirdi mehmon. – Biz kitob yozadiganlarning hammasini «shoir» deymiz.

Xullas, o'sha kuni muhtaram qariyani xursand qilolmadim. Ming uzr va bahonalar aytib kuzatdim. Cholning g'amgin chehrasi ko'z o'ngimdan ketmaydi. Mana, bugun zamonlar o'tib, o'zim o'sha qariyaning ehtiyojini sezib turibman. Biror qalamkashga, men aytib turay, sen yoz, degim keladi-yu, ammo men

qalbdan kechirgan tayg'ulami kim o'zimizdek bayon qiloladi?

Inson umrida ko'rgan-kechirganlarini yozib chiqsa yana bitta umr kerak bo'ladi. O'ylasam, o'tgan fursat suv bilan oqib ketgan qum ekan. Botmonlab qumdan misqollab oltin olingandek, hayoting mazmuni bo'lgan, seni inson qilib shakllantirgan, dil tubiga cho'kkan oltin lahza bo'lar ekan. Bundoq oltinlarni farzandlarga meros qilib qoldirsa arziydi. Shu niyat bilan qo'lga qalam oldim.

BU DUNYOGA SAVOLIM KO'PDIR

Bolaligimda savol beraverib hammaning joniga tegar ekanman. Go'dak ongimda taman aralash o'rnatilib qolgan bir voqea goh tushimda, goh o'ngimda tiklanib turadi.

Amakim tajang, badjahi odam edi. Bir kuni u ko'chadan qog'ozga o'ralgan bir narsa ko'tarib kirdi. Men yugurib borib so'radim:

– Opoqdada, qo'lingizdagi nima?

– Go'sht olib keldim, bolam, – dedi avval maloyimlik bilan.

– Qayerdan oldingiz?

– Beozordan.

– Kimdan?

– Toji qassobdan.

– Necha kilo?

– Bir kilo.

– Necha pulga oldingiz?

Yana uch-to'rt savoldan keyin amakimning avzoyi buzildi. Yuzi oqarib, labi titrashga tushdi. Oxiri chidolmay qo'lidagi go'shtni devorga uloqtirdi:

– Qatuldimmi??

Bu voqea qirq birinchi yilning iyulida bo'lgan ekan. Men katta bola bo'lib maktabga borganimda ham qarindosh-urug'larimiz uni latifa qilib aytishar,

har gal hikoyani «urush boshlanganiga hali bir oy bo'lmagan edi», deb boshlashardi.

Yurt boshiga, oila boshiga kelgan kulfat shundoq ham jahldor amakimni badtar asabiy va serzarda qilib qo'ygani shubhasiz. Lekin men – endi to'rt yarim yoshga kirgan bolakayning dunyo bilan ishi yo'qligi ham tabiiy hol edi.

Go'daklik o'tdi, savollar bitmadi. Savol berib hech vaqt boraka topmadim. Tushungan odamlar undov belgisi kabi tik, savoli ko'plar – savol belgisidek egik bo'larkan.

Amakim savoldan qutuldi. O'zim hali-hamon qutulganim yo'q. Endi bilsam yozganlarim bari bu dunyoga bergan savollarim ekan.

PARTKOMNING O'G'LI

Qirq birinchi yil qishda otamni Marg'ilonga MTS – kolxozlararo mashina-texnika stansiyasi partkomiga kotib qilib yuborishdi. Qor aralash yong'ir yog'ib turganda zanjir g'ildirakli traktorga ulangan tirkamaning ochiq sahniga yuklarimizni ortib, Oltiariqdan Marg'ilonga ko'chganimiz esimda. Onam, men va chaqaloq ukam Elburs traktor kabinasida, otam, amakim, yana bir-ikki yordamchilar yuk oldiga chiqishdi. Yo'lda tirkama g'ildiragi ariqqa tushib, yuklarimiz ag'darilganini ko'rganman. Yagona mebelimiz hisoblangan shkaf – uni o'zbekcha qilib «g'aladon» deyishardi – loyga qorilgani ko'z oldimda. «G'aladon»ni eslab qolganim sababi shuki, maktab o'qituvchilari bo'lgan otam, onam ikkovlari olgan oylik maoshlarini uning tortmasida saqlar edilar. Kim bozorga boradigan bo'lsa unga ko'pincha, – pul g'aladonning tortmasida, degan so'z aytilar edi. Tortma qullanmas, shogirdlar, jiyanlar kerakli pulni olib bozor qilishar ekan. O'sha – qishloqcha soddalik, to'g'rilik, kenglik, ishonch mu-

hiti men esimni tanib ko'rgan, bilgan, umrim bo'yi yurakda havas bilan asragan ega xotiradir.

Astoydil niyat qilgan ekanman, yillar o'tib o'zim oila qurganimga xonadonimizda shunday mahit qaror topdi. Bunga mingdan ming shukrlar qilaman.

Xullas, qirq birinchi yil oxirlarida qishning qor aralash yomg'iri ostida biz Oltiariqdan Marg'ilonga ko'chdik. O'sha loyli yo'l, tund ob-havo, kuppakunduzgi yarim qorong'ilik ruhiyatimda og'ir taassurot qoldirgan.

Ayniqsa, otamning shalabbo bo'lgan paltosi, loy tekkan yuzi ko'z oldimdan ketmasydi. Urushdan og'ir yarador va xasta bo'lib qaytgan otam qirq oltinchi yilda aynan o'pka shamollashi kasali bilan olamdan o'tdi.

Hamma buni urushdan ko'rsa ham, men o'z go'dak sayolimda o'rmaslib qolgan o'sha ko'chish voqeasidan ko'raman. Otam o'shanda o'pkasini sovuqqa oldirgan deb o'ylayman. O'ylayman-u o'z o'zimga savol beraman. Shunday ob-havoda usti ochiq aravada ko'chish shartmidi? Soddalikmidi, vatanparvarlikmidi, yo partiyaviy topshiriqni bajarish zaruratimidi bu? Ya'ni xalq boshidagi azaliy qulchilikning belgisimidi?

Marg'ilon. Keng dala bahor chechaklari bilan qoplangan. Yangi ko'chib kelgan ishchilar uchun qurilgan qator yog'och uylardan MTS binosi ko'rinib turardi.

Bir kun bolalar bilan yalangoyoq o'ynab yurib u binoga borib qoldik. Bir to'p odamlar orasida gaplashib turgan dadamni ko'rib sevinchim ichimga sig'may qichqirgancha uning oldiga yugurib bordim. Dadam esa men tomonga o'girilib, zarda bilan: «Pochema bozyakom?» dedi. O'sha kungacha uyda ham, ko'chada ham bir og'iz ruscha so'z qulog'imga kirmagan edi.

Tabiiyki, tushunmadim. Qo'rqib uyga qochdim. O'sha achchiq zardali so'z qulog'imga eng yomon

so'kishdek o'mashab qoldi. Qo'shni rus bolalar bilan urishib qolsam ularning «mat-mat»lariga javoban men ham «Pochemu bosyakom!» – deb yurganman.

O'shanda men bolakay partkomning o'g'li yalangoyoq yurmasligi, madaniy oila farzandi sifatida ruscha gaplashishi kerakligini qayoqdan bilay?

«Pochemu bosyakom»ning ma'nosini tushunganimcha yillar o'tdi. Lekin o'sha kungi holatning mohiyatini anglash uchun umr kerak bo'ldi.

ODOBLI NODON

O'n yoshga kirib kap-katta bola bo'lganimda ham ko'ppakning it ekanini bilmas ekanman. Vaholanki, qishloqda o'sganman. It boqqanmiz. Toshkentda tog'am xonadonida yashab turganimga ikki yilgina bo'lgan.

Tog'amning past bo'yli, sarg'ish yuzli, bilaklarini ham sariq tuk bosgan o'rtog'i bo'lardi. Uyimizdagi biror yig'in u odamsiz o'tmas, vazmin, kimgap kishi edi. Uni hamma oldida «mulla aka», deb chaqirishsa ham ortidan «ko'ppak qori» deb atashardi.

Men sodda bolakay bu nomning laqab ekanini bilmay, mulla akaning asl ismi deb o'ylar ekanman.

Bir kuni oqshomda u kishi tog'amni yo'qlab keldi. Men eshikni ochib, odob bilan salom berdim. Tog'amning mehmonga ketganini aytdim va tavoze ko'rsatib, «uyga kiring, bir piyola choy ichib turing, tog'am kelib qoladilar», dedim. Endigina uchinchi sinfda o'qiydigan boladan bunaqa mulozamatni kutmagan Mulla aka, «barakallo», deb boshimni siladi, qo'l ochib duo qildi. So'ng, tog'angizga mendan salom deng, kelganimni aytib qo'ying, deb xayrlashdi. Men ham yuksak odob namunasini ko'rsatib, kirsangiz, o'tirsangiz bo'lardi, deya qo'limni ko'ksingizga qo'yib xayrlashdim. Mulla aka ko'cha tomonga ikki-uch qadam qo'yib yana orqasiga o'girildi: «Darvoqe, meni tanidingiz-a?» –

degan savol bilan yuzimga qaradi. Koshki edi u kishi xayrlashgach indamay ketaversa, to'xtab, orqaga o'girilib bu savolni menga bermagan bo'lsa. Koshki edi men ham «tanidims» deb qo'yaqolgan bo'lsam. Bilag'onligimni ko'rsatmasam. Men oqsoqolga hurmatimni astoydil ko'rsatib, u kishining «arize» nomlarini alohida ehtirom bilan aytdim: «Sizni yaxshi taniyman. Ko'ppak qori aka bo'lasiz».

Mulla akaning yuzidagi haligi yumshoqlik, mehri tabassum tamom bo'ldi. Ko'zlari pipirab, lablari titray boshladi. Hassasini nayza qilib men tomonga yurdi. Ura qochib hovliga kirdim-u eshikni zanjirladim. Meni urishga ulgurilmay qolgan mulla aka hassani eshikka urib, meni eng «sara» iboralar bilan siylay ketdi. Eng «oliyjanobe» niyatlar bilan duoyi bad qildi. Xullas, mulla aka bir zumda ko'ppak qoriga aylandi-qo'ydi.

Uzoq yillar o'tib bu voqeani eslar ekanman, o'ylasam mulla akaning duolari ham, ko'ppak qorining qarg'ishlari ijobat bo'libdi. Qori aka boshda meni, «umeingdan baraka top», deb duo qilgan edi. Barakali umr, baxt-saodat, solih farzadlar ko'rdim. Oллоhga shukr qilaman.

Keyin esa g'azabga mingan qori meni, niyatingga yetma, deb qarg'agan edi. Hamma o'g'ul bolalar kabi men ham uchuvchi bo'laman, derdim. Muhandishlikni havas qilgan edim. Bu niyatlarga yetmadim. Lekin peshonamga yozilgan o'z qismatimdan o'kinmayman.

Qori yana, umringda halovat ko'rma, boshing g'andan chiqmasin, deb qarg'agan edi. Umrim halovatsiz kechdi. Na uyqada, na uyg'oqlikda halovat ko'rdim. Ijodiy mehnatning tabiati shunday ekan, men uni baxt deb qabul qildim. Boshimga ko'p g'amilar ham tushdi... Oллоhga shukrlar bo'lsinki, g'amlarimning ko'prog'i ezgulik tashvishlari bo'ldi. Kitob yozish va nashr qilish g'ami, imorat qurish g'ami, yangi jurnalni oyoqqa turg'izish g'ami... To

tirik ekanman meni bu xil g'amlar tark etmasin, deb niyat qilaman.

Joyingiz jannatda bo'lsin, mulla aka! Men odobli nodonni kechiring. O'sha kuni menda gunoh yo'q edi. Balki shuning uchun qarg'ishlaringiz ham duoyi xayr bo'ldi. Qabringiz nurga to'lsin.

BOLALIGIM BOG'LARI

Taxtapuldan chiqib kunchiqar tomonga biror chaqirim yurmasdan keng dala va bog'lar boshlanardi. Biz yoz bo'yi bilqillagan issiq tuproqni yalangoyoq bosib, olmazor, uzumzorlarda o'ynar, polizlardan handalak, qovun-tarvuz uzib, yorib yerdik, ariqlarda cho'milardik.

Toshkent ahlining ko'pchiligi yozda dala hovlisiga ko'chib ketar, kech kuzgacha mehnat qilib, qishlikni g'amlab qaytardi.

Hozirgi kichik xalqa yo'l bilan Usta Shirin ko'chasi oralig'ida qarindoshlarimizning bog'lari, polizlari bo'lar, bahorgi qulupnay mavsumidan to kuzgi xazonchinakkacha, ham hashar, ham oshar deganlaridek, u yerlardan qadamimiz uzilmasdi. Yong'oq qoqish va terish bormi, tutga chiqib shox silkitish-u tut tagida chodir tutib turish bormi, hammasi bizning bo'ynimizda, o'ynab-yayrab bajarar edik.

Keksa tut shoxlari bizga ham top-atraktsion, ham lyuks restoran edi.

O'sha bolalik kunlarimni eslasam dinog'imga jiyda gulining hidi keladi. Dala hovlining eshigi yonida o'sgan bir tap jiydadan atrofga shirin bo'y taralar, uning tagidan nari ketgim kelmasdi.

Dil tubiga cho'kkan lahzalar

ISHQIBOZLIK BALOSI YOKI MUKOFOTGA AYLANGAN JAZO

1956-yilning noyabri edi. Jahon Olimpiya o'yinlarida ishtirok etish uchun Avstraliyaga ketayotgan mamlakat futbol terma jamoasi Toshkentda bir necha kun to'xtab, mashq uchrashuvlarini o'tkazadigan bo'ldi. O'sha zamonda bu jamoa jahon futbolining oldingi qatorida sanalar, tarkibida nomi olamga ketgan Lev Yashin, Eduard Strelsov kabi ulug' sport ustalari bor edi. Ularning yurtimizga kelishi o'zbekistonlik futbol ishqibozlari uchun bayram bo'lgan. Lekin ishqibozlarning eng ashaddiyolari bo'lgan biz talabalar bu bayramdan benasib edik. Noyabr oyi paxta terimining eng qizg'in pallasida, bizlar yalpi safarbar etilganmiz va biror talabaning biror soatga ham daladan ketishi mumkin emas. Terim - front, uni tashlab ketish jang maydonidan qochish, vatanga xiyonat qilish bilan teng sanalgan.

Ittifoq terma jamoasi bilan O'zbekiston terma jamoasi o'rtasidagi uchrashuv kuni yaqinlashgani sari o'zimiz ketib borar, vujudimiz Jizzax dalalarida bo'lsa ham jonimiz Toshkentda «Paxtakor» stadionida edi.

O'yin boshlanadigan kun ashaddiy ishqiboz kursdoshim Rahmatulla Inog'omov bilan gapni bir joyga qo'yib, qorong'i saharda tuzdik va quyosh yoyilgunga qadar ikkitadan qopni to'ldirib paxta terdik. Kundalik majburiyatni ortig'i bilan tayyorlab, ishonchli do'stlarga topshirdik. Ular paxtani bizing nomimizga yozdirib qo'yadigan bo'lishdi. Shu tarzda yo'qligimizni birov bilmaydigan qilib, tushga yaqin ikkovlon Toshkentga qarab surdik.

Ishni paxta qilganimizdan boshimiz osmonda. Stadionga ikki soat arval kelib, eng yaxshi joyni tanlab o'tirdik. O'zimizga o'xshash chasm to'p devonlari bilan bahslashib, turli bashoralar qilib,

o'ynalajak futbol spektaklining zavqini oldindan surib o'tirdik.

O'sha kuni bizlar oliy mahorat maktabini, sportning yuksak san'at darajasiga ko'tarilganini ko'rdik. Garchi respublikamiz jamoasi yirik hisobda yutqizgan bo'lsa ham biz xafa bo'lmadik, ulug' futbolchilarning go'zal o'yinidan zavq-shavqqa to'lib qaytdik.

Qaytdig-u fakultet shtabiga kelganda zavq-shavqdan asar ham qolmadi. E'lonlar taxtasida fakultet dekanining buyrug'i osig'liq turardi: *O'rnatilgan imtizomni qo'pol ravishda buzganlari uchun quyidagi talabalar universitetdan haydalsin*, degan dahshatli so'zlar tagida ikki nuqtadan keyin biz ikki azamatning familiyalarimiz qo'r to'kib turardi.

Hozirgina yayrab-yashnab shaxdam odimlar otib kelayotgan baxtiyor ishqibozlarning o'sha ondagi ahvolini tasavvur etib ko'ring. Bamisoli boshimizdan bir paqir sovuq suv quygandek, nogahon elektr toki urib qotirib qo'ygan behush odamdek edik.

Kechqurun shtab majlisida komsomol faollari bizlarni eng burro, eng achchiq so'zlar bilan urkaltak-surkaltak qilaketdilar. O'sha oqshom sha'nimizga aytilgan otashin ta'riflar hali hamon qalog'im ostida jaranglab turadi. Biz fakultet sha'nini yerga urgan, talaba degan sharafli nomga dog' tushirgan, vatan ishiga xiyonat qilgan, ertaga o'z yurtini ham sotishi mumkin bo'lgan tuban insonlarga aylandik. Biz terib qo'ygan paxtani xirmonga topshirib, yo'qligimizni bildirmagan do'stlarimiz ham dashnomdan quruq qolmadilar. Bizlarga haydalish, ularga jiddiy hayfsan tayin bo'ldi. Shu payt bir chekkada jim o'tirgan professor Alyakrinskiy o'rmidan turib so'z so'radi:

«Majlisga kelishdan oldin men bu yigitlarning ham darsdagi, ham paxta terimidagi ko'rsatkichlari bilan qiziqdim. Hamma fanlardan «besh», hamma mehnat kunlarining rejasi a'lo bajarilgan ekan. Hatto kechagi kun hissasini ham ortig'i bilan ado

etibdilar. Men boshliq bo'lgan rus g'ruppasi talablari bu yigitlar tergan yetmish kiloning o'ndan birini ham bermaydilar. Mubodo ularning birontasi biror kun sha g'unchakorlardek mehnat qilsa men o'zim shaharga borib o'ynab kelishga ruxsat berardim. Siz esa ularga rahmat aytish o'rniga universitetdan haydameqchisiz. Men o'zim ham yoshligimda futbolga qiziqqanman, o'sha yoshda bo'lsam kecha men ham «Paxtakore» stadionida bo'lardim».

Hurmatli professorsoring so'zi majlis ahlini shashtidan tushirdi. Keyingi so'z olganlar dom-laning fikrida jon borligini aytib, keskin chora ko'rishga shoshilmashlik kerak, dedilar. Hay'at maslahatlashib shunday qarorga keldi: «Ikkki tala-baning o'zboshimcha xatti-harakati qat'iy qoralansin, belgilangan jazo ijrosini paxta mavsumi tugaguncha kechiktirib turish dekanatdan so'ralsin». Bu qarorni hamma ma'qulladi.

O'sha kun yigirma yosh arafasidagi ikki bebosh talaba jar yoqasida edik. Instinutdan haydalish, o'liy ma'lumotsiz qolishgina emas, mang'royga o'chmas qilib urilgan qora dog' bo'lishi tayin edi. Uzoq yillar o'tib bugun xayol qilaman: Yarotganing o'zi o'shanda bizlarni falokatdan qutqarish uchun o'z najot farishtasini yuborgan, bu farishta rus adabiyoti domlasi shaklida namoyon bo'lib, jaholat changshidan bizni tortib olgan ekan. Jaholat deganda odatda ma'rifatsizlikni tushunamiz. Aslida ma'rifatli insonlar ham johil bo'lishi mumkin. Ongiga singdirilgan g'oyani mutlaq haqiqat deb bilgan, o'zgacha tafakkurni qabul qilmaydigan, boshqa fikrga nisbatan shafqatsiz odam eng qo'rqinchli jaholat bandasidir. Ulardan hayiqmaslik mumkin emas edi.

O'shanda qo'rqqanimiz rost. Qamchi tekkan tulpoдек jon achchig'ida oldinga intilganimiz ham rost. Universitetda qolishning yagona chorasi paxta terimida o'zni ko'rsatish edi. O'sha yili men uch yarim tonnadan oshirib paxta terganman. Talaba

uchun bu ulkan ko'rsatkich edi. O'n to'qqiz yoshida O'zbekiston Oliy Soveti Prezidiumining Faxriy yorlig'ini olganman. Jon ko'zga ko'ringanda odamzod nimalarga qodir bo'lmaydi!

Jazo so'zining asl ma'nosi mukofot demakdir. Oloh yaxshi amallaring jazosini bersin, deya duo qiladilar arablar. Biz o'shanda haqiqiy ma'noda jazo olgan ekanmiz.

So'nggi so'z: Bu xotiralarimni qog'ozga tushirar ekanman, olis Yaponiyadan xushxabar keldi. O'zbekiston futbolchilari jahon olimpiadasining saralash bahsida Osiyo qit'asi chempioni Yaponiya terma jamoasini mag'lub etib guruh peshqadami bo'ldilar. Bizning sportchilarimiz bugun endi dunyo miqyosida hech kimdan kam emaslar. Hozirgi ishqibozlarga havas qilaman. Ular sevimli jamoalarini ruhlantirib dunyoning hamma burchaklariga boradilar. Bizning ko'rgiliklar ular uchun bamisoli ertak. Olan boshqa, yurt boshqa, futbol boshqa, ishqiboz boshqa bugun.

KO'MILGAN TRAKTORLAR

O'ttiz yettinchi yilning «qama-qama»sida kunlardan bir kun Oltiariq tumani prokuroriga maofiy konvert keladi. Konvert ichida sadya Karim Saxiboyevni qamoqqa olish to'g'risida order bo'ladi. Prokuror o'z do'stini, ya'ni mening tog'amni bu gapdan ogoh qiladi va tungi poyezd bilan Toshkentga jo'natib yuboradi. Ertasi kuni o'zi qamoqqa olinadi.

Men bu ulkan gavdali odamni birinchi bor 1956-yilda ko'rganman. Mahkam aka Sibirning qahratonlarini ko'rib, Magadan, Vorkuta lagerlarida sog'liqdan ayrilib qaytgan edi. Biznikiga harsillab-gursullab, ulkan gavdasini zo'rg'a ko'tarib kelar va ayyonga o'tirib suv so'rardi. Cho'michda emas, paqirda olib kel, derdi.

Hozir endi fikr qilsam, u sho'rlik iskanja

azoblarida ming dard qatori qand kasalligini ham o'rtirgan ekan.

Mustahid tuzumning qarboni bo'lib tirik vayronaga aylangan bu inson o'z boshidan kechirgan antiqa va dahshatli voqealarni menga so'zlab berardi.

Mahkam akani Farg'ona hibsonasiga qamagach, uni so'roq qilish o'rniga oldiga bir vazaq oq qog'oz qo'yib, shunday deyilar: «O'zing prokurorsan, buning ishimizni bilasan. Seni qiynoqqa solib o'tirmaylik. Xalq dushmani ekaningni bo'yingga olib, iqromnomani o'zing yoz».

Zamon siyosatini tushungan Mahkam Karimboyev shunday mazmunda iqromnoma yozadi: «Men haqiqatdan ham kolhoz tuzumiga qarshiman, xalq dushmaniman. Buning isboti shuki, kolhozning ellikta traktorini jarlikka ko'mdirib yuborganman...»

Tutqun prokuror albatta bunday «iqromnoma»ga biror oqil inson ishonmasligini bilgan. Birinchidan, o'sha zamonda kolhozda ellikta traktor nima qilsin! Ikkinchidan, yoqim strofda jarlikning o'zi yo'q. Uchinchidan, traktor igna emaski, elliktasi ko'mib yuborilsa-yu birov topolmasa.

O'shanda aybim tekshirilur, adliya tizimida biror esli odam bordir, deb o'ylabman. Adashgan ekanman, — derdi Mahkam aka. Bunday tizimning o'zi yo'q, adolat esa otib o'ldirilgan ekan. O'zim to'qigan betayin gunoh bilan o'n to'qqiz yil mahbuslik azobini chekdim.

Bu so'zlarni eshitganda men talaba edim. Mening yosh ko'nglimga g'alayon solgan, sodda xayollarimni ag'dar-to'ntar qilgan bu dardli hikoyani eslasam, hal-hamuz vujudim larzaga keladi.

HAYOTNING BIRINCHI ZARBASI

1962-yil meni bir guruh nashirlar qatorida Boku va Yerevanga, Ozarbayjon va Armaniston nashriyotchilari bilan tajriba almashish uchun safarga

yuborishdi. Kavkazning sehrli manzaralari, dengiz-u tog'lari meni lol qoldirib, bir tarkum xayolchan rubdagi she'rlar yozgan edim. Ayniqsa, g'azallarini jondan sevib qolganim Muhammad Fuzuliyning marmar siymosini Bokuda ko'rib cheksiz hayajonga tushganman. O'shanda barnisoli o'z-o'zidan quyulib kelgan «Fuzuliy haykali qoshida» she'ri men uchun bali-hamon qadrlidir.

O'shanda mumtoz shoir she'rlariga mahliyo bo'lib, o'zim yozgan satrlardan o'zim zavqlanib yurganimda, bu she'r menga talay ko'rgiliklar keltirishini o'ylabmidim?

She'r «O'zbekiston madaniyati» gazetasida bosilgach ko'p o'tmay Yozuvchilar uyushmasining yig'inida ushbu dargoh rahbarlaridan biri meni ayovsiz tanqid ostiga olib, she'rlarimni siyosiy tuturiqsizlikda, yet g'oyalarni targ'ib qilishda, pessimizm va yana allaqancha men tashunmagan «izm»larda aybladi. Tanqid markazida «Fuzuliy haykali qoshida» turdi: «Bizlar, — dedi notiq, — yosh shoirmi Kavkazga safarga yuborganimizda u Boku neftchilarining qahramonlik mehnatidan ilhom olib, ko'kka bo'y cho'zgan neft minoralari haqida zalvorli she'rlar yozar, deb o'ylagan edik. U bo'lsa allaqaysi shoirming ko'z yoshlarini she'rga solibdi. Partiya shoirlar oldiga ulkan vazifalar qo'yib turganda, bunday ijod namunalarini yozish o'taketgan mas'uliyatsizlikdir!» O'shanda gulduros qarsaklar bilan qarshi olingan otashin bu nutq Yozuvchilar uyushmasi devorlaridan oshib, kompartiya va komsomolning baland minbarlariga ko'tarildi. Avval mening ismim komsomol syezdida ma'ruzaga tushdi, so'ng O'zkompartiya kotibining plenamdagi nutqida tilga olindi. Barcha tanqidning mazmuni o'sha Yozuvchilar uyushmasidagi dashnomning o'zi edi. Yosh umidli shoir bo'lib yurgan yigit bir lahzada burjua g'oyalarni tashuvchi yet unsurga aylanib

qoldim. Mening iztirobli, alamli, ichki isyon bilan to'lib-toshgan kunlarim boshlandi.

Har baloning daf'i bor, har zararning naf'i bor, deyдилar. Yuqori dargohlarning g'azabli na'rasi aks sado berib, oldan menga e'tibor, hamdardlik bo'lib qaytdi. Tanimaganlar tanidi. Biror shoirni xalq ichida mashhur qilaman, degan hukumat unga maqtoovlar yog'dirib targ'ibodlar qilmasin, balki ayovsiz do'p-poslasin ekan. Ayniqsa, sho'ro davridagi kabi el nazaridan qolgan hukumat uchun bunday teskari ta'dbir ayni muddao bo'lar ekan.

Shunday qilib, mening hech kim tanimagan nomim mish-mishlar qanotida elga tarqaldi, biroq o'qimagan she'rilarim qidirib topib o'qiladigan bo'ldi. Axir O'zkompartiyaning mafkura kotibi o'zi oliy firqa minbaridan tilga olib tursa men mashhur bo'lmay kim mashhur bo'lsin?! Menga tomon yo'naltirilgan qudratli zarba hamisoli mitti qushga qarata otilgan zambarak edi. Bu zarba har jihatdan menga foydali bo'ldi. Avvalo meni elga tanidi, o'z yurtimda va qardosh xalqlar ichida do'st va xayrixohlarim ko'paydi. O'zim hushyor tertib, yoshlik, havaskorlik qobig'ini tezroq yorib chiqishim uchun ham bunday «sovuq suvoning foydasi bo'ldi.

Aslida bizning ustimizga yetib kelgan qora bulutlarning tug'ilgan makoni Moskov shahri edi. Sho'ro rahbari Nikita Xrushyovning bir guruh yangicha fikrlovchi ijodkorlarga minbarni mushtlab qilgan dag'dag'asi, mafkurada men stalinchiman, deya o'shqirgan ovozi Toshkentda ham aks sado bergan edi. Moskovdagi kabi bu yerda ham adashgan yosh ijodkorlarni topib tanbeh berish kerak edi. Shu talabga «labbay» deb javob bergan o'zimiz bo'lib chiqdik.

Bu tarixni eslashdan maqsad zinhor o'zimizni o'tmish jabediydasi qilib ko'rsatish emas. Shukrki, o'ntizinchii yoki elliginchi yillarning dovullari bizning boshimizga kelmadi. Davr boshqa, muhit boshqa

edi. Hayotning ilk zarbasidan omon chiqdik, lekin sinovlar hali oldinda edi.

BIR XATONING IZTIROBLARI

Beayb – Parvardigor. Inson zoti xatolardan emin emas. Bu chalkash dunyoda, ayniqsa, biz boshdan kechirgan yanglishlar to'la davronda adashmoq tabiiy edi, bugun ham shunday va balki odamzod noqislikdan hech qachon xoli bo'lmas. Lekin bu olamda shunday xatolar berki, ularning chohiga tushgan kishi umrbod yorug'likka chiqolmaydi. Men o'z ko'zim bilan ko'rgan bir qismat banday folekatning ayanchli namunasidir.

Ikkinchi jahon urushi tagab, g'alaba hayqiriqlari tinmasdan, bayram mushaklari so'nmasdan Sho'rolar davlatida yalpi qamotishlarning navbatdagi to'liqini boshlandi. Bu to'liqinning dastlabki zarbasiga ziyolilar – atoqli olimlar, shoirlar, yozuvchilar uhradilar. Milliy adabiyot vakillari ichida umume'tirof etilgan barhayot mumtoz adib, o'sha zamonda, shubhasiz, Oybek edi va sho'ro mafkuraviy siyosatining palaxmon toshi dastavval shu ulug' yozuvchiga qarata otildi.

Biz boshdan kechirgan tazamning o'ta nozik, ko'p sinalgan va ochig'ini aytganda o'ta qabih uslubi bor edi. Uni qisqacha qilib, «sopini o'zidan chiqarish» uslubi deyish mumkin. Agar biror millat farzandiga zarba urish kerak bo'lsa, bu ish albatta o'sha millat vakilining qo'li bilan qilinar, hukmni ijro etuvchi o'sha yurtning o'zidan topilar edi.

Taqdir taqozosi bilan Oybekka otilgan toshga adabiyotshunos Botir Fayziyev palaxmon bo'ldi. O'zkompartiya gazetasi bo'lgan «Qizil O'zbekiston»da Oybekni millatchilikda ayblovchi maqola shu olim imzosi bilan bosildi. Yozuvchiga qo'yilgan ayb o'taketgan uydirma, kulgili darajada sayoz va mantiqsiz edi. «Navoiy» romanida tasvir etilgan bir

qahramonning sharob ichishi lutf bilan qozoqning qimmiy sipqarishiga o'xshatilgan. Maqolada aytilishicha, bu o'xshatish qozoq xalqini masxara qilish bo'lar ekan. Bundan xulosa, Oybekning romanida millatchilik g'oyasi olg'a surilgan, xalqlar do'stligiga begona ruh mavjud.

Avvalo qozoqning qimixo'rliqi o'zbekning choyxo'rliqi, fransuz yoki gurlaning mayxo'rliqi kabi odatiy hol va bundan or qilish o'rinsiz. Bil'aka, milliy odat sifatida qadrlanadigan holatdir. Qolaversa, asardagi tarvirda asal-azaldan o'zbekka birodar, tug'ishgan, hazilkash do'st xalqqa nisbatan beqor va mehr to'la lutfdan boshqa tuyg'u yo'q. Buni qozoq ham, o'zbek ham his qilib turganda ulug' adib boshida gumburlagan momaqaldiroq, syniqsa bugungi ko'z bilan qaraganda, beg'oyat tasjubilidir. Lekin u zamonda yozuvchini millatchilikda ayblash, unga o'lim hukmini chiqarishdek dahshatli ish edi. Cho'lpon, Qodiriy, Usmon Nosir kabi o'nlab ijodkorlarning shu kabi tanqidlardan so'ng yo'q qilinganini o'z ko'zi bilan ko'rgan Oybek adolatsizlik iztirobidan falaj holatga tushdi va umrining so'ngigacha o'nglanolmadi. Bu zarbadan keyin yaratilgan asarlar yarimta jon bilan, kuchli sabot va iroda evaziga dunyoga kelgan ijod namunalaridir.

Oybekni falaj qilgan aslida qattol tuzum edi. Ammo tuzum ko'z bilan ko'rib, qo'l bilan tutib bo'lmaydigan bir qudrat bo'lgani uchun elning g'azab va qarq'ishi o'sha tuzum hukmini ijro etgan sinq va mavjud shaxs – Botir Fayziyev boshiga yog'ildi.

Men 1960-yili universitetni bitirib yoshlar nashriyotiga ishga kelganimda Botir Fayziyev shu dargohda muharrir bo'lib xizmat qilar ekan. Taqdirning taqzososini qarangi, Oybek ijodining shaydosi, Oybek so'zining schariga mahliyo bo'lib yurgan yosh shoir Oybekka tosh otib, o'zbekdan chiqqan Dantes deya nom olgan odam bilan bir xonada bir yilga yaqin ro'baro' o'tirib ishladim.

Oshkora va pinhon nadomatlardan, tabqir va qarg'ishlardan zada bo'lgan bu odam kun bo'yi qog'ozdan bosh ko'tarmay ishlar, hech kim bilan gaplashmas, devonavash holatda xayol surib yurar edi. Hech bir guruh, hech bir ulfat uni o'z qatoriga chaqirmas, o'zi ham bunga intilmas, yolg'izlikni hayot tarziga aylantirgan inson edi u. Bundaylar to'g'risida, yerda uning o'zi emas, soyasi yuripti, deydilar.

Bir yilga yaqin indamas odam bilan bir xonada o'tirib ishlash oson emas. Men necha bor og'iz juftlab Botir Fayziyevdan o'sha mash'um maqolaning yozilish tarixi to'g'risida, uni shunday ishga majbur qilgan holat to'g'risida so'ramoqchi bo'ldim. Lekin bu majruh yurakning yarasini yangilagim kelmadi. Uni birinchi ko'rgandagi xushlamaslik oylar o'tib achinishga, zamonning tirik qurboni bo'lgan insonga nisbatan rahm-shafqatga aylandi.

Har qanday jazo gunohga yarasha bo'lsa durust. Salgina parishonligi uchun mashina urib o'ldirgan yo'lovchining ochiq qolgan ko'zlarida hayrat qotib qoladi... Birgina irodasizlik, zamonasozlik, vijdonga xilof ish Botir Fayziyevni tiriklay halok qilgan edi. Xalq nafrati umrbod qamoqdan yoki surgundan, hatto o'limgan og'ir jazo. Botir Fayziyevning iztiroblarini hech kim anglamadi va kechirmadi. Faqat bir oliyjanob insongina uni kechirib, madad qo'lini uzatdi. Bu inson - Oybekning o'zi edi. Adashgan olimning ilmiy asarini ulug' adibning o'zi qo'llab-quvvatladi.

Bu voqea - men guvoh bo'lgan bir taqdir hikoyasidir. Oybekning o'zi kechirgan insonni Olloh ham rahmatiga olgan bo'lsin. Ulug' adib va ulug' inson bo'lgan ustozga esa o'zi go'zal she'rilarida ta'riflagan bog'-u chamanlar baqo saltanatida nasib etsin. Biz - yangilish to'la dunyoda yashab yurganlarni Olloh og'ir xatolardan, umrni xazon qil-guvchi gumrohliklardan asrasin.

Yana bir tilagim, jamiyat barkamol, hayot ma'noii va yorug' bo'lmog'i uchun insonlar ichida Oytbek kabi oliyjanob, kechirimli qalb egalari ko'proq bo'lsin!

QOFIYASINI TOPOLMADIM

Yetmishinchi yillarning beshi edi. «Yoshlik devoniga kirgan qasida ustida gap-so'zlar tirmagan, ish joyimdan pattam qo'limga tegib, to'rt tomonim qibla bo'lgan payt. Bir kuni meni yuqori idoraning yuqori amaldori chaqirtirdi. U dargohga odatda yaxshilikda chaqirilmas edi. Lekin rahbar meni kullib qarshi oldi, hol-ahvol so'radi va shoshmasdan maqsadga ko'chdi:

– Qasidangizni bu yerda sinchiklab o'qidik. Xato yo'q. Hammasi joyida. Faqat o'zgina maromiga yetmagan. Yetuk asar bo'lishi uchun yana to'rt-besh bayt qo'shish kerak, – dedi u qat'iyat bilan va qo'limga qog'oz bilan qalam berdi, – yozib oling. Birinchidan, o'zbek xalqi Oktabr inqilobi tufayli baxt-saodat topdi, yuksaldi. She'oda bu albatta aks etishi kerak. Yozing. Ikkinchidan...

Rahbar ulug' dohiy ta'limoti, komfirqa g'oyalari, ulug' rus xalqining og'alik yordami to'g'risida batafsil so'zlab, oxiri Moskva, Kremld yulduzining shu'lasi bilan ilhomlanish so'zlarini yakun qildi. Men hayajonli daraga mahliyo bo'lib, yozish esimdan chiqqanda, qayta-qayta «yozing» deb tardi.

– Gap kelajagingiz ustida bormoqda. Sizdan umidimiz katta. Qasida maromiga yetsa, kitobingiz ko'p nusxada bosiladi. Yaxshi niyatlarimiz bor. Kelishdikmi?

– Harakat qilaman, – dedim bo'shashibgina.

– Bu dargohda chuchmal gap bo'lmaydi. Sizni maslahatga chaqirganimiz yo'q. Bu qat'iy topshiriq, – deya amaldor ko'rsatkich barmoqlarini shifga to'g'riladi. Xayrlashar ekan, yana yumshab, ijodiy

muvaffaqiyatlar tiladi va hazil aralash: – Mavzuni baytma-bayt aytib berdim. Qofiyasini o'zingiz topasiz, – deb qo'ydi.

O'sha dargohdan eson-omon chiqib, bir yilgacha hech qayerda ko'rinmay, telefonlarga javob bermay, yoz dala-dashtda, qish turli kutubxonalarda berkinib yurdim. Lekin qismatdan qochib bo'lmas ekan, kunlardan bir kun akademik teatr yo'lagida o'sha rahbarga ro'baro' kelib qoldim. Qochishning iloji yo'q edi. U kuchli qo'llari bilan bilagimdan siqib: – Kelishgan edik, va'da qani? – dedi. Dabdurastdan javob topolmay og'zimga kelgan so'z shu bo'ldi:

– Qofiyasini topolmadim...

O'shandan buyon ko'p suvlar oqib ketdi. Dunyo boshqa, dunyoqarash boshqa bo'ldi. Biz o'zimiz ham endi boshqa odamlarmiz. Sobiq rahbar hozirda hurmatli olim, professor, ustoz. Ilmiy, ijodiy davralarda ko'p uchrashib turamiz. Falsafa va tarixning keng bilimdoni bo'lgan ulug' yoshli mudarris bilan qadrdonimiz, ko'p suhbatlar qurganmiz. Lekin o'sha qirq yil avvalgi gapni muhokama qilmaymiz. O'tgan ishga salovot. Men ishonamanki, bu oliyjanob inson o'shanda menga yaxshilik qilmoqchi bo'lgan. O'z qo'lim bilan men o'z boshimga keltirgan xavf-xatarni bartaraf etmoqchi bo'lgan. Balki o'zidan ham yuqorida turganlarning topshirig'ini bajargan va yuqoridagilar ham menga yomonlikni ravo ko'rmaganlar. Zamon nozik edi. Hukmron mafkura posboni bo'lgan organlarning kuchi ko'p, shafqati kam, changali qattiq edi.

Ne bo'lsa ham men topshiriqni bajarolmadim. Himoyachilarimning umidlarini oqlayolmadim. Qasida ular niyat qilganicha siyosiy yetuk asar bo'lolmadi va yigirma yildan ziyod qora ro'yxatdan chiqmadi.

Nihoyat, Vatan Istiqloli «O'zbekim» qasidasini mahkumlikdan ozod qildi. Radio, televideniye orqali ham baralla o'qiladigan, kuylanadigan bo'ldi.

Maktab darsligidan o'rin oldi. Bunday kunni o'z ko'zim bilan ko'rdim. Ming shukr. Yana shukrlarki, o'sha zamonda yuksak topshiriqni ado etolmadim, aqobiyasini topolmadim».

Inson aqli noqs, u olin kelajakni ko'rabilmaydi. Men ham o'shanda buyruqni bajarmagan bo'lsam, donoligim yoki uzoqni ko'rganim uchun emas, azbaroyi ko'nglim chopmagani, o'sha g'oyalarning she'r ruhiga singmagani uchundir. Yana ham to'g'rirog'i, Yaratganning o'zi asraganidir.

Hamisha niyat qilaylikki, Oloh aytgan so'zimiz, qilgan amalimiz, qo'ygan qadamimizni oqibati bilan to'g'ri qilsin!

YORDONGA KELGAN IORDAN

Bir vaqtlar bulg'or yozuvchisi Iordan Milev O'zbekistonga kelganda uni Farg'onaga olib bordik. Shohimardonni ko'rsatdik. Go'zal tog' qishlog'i Yordonga kelganimizda taniqli adib O'lmas Umarbekov do'stiga hazillashib dedi:

– Sen bu qishloqqa kelgan birinchi chet ellik yozuvchisan. Kecha oqsoqollar kengashi qaror chiqardi. Qishloq sening noming bilan ataladigan bo'ldi.

Biz hammaniz buni tasdiqladik. Atrofida yurganlarni chaqirib bir-bir qishloqning nomini so'radik. «Yordona» so'zini eshitib mehmonimiz yayrab ketdi. Uni boplab aldadik, deb biz ham xursand. Lekin kechki ziyofat vaqtida Iordan so'z olib hazilda bizdan ham o'tib tashdi:

– Bu ajoyib so'lim maskanga mening nomim berilgani uchun boshim osmonga yetdi. Arablar bir zamon katta daryoni mening sha'ninga Iordan deb, bir mamlakatni Iordaniya deb atagan edilar. Mana ular yoniga qishloq ham qo'shildi. Bulg'oriyada birov tanib, birov tanimagan bir yozuvchiga dunyoda shuncha izzat, e'tibor! Arab do'stlaringa rahmat,

lekin ularning daryosi ham, mamlakati ham menga kerak emas. Bulbullar sayragan, soylari sharqiragan, jannat shamoli esib turgan bu qishloqqa olamni alishmayman!

Jordan Milev O'zbekistonga ko'p bor keldi. Har kelganda birinchi savoli shunday bo'lardi: - Qishlog'imga qachon boramiz?

BILMAGANNING BILAG'ONLIGI

1988-yil yozida biz - Xorijiy mamlakatlar bilan madaniy aloqa qilish jamiyatining bir guruh faollari Amerika Qo'shma Shtatlarining «Friendship - force» ya'ni «Do'stlik - qudrat» deb nomlangan jamoat tashkiloti taklifiga ko'ra okean ortiga safar qildik. Bu mening AQShga birinchi sayohatim edi.

Bizning mezbonimiz o'rtahol amerikaliklarning nodavlat uyushmasi bo'lib, ularni turli yurtlarga kamroq xarajat bilan safar qilish istagi birlashtirgan ekan. Dunyoning yuzdan ortiq mamlakatlarida o'zlari kabi nodavlat uyushmalar bilan aloqa o'rnatib oilaviy bordi-keldini yo'lga qo'yishibdi. Safar qiluvchining bo'ynida faqat tayyora xarajati, qolgan chiqim: turarjoy, sayr-u sayohat, yeb-ichish mezbonning zimmasida bo'lar ekan. Ular odatda mezbon xonadonida turishar, uning oilasi bilan bir dasturxonadan ovqatlanishar, oddiy odamlar turmushi bilan tanishib, yurt kezip, ma'nan boyib qaytisharkan. Rosti, bu tashkilotga havasim keldi. Ularning kamtarin uylarida bo'lib, biz ham o'zimizning yanada kamtarinroq uylarimizda yangi do'stlarni mehmon qildik. Bunday samimiy mansabat menga qimmatbaho Inturist mehmonxonalariyu, hashamatli restoranlardan ming bor afzal tuyuldi.

O'sha vaqtda men bir og'iz ham inglizcha bilmas edim. Delegatsiyamiz tarkibida menga o'xshaganlar ko'p bo'lgani uchun bizga hamroh bo'lgan uchtagina tarjimon o'rtamizda talash edi. Men maqola yo-

zishim kerakligini aytib iltimos qilganim uchun tarjimonlardan biri menga biriktirildi.

Biz Sietl shahrida Valeriy Chkalov yodgorligini ziyorat qilish uchun mo'jazgina xususiy aeroportga bordik. Bu tayyora maydoniga Chkalov boshchiligidagi ekipaj 1936-yilda Shimoliy muz okeani osha kelib qo'ngan.

O'zbekistonlik sayyohlarni ko'rib atrofimizda o'sha yerlik aviosportchilar yig'ila boshladilar. Bizning qaysi yurtidan kelganimiz, o'zimiz kim, kasbimiz nima, surishchira ketdilar.

Ulardan biri, sho'xroq uchuvchi bo'lsa kerak, menga qarab o'z tilida, yur, seni sport samolyotida uchiraman, dedi. Men o'zim bilgan eng jo'n ingliz so'zlarini ishlatib, «no, my xev childrens» dedim. Ya'ni: «Yo'q, mening bolalarim bor», – deb aytdim.

Hammalari birdan qah-qah urib kulib yeborishdi. Keyin bilsam, meni samolyotiga taklif qilgan yigit o'zining qaltis mashqlari bilan, osmondagi chirpirak o'yinlari bilan mashhur ekan. Men uni tanigan, bilgandek javob qaytaribman. Do'stlari, ana, sening dovrug'ing O'zbekistongacha yetibdi, deya xandon urishayotgan ekan. Ayniqsa ularning biri avval tizzalariga urib, keyin yerga yotib olib kuldi. Safardoshlarim hayron, o'zim hayron. Nima deb qo'ydim-a, nega bunaqa qah-qah ko'tarildi, anglamayman.

Bilar-bilmas aytilgan gapning natijasi shu bo'ldiki, delegatsiyamiz rahbari, o'sha zamonda ministr lavozimida ishlagan yirik arbob menga qarab jiddiy ohangda shunday dedi: «Bugundan boshlab sizga tarjimon yo'q. Ingliz tilida askiya qilasiz, amerikaliklarning ichagini uzasiz, yana til bilmayman, deysiz. Qo'ying-es!

O'z tilim – o'z dushmanim, deb bekorga aytmaydilar. Bir marta mahmadoralik qilganim uchun ikki hafta soqov bo'lib, imo-ishoraga kunim qolib yurdim.

UCH SOQOVNING SARGUZASHTI

Til bilmaganga katta shahar nima-yu, kimsasiz o'rmon nima. Adashding – ado bo'lding. O'rmonda dod desang eshitadigan odam yo'q. Begona shaharda gapingni uqadigan kishini topolmaysan.

1989-yili ikki birodarlashgan shahar Toshkent va Sietl haqida hujjatli film suvratga olish uchun uch muallif – rejissor, tasvirchi va kamina – film matnini yozuvchi AQShga jo'nab ketdik.

Nyu Yorkda bizni, kelishilganidek, qo'lida nomlarimiz yozig'liq taxtacha ushlagan ayol kutib oldi. Sietlga uchadigan tayyoragacha kuzatib xayrlashdi. Uch soatga yaqin parvoz tagab tayyoramiz yerga qo'nganda, manzilga yetib keldik, deb yukxonaga shoshildik. Lekin yuklar oqimi ichida bizning chamadonlar ham, tashqarida biror kutib oluvchi ham ko'rinmas edi. Anchagina tardik. Hech kim yonimizga kelmadi, kimsan, nima qilib turibsan, demadi. Vaqt o'tgan sari xotirjamlik bezovtalikka, bezovtalik vahimaga aylandi. Begona qit'a, begona shahar. Og'izda zabon, cho'ntakda pul yo'q. O'z yurtida tili bir qarich bo'lgan biz uch olistaning notavon ahvolini ko'ring!

Jon ko'zga ko'ringanda nimalar ham qilmaysan kishi. Uchovlon tayyora biletlarimizni qo'lga olib, birinchi uchragan aeroport xizmatchisi libosidagi qora zanj ayolning yo'lini to'sdik. «Kechirasiz, bizga yordam bering», deydigan til qani? Xizmatchi ayol avvaliga cho'chidi, so'ng nochor holatimizga qarab vaziyatni tashundi. Holatimiz esa bundoq edi: uchov qo'lda chipta ushlagancha yelka qisgan, hayronlik alomatida qotib turgan bamisoli uch haykal edik.

Xizmatchi chiptalarimizni ko'rib qo'l soatiga qaradi va yuzida hayajon alomati paydo bo'ldi. Tezda cho'ntagidan qalam olib, chipta ustiga katta qilib 14 raqamini yozdi va yo'laklardan birini ko'rsatib, yugurish ishorasini qildi. Biz o'sha tomonga qarab yugur-

dik. Angladikki, hali manzilga kelmabmiz. Aeroport darvozalari ko'rsatkichlariga qarab chopparcha oxiri 14 raqami oldida to'xtadik va xizmatchiga chiptalarni uzatdik. Xizmatchi boshini sarak-sarak qilib tepamizda turgan soatni ko'rsatdi va chiptalarga tang'a urib, bizni ichkari kiritdi. Tayyora saloni to'la odam, faqat o'rtalarida uch o'rin bo'sh edi. O'tirdig-u tayyora xuddi bizni kutib turganday qo'zg'alsib, uchish maydoniga yo'l oldi.

O'sha kuni Olloh bizni sharmandali xor-zorlikdan omon saqlab qoldi. Biz yo'lini to'sib chiqqan ayol - aeroport xizmatchisi bizga g'oyibdan kelgan nojat farishtasi bo'ldi. Uning metribon va tashvishli nigohi ko'z oldimdan ketmaydi.

Kim bilsin, u bizni kar-soqovlar deb o'ylagandir. Harqalay, uring astoydil harakatisiz holimiz yomon edi.

Safardan olganim o'sha achchiq saboq bo'ldi. Ingliz tilini o'rganishga qat'iy ahd qildim va ahdimni andakkina bo'lsa-da bajardim. O'sha «andak» olis yo'llarda kunimga yaradi. Daduq bo'lsam-da, soqov bo'lmadim. Bugungi yoshlarga endi til o'rganing desam, xuddi sav iching, nafas olib turing, degandek bo'laman. Til bilish hayotiy zaruratga aylandi.

Safardan yana bir topganim Ilza Sirtautas bilan tanishuv bo'ldi. Amerikalik olimaning o'zbek xalqiga, o'zbek tiliga bo'lgan mehri va hurmati ko'nglimga hayajon soldi, qo'limga qalam tutqazdi. Ilza xonim ham, olimaga bag'ishlangan she'r ham men uchun aziz va qadrli.

DURANGGA ROZIMISIZ, GROSSMEYSTER?

Toshkent - Sietl do'stlik jamiyatining Amerika tomondan raisdoshi dilbar, dilkash Karolina xonim bizga hamma sharoitni muhayyo qilib berdi. Qayerga borsa, kimni, qay manzil-makonni suvratga ol-

moqchi bo'lsak yo'limizda ko'k chiroqlar yonib turdi. Bunga sababchi bo'lgan mezbonimizning tinib-tinchimasligi qatorida uning yana bir «fazilati»ni bildik. Raisdosh xonim shahar merining rafiqasi ekan. «Kerak bo'lsa, butun shaharni oyoqqa targ'izamiz», – der edi ba'zan bizning «iloji bormikan» – degan kamtarona iltimosimizga javoban.

Bir kun Karolina bizni bir piyola choyga taklif qildi. Davramizda yana bir mehmon bo'lishini aytib, kimligi hozircha sir, deb qo'ydi. Oqshomda tayin qilingan joyga keldik. Ne ko'z bilan ko'raylikki, Karolina yonida shaxmat bo'yicha jahon chempioni Anatoliy Karpov o'ttirar edi. Mezbon bizlarni tanishtirdi.

– Anatoliy Yevgenevichni tanishtirib o'tirmang. Bu ulug' insomni dunyo taniydi, – degan so'zimizga Karpov kamtarinlik va hozirjavoblik bilan: «Ulug'lik sifati ko'proq sizlardek ijod ahliga yarashadi», – deya javob berdi.

– Shaxmat ijodning oliy maqomi, – deb suhbatga qo'shildi rejissorimiz. Gap o'z-o'zidan qovushib ketdi.

Anatoliy Karpovni oltmishinchi yillarning boshidan, u hali M. Botvinnik maktabiga qatnab yurganda, ustoz shaxmatchi yosh Tolyaning kelajagiga umid bog'lab bashoratomuz so'zlar aytganda g'oyibona taniganman. Ko'p o'tmay u yosh shaxmatchilar o'rtasida jahon chempioni bo'ldi. O'shanda men o'n olti yoshli Anatoliyning gazeta muxbiri bilan suhbatini o'qib hayratga tushgan edim. Muxbirning, endigi rejalarangiz qanday, degan savoliga javob berib, charchadim, dam olaman, degani aqlimni lol etgan edi. Avvalo shaxmat o'ynab inson charchaydimi? So'ng shunday o'spirin yoshda odam umuman charchashni biladimi? O'shanda biz Anatoliydan ikki barobar katta yoshdagilar tuni tongga ulab shaxmat surardik, charchash degan so'zning o'zi bizlarga notanish edi. Keyin angladimki,

biz o'ynagan shaxmat bilan grossmeysterlar yuqori darajadagi musobaqada o'ynaydigan shaxmat o'rtasida yer bilan osmoscha farq bor ekan. Bunda shaxmat xursandchilik, zavq-shavq emas, ulkan jismoniy va ruhiy zo'riqishga olib keluvchi hayotmamonot jangi ekanini ko'zim bilan ko'rib, his etgach o'spirin Anatoliyning aqliga tan berganman. O'z vujudingga quloq solib, o'z holatingni anglamoq, o'z imkoniyatingga to'g'ri va xolisona baho bera olish akl donishmandlik ekan. O'sha oqshom unutilmas suhbat bo'ldi. O'n ikkinchi jahon chempioni bizga shaxmat tarixidan qiziq-qiziq voqealarni gapirib berdi, bizning safar maqsadimizni bilib, o'zining Toshkentda bo'lgan kunlarini eslatdi, shahrimizga, xalqimizga mehri va hurmatini bildirdi. Har bir qulay imkoniyatni qo'ldan chiqarmaydigan kinorejissorimiz chempionni tilidan ilintirib, shu so'zlarni film uchun qaytarib aytasiz, suvratga olamiz, deb turib oldi.

O'sha kunlari Karpov Sietlga hordiq chiqarish uchun kelgan ekan. Garri Kasparov bilan bog'oyat uzoqqa cho'zilgan yakkama-yakka olishuv uni toliqtirgan, bu sokin shaharga tinchlik istab, muxbirlarning savollaridan, suvratga oluvchi kameralardan qochib kelgan ekan. Shunga qaramay, iltimosni qabul qildi. Yurtimizdan tashqariga ham yoyilgan o'zbek maqolini eslab: «Yigitning so'zi o'lguncha ho'kirning shoxi sinsins», – dedi o'z ona tilida.

Ertasiga tayinlangan vaqtda chempionning apartamentiga keldik. Kiraverishdagi katta mehmonxona stoli ustida shaxmat donalari sochilib yotardi. A. Karpov yuqori qavatdagi yotoqxonadan yo'l-yo'lakay galstugini to'g'rilaganicha tushib keldi va salomlashib xonaning tartibsizligi uchun uzr so'radi:

– Kecha shaxmatchi o'rtloqlarim kelishdi. Ertalabgacha dona surdlik. Uxlamadim.

– Bu gap meni hayratga soldi. O'n olti yoshligida charchaganini bilgan yigitcha qirqdan oshib son-

sanoqsiz janrlarni ko'rgan jahon chempioni endi to'lish, o'zini ayash nimaligini bilmasa! Karpovning kulib turgan chehrasida horg'inlikdan, uyqusiz kecha charchog'idan asar ham yo'q edi.

Operatorimiz g'ayrat bilan ishga tushib ketdi. Bizning subbatimizni turti rakursda suvratga oldi. Sochilib yotgan shaxmat donalarini terib, bir qo'l o'ynashimizni so'radi. A. Karpov yo'q demadi. Biz dona sura boshladik. Tasvirchi suratga tushirib bo'lganda endigina beshinchi yurishga kelgan edik. O'yinni davom ettirishdan ma'no yo'qligini bilib, ulug' shaxmatchiga malol keltirmaslik uchun kamera tinishi bilan Karpovga qarab: «Durangga rozimisiz, grossmeyster?» – dedim. Anatoliy Yevgenyevich o'zining boladay mayin tovushi bilan: «Men durangga allaqachon roziman», – dedi.

Shunday qilib, AQShning Sietl shahrida jahon chempioni bilan yakkama-yakka jang qilib, durangga erishganman, – deya girdayib yursam bo'ladi. Hammasi bo'lib besh yurish bo'lganini esa aytishim shart emas.

SHAFTOLI GULLAGANDA

Bir yili bahor chiroyli kelib, shaftolilar chunon ham gulladiki, dala hovlimiz dimog'ni erkalovehi xushbo'y iforga to'lib ketdi. Qarab ko'zim quvondi, ko'nglim entikdi, Hamid Olimjonning mashhur satriari yodimga tushib yayradim:

*Novdalarni bezab g'unchalar,
Tongda aytdi hayot otini.*

Yayradim-u, yana o'ylab qoldim. Novdalarni bagun bezab turgan g'unchalar ertaga g'o'ra tugsa, g'o'ra sharbatga to'lsa, bu nozik, mo'rt shox-u shoxchalarning holi nima kechadi? Bir vaqtlar safarda, olis mamlakatlarda o'z ko'zim bilan ko'rib kuzatgan bir ish yodimga tushdi. Suyama narvonni

shaftoli daraxtining tagiga qo'yib, novdalardagi gullarning bir qismini terib tashlashga tushdim. Uni ko'rgan bog' qo'shnim obak cho'tkasini pasirga tashlab yonimga keldi:

- Ho'mang, shoir, nima harakat?

- Shaftoli novdalariga rahmin kelib qoldi. Yukini yengillashtirayman.

- Bog'bon emassiz-da, - dedi u kulib, - mevali daraxtning guli terib tashlanganini qayerda ko'rgansiz?

- Yaponiyada, Germaniyada ko'rganman, - dedim men ham bo'sh kelmay, - daraxtning guli nechog'lik siyrak bo'lsa, hosil shuncha yirik, chiroyli bo'lar ekan.

- E, qiziq odam ekansiz, siz aytgan mamlakatlarda mevali daraxt taqchil bo'ladi. Yuzta odamga bir tupdan to'g'ri kelgandan keyin atrofida uymalashib yetishadi-da. Bizning yartimiz o'zi bog'dan iborat bo'lsa, qaysi erinmagan sart novdalaridan gul chilptiydi? Umr yetmaydi-ku, - dedi qo'shnim.

- Bu yilgi gullarning ko'pligini ko'ryapsizmi? Hammasi meva tuga shaftoli tagi bilan sinib tushadi-ku! - desam qo'shnim yana bilimdonlik qildi:

- Shaftoli yetilguncha hali butun bahor-u yoz bor. Gul-u g'o'raning ertiqchasi o'zi to'kiladi. Xudoyim yong'ir bilan shamolni bekorga bermagan. Qolaversa, ota-bobodan qolgan turgovich bor. Sizni qarang-u... Men bo'lsam, yangam shaftoli gulidan chuchvara tugmoqchilar deb o'ylabman. Bo'ldi, postga tushing, qo'shni, ota-bobong qilmagan ishga qo'l urma, deydilar. Yakshanba bekor o'tmasin. Uch-to'rt qo'l shaxmat suraylik.

Bog' qo'shnim nozik joydan tutdi. Zavq bilan boshlagan ishimdan hech narsa qaytara olmasdi. Shaxmat o'rtaga tushgach, bo'shahdim-qoldim.

Shaftoli gulini terishga qaytib vaqtim ham, hafsalam ham bo'lmadi. O'sha yili mevalar g'o'raligidayoq shoxlar sindi, turgovich qo'yilib

sinmay qolgan shoxlarda ham meva bo'lmadi. G'o'ralarga sharbat yetkazib berolmagan shaftoli daraxtining aftodaligi qator-qator egizaklariga suti yetmay qolgan bechora onani eslatar edi.

O'sha zoye ketgan, armonli yakshanbani o'ylab hozirgacha afsus chekaman. O'shanda qat'iyatliroq bo'lib, boshlagan ishinni qilib qo'yganimda, balki mening bog'imda har biri naqd choynakdek shaftolilar yetilib qo'shnilarimni mehmon qilardim, hammani qoyil qoldirardim. Balki... yana kim biladi, deysiz. Axir men bog'bon emasman. Harqalay, bu voqeani davralarda hikoya qilsam, ko'plar maroq bilan tinglashadi, kulishadi, lekin birovning bahorda mevali daraxtdan gul chilpiganini ko'rmadim, eshitmadim.

Yevropa supermarketlarida ko'rib havas qilganim sarxil mevalar endi Oloy bozoriga ham, Eski Jo'vaga ham yetib keldi. Lekin ularning ko'pi Beshariqdan yoki Hasanboydan emas, olis Erondan kelgan. O'zimizning mazaliroq va foydaliroq jaydari olmamizdan ko'ra o'sha dasturxonbop «kelgindi» olmalar besh-o'n barobar qadrliroq, qimmatroq...

Mening bu yozganlarim ko'ngil kechinmalari, xolos. Biz bog'bonga meva yetishtirish, bahorda gul chilpish, qishda yaxob berishni o'rgatsak, bog'bon bizga she'r yozishni o'rgatishi kerak bo'ladi. Rizamat otadek piri kumil, Mahmud Mirzayevdek mashhur akademiklarni yetishtirgan bog'bon xalqimiz bor. Dunyoga nomi ketgan Shreder nomli ilmiy tekshirish institutimiz, unda qilni qirq yoradigan olimlarimiz bor. Zeroiki, gap shaftoli guli ustida ham emas, balki yurt bog'lariga, har bir gul-u daraxtga mehr-muhabbat haqidadir. Bog' uchun quyosh harorati barobarida inson yuragining tafti ham kerak.

*Mulki borliq ichra bir mahal
Ko'rikizgina olam yaratgan.
Bermoq uchun dunyoga sayqul,
Olam aro odam yaratgan.*

*Shundan beri inson tinmayin
 Shu yer azra ter to'lar hamon.
 Yerni go'zal qilgani sayin
 Go'zal bo'lar o'zi ham inson.*

Vatanimizda mehmon bo'lgan yaponiyalik deputatning bir so'zi yodimda qolgan: «Yigirmanchi asrda texnikasi boy mamlakatlar qudratli bo'ldi, yigirma birinchi asrda oziq-ovqat sanoati rivoj topgan yurtlarning omadi keladi. Negaki, kompyuterni inson yillarda bir yangilasa, dasturxonni har kuni uch mahal yangilaydi. Sizing quyoshli, quruq iqlimingizda etishadigan shifobaxsh, mazali meva ham, chorva mahsuloti ham dunyoda yo'q. Uch kungina yurtingizda turdim-u dunyoga o'zbek bo'lib kelmaganimga afsuslandim», – degan edi u.

Yaponiyalik mehmonning so'zini tinglab o'shanda bir tarix yodimga kelgan edi. Yigirmanchi asr boshlarida mashhur toshkentlik Orifxo'jaboy yurak xastaligini davolash uchun Farangistonga – u payt Fransiyani va butun Yevropani shunday atashardi – borgan ekan. Dunyoga nomi ketgan doktorlar uni ko'rib, tekshirib, katta pul evaziga zar qog'ozga o'rog'lik bir qutichada dori berishibdi. Dorining juda uzoq mamlakatdan olib kelingani va bog'oyat foydali ekanini aytishibdi. Orifxo'jaboy dorini ochib ko'rsa, o'zimizning jaydari turshak ekan.

U hayron bo'lib, bu meva bizning bog'larimizda to'kilib yotadi-ku, desa, doktorlar, shunday yurtda yashar ekansiz, Farangistonda sizga nima bor, deyishgan ekan.

Bu – eilda mashhur bo'lgan, ona yurt qadrini ulug'lovchi ibratli hikoya. Darhaqiqat, beqiyos imkoniyatlar vatanida yashaymiz. Tilloga bergisiz yerimiz, iqlimimiz bor. Yer-suv o'zimizniki, Vatan o'zimizniki. Bizga barcha imkoniyat berilgan, barcha yo'llar ochiq. Ozroq kuyunchaklik bo'lsa bas...

Vaqt kelarki, Mashhad bozorini Parkentning uzumi, Parij supermarketlarini Quvaning anori, Pekin yarmarkalarini Sirdaryoning qovani bosib ketar. O'shanday kunlarni, insho'alloh ko'rarmiz.

POLIGLOTLAR

O'zbekistonlik olim va ijodkorlardan tuzilgan sayyohlik guruhi Kanada safarida edik. Kalgari universitetiga taklif etildik. Universitet talabalari bizni mashinalarida olib ketishdi. Anchagina yo'l ekan, mezbonlarimiz biz bilan subbatlashmoqchi bo'lib murojaat qilishdi:

– Ingliz tilida gaplashsak bo'ladimi?

– Bilmaymiz.

Fransuz tilida-chi?

– Tushunmaymiz.

– Nemis tiliga qalaysizlar?

– O'rgatishmagan.

Italyan, ispan tillarini biladigan ham ichimizda yo'q ekan. Xijolatimizning chek-chegarasi yo'q. Shunda bir qoraqalpoq do'stimiz bizni noqulay holatdan chiqardi. U bo'sh kelmay mezbonlarni savolga tutdi:

– Ruscha bilasizmi?

– Yo'q.

– O'zbekchani-chi?

– Yo'q.

– Qoraqalpoq tiliga qalaysiz?

– ...

– Qozoqcha, qirg'izcha, turkmancha, ozarbayjoncha...

Xijolatlik navbati mezbonlarga keldi:

– Biz buncha ko'p til bilmaymiz, – dedi afsus bilan bir talaba va sherigiga qarab, – bular poliglottlar ekan! – deb qo'ydi.

ANTIQA VIDOLASHUV

Nogahoniy ayriqliq har qanday irodali insonni ham dovdiratib qo'yar ekan.

Uzoq yillar gazetada ishlab bosmaxona showqini va ko'rekturalar ichida qarigan kantarin, halol inson olamdan o'tdi. Chig'atoy qabristoni o'sha kuni xaloyiq bilan to'lib ketdi. Marhumning farzandlari, eng yaqin odamlari qatorida uning hamkasb o'rtog'i, qadrdon ulfati, yoshlikdan birga o'sgan do'sti ham tobut oldida borar edi. U hurmatli jurnalistning ismini aytmay qo'yaqolay. Do'stidan keyin bir-ikki yil orasida u ham faniy daryosi tark etdi. Quvnoq, dilbar, hazilchasi, so'zga chechan odam edi rahmatlik.

O'sha zamon taomiliga ko'ra qabr ustida miting bo'ldi va unga ham so'z berildi. Sho'rlikning kalovlanib qolgani qo'ygan qadamlaridan ko'rinib turar edi. Qarangki, ne-ne anjumanlarga raislik qilgan, ne-ne o'tirishlarda kosagali bo'lgan, davralarni yashatgan so'zamol bu inson motamda daduqlanib qoldi, gapini yo'qotdi-qo'ydi. Uzuq-yuluq, poyintar-soyintar nutqini u shunday tugatdi:

– Qabringda tinch yot, do'stim, sog' bo'l, omon bo'!

Shunday dedi-ya beixtiyor aytib yuborgan so'zidan xijolat bo'lib yuzlari lovullab ketdi. Xatoni joyida to'g'rilamoqchi bo'lib: – Do'stim, men uchun sen o'lmagansan, doimo barbaryotsan, – dedi va yana takror qildi, – sog' bo'l, omon bo'!

Beshq holat bo'lsa, bu gapga ichak uzildi kulgu, qabqaba ko'tarilishi shubhasiz edi. Lekin u payt sukut saqlab turgan tumonat odam ichida biror zot «piq» etib kulmadi. Zeroki, do'stini yo'qotib aql-u hushdan ham ayrilgan bu muhtaram insonning holati yig'lagulik edi.

Dil tubiga cho'kkan lahralar

SOF O'ZBEKCHA SO'Z

Biz universitetning birinchi bosqichida tahsil olayotganimizda Ozod Sharafiddinov aspiranturani endigina tugatib, dars bera boshlagan yosh mudarris edi. Qardosh xalqlar adabiyotidan bir turkum ma'ruza o'qigan Ozod aka Nizomiy Ganjaviyning «Xusrav va Shirin» dostonidagi lavhani shunday bayon qilgan edi:

«Farhod sehrli teshasi bilan tog'ni kesib, vodiya suv ochdi. Shirin erta tongda qarasa, tog'dan sharqirib suv oqib yotibdi. Malika hayrat va hayajon ichida : – Hivvero cebe! – dedi».

Talabalik yillari paxta terimida qishgacha qolib ketardik. Yotar joyimiz molxona, to'shagimiz posol, tashnobimiz ochiq dala. Hammomni tashda ko'rardik. Arqon bilan qor to'kib paxta terish ham, ho'l to'nkalarni yorib ovqat tayyorlash ham azob edi.

Shunday vaqtlarda Ozod aka yonimizda bo'lib ma'noli suhbatlari bilan ruhiy madad berardi.

Bir kun domlamiz to'nka yorishni bizga o'rgatib qo'ymoqchi bo'lib qo'limizdan boltani oldilar. Ho'l o'rik g'o'lasi chayir ekan, ustozimizni qiynab qo'ydi. O'n karta bolta urib, o'n karta «vèpr noèep» desalar ham to'nka yorilmadi. Shunda qishloqda o'sgan bir kursdoshimiz Ozod akadan boltani olib shunday degan edi:

– To'nka – to'nka-da, domla! Aqli yo'q. Bo'lmasa harmatingiz uchun ham yorilishi kerak edi. Bu ishini bizga qo'ying, siz «vèpr noèep» deb turing, biz bolta uraylik. Ruschaga tilimiz kelishmaydi.

Bu ikki voqeani do'stlar davrasida aytib bersam, Ozod aka sira bo'yniga olmas, men bunday demaganman, hech qachon o'zbek tiliga o'rischani aralastirgan emasman, aralastirmayman! «Hiz a koem cnyuae!» derdilar.

Domlating o'sha birinchi darsi-yu to'nka yorish voqeasi bilan so'nggi suhbatimiz orasida roppa-

rosa ellik yil vaqt o'tibdi. Yarim asr! Butun boshli umr! Buncha zamon ichida oradagi yosh farqi ham unat bo'lar, ustoz-u shogird aka-ukaga, hazilkash do'stlarga aylanib qolar ekan. Ozod akaning odamxonligi, o'z nomiga munosib ozod muhit yaratganligi uchun biz ham o'zimizni ustoz oldida o'z nomimizga yarasha erkin tutardik, ochiq-sochiq latifalar aytib, qaltis askiyalar qilishga jur'at etardik.

Lekin har qancha hazil-huzul qilmaylik, ustoz – ustoz maqomida bo'lgan. Men ham domlaniq ruscha so'zlarini hikoya qilganda bir gapni qo'shardim:

– Mana ellik yilki, she'r yozsak Ozod Sharafiddinovga yoqarmikan, deya hayajonda yuramiz. Domlaniq so'zlari o'sha-o'sha: yoqsa, «нуvero cebe», – deydi,lar, – yoqmasa, «нетр nobepa!» Lekin yozganimizni e'tiborsiz qoldirish yo'q. «Или в соем cnyac!»

*She'r yozganda yarok so'zidan
Boshqa so'zni aqqon emamiz.
Nozirlarning qattol ko'zidan,
G'azabidan qo'rqgan emamiz.
Faqat she'r rosmiga tinib
Kelibnana, nom chiqsa bezos,
Ustoz Ozod Sharafiddinov
Qovog'idan qo'rqamiz, xolos.*

Shunday ulkan iste'dod sahibi, haqgo'y inson, odil munaqqid bilan zamondosh bo'lganimdan faxrlanaman.

INDAMAS DIREKTORNING BASHORATLI HAZILI

Men universitetni tugatgan yilim Toshkentda yangi nashriyot ta'sis etilib, xodimlar tanlash boshlangan edi. Tabiiyki, men ham hujjat topshirdim. Ishga ilinib olsam shahaada qolganim, bo'lmasa taqdimot bo'yicha Surxondaryoga maktab o'qituvchisi

bo'lib ketishim kerak. Toshkentdagi adabiy muhit, yozuvchilar uyushmasidagi uchrashuv va subbotlar, Mirtemir domla seminaridan benasib qolishim tayin bo'ladi.

Belgilangan kun direktor hazariga kirdim. Bo'yi ikki metrdan kam bo'lmagan daroz boshliq menga qayrilib ham qaramadi. Salomga alik ham, o'tirishga taklif ham, nega kelding, deb so'rash ham yo'q. Tek turgancha turibman. Agar taqdirim shu indamas, g'o'daygan rahbarga bog'liq bo'lmaganda, Surxandaryo vahimasi turmaganda, bor-ey, deb shartta burilib chiqib ketardim.

Ilojsizlikdan tishni-tishga qo'yib turaverdim. Niboyat boshliq qog'ozdan bosh ko'tarib menga qaradi va ko'zi bilan stulga ishora qildi. O'tirdim. Yana jimlik. Direktor bir dasta qalamni mushtida tutgancha menga tikilib o'tiribdi. O'sha damda ko'nglinga, bu odam soqov emasmi, degan xayol ham keldi. Yo'g'-ey, dedim yana ichimda, shunday katta lavozimga soqovni o'tqazib qo'yishmas.

Jim o'tirsam o'tiraveradiganman. Noiloj o'zim gap boshladim. Universitetni bitirganim, ishga kirish niyatim borligini qisqa qilib aytdim. Yana jimlik. She'rlar yozib turishimni, matbuotda, radioda qatnashib turishimni bildirdim. Sado yo'q. Yaqinda «Sharq yulduzi» jurnalida dostonim bosilganini, shoir Turob To'la gazetada katta maqola yozib meni maqtaganini ham aytdim. Noqulay bo'lsa ham aytishga majbur bo'ldim. Xayolimda, jam tursam, pattam qo'limga tegadigan. Nashriyotga kitob topshirganim, qizil diplomim, paxta terimida olgan faxriy yorlig'im ham qolmadi, borimni dasturxonaga to'kdim. Gapim tagadi. Hamon sukunat. Uzoq jimlikdan so'ng rahbar shunday dedi: – Nashriyotga direktor tayinlangan. Bosh muharrir ham olganmiz. Sizga loyiq lavozimni qanday topamiz?

Shunda o'zinga ortiqcha baho berib yuborganimni sezdim. Menda ayb yo'q edi. Boshliqning

indamay o'tirganini, karomatingni ko'rsat, nimaga qodirsan, degan ma'noda tushundim-da!

– Menga eng kichik lavozimni bersangiz ham mayli. Ish o'rganishim kerak, – dedim endi biroz o'zinni bosib. Bu gap boshliqqa yoqdi shekilli, kichik muharrir vazifasiga tayinlandim.

«Yosh gvardiya» deb nomlangan nashriyotning birinchi direktori Sotiboldi Yo'ldoshev bilan birga ishlab bu karnap, yetti o'lehab, bir kesadigan, o'z ishiga puxta rahbaring ko'p fazilatlarini bildim. Davralarning guli bo'lib o'tirganini ham ko'rdim. Nashriyot muhiti menga katta maktab bo'ldi. Yoshlar nashriyoti, so'ng badiiy adabiyot nashriyotida o'ttiz yilga yaqin ishladim. Bosh muharrir bo'ldim, direktor ham bo'ldim. Sotiboldi Yo'ldoshevning hazil bilan aytgan so'zlari bashorat bo'lib chiqdi.

O'shanda men ikki yo'l o'rtasida turgan edim. Bunday lahzalarni unutib bo'ladimi?

KO'NGILCHANLIK

Mirtemir domla o'ta ko'ngilchan inson edilar. Bir kuni nashriyotning uzun yo'ligidan bir odam domlaga qarab, se, bormisiz, sizni ham ko'radigan kun bor ekan-ku, deya quchoq ochib kela boshladi. Domla u bilan xush kayfiyatda qadrdonlarcha quchoqlashib ko'rishdilar. Obdan chaqchaqlashib bo'lishgach, yana quchoqlashib xayrlashdilar. Eshikkacha kuzatib qaytgach, bizdan so'radilar:

– U odam kim?

Hammamiz hayron bo'ldik:

– Ajabo, o'zingiz quchoqlashib ko'rishdingiz, uzoq otamlashdingiz. Qadrdoningiz emasmi?

– Urrimda ko'rgan bo'lsam o'lay.

– Unda nega endi...

– Ay, bo'talarim-a! Uzoqdan quchoq ochib kelgan odamga, kimsan, deb bo'ladimi? Andisha bor-ku, o'zbekimiz-ku! – deya biroz sukut qilgach, qo'shib

qo'ydilar: – Bir elning bolalari taq'ishgan bo'ladilar. Og'amdir, inamdır, bitta qadrdonim ko'paysa ko'payipti-da!

Yetmishinchi yillarda she'riyat ham, she'riyat otaxoni G'afar G'ulom nomi bilan stalgan nashriyot ham garkiragan, lekin ana shu nashriyotning ayni she'riyat bo'limida ishlar pachava edi. Bo'limda Mirtemir domla, Abdulla Orif va kamina ishlar edik. Domla shogirdlardan, Abdullajon muxlislardan, men shaxmatdan ortmas edik. Qo'lyozmalar vaqtida topshirilmagan, korrekturalar o'qilmagan, plan bajarilmagan, hamma ish o'lda-jo'lda. Nashriyot direktori bir majlisda zarda bilan, she'riyat bo'limini yopish, tarqatish kerak, degan. O'shanda mashhur javob aytilgan edi:

– Tarqatish uchun avval yig'ish kerak. Uch xodimni to'plab bo'lmasa, qanday tarqatasiz?

– To'playman, tarqataman, – dedi, direktor va aytganini qildi. Ya'ni uchovimizni o'z xonasida yig'di.

Ajoyib inson edi direktorimiz To'lqin Rustamov. Mirtemir domla bilan tengdosh, eski qadrdon, sensirashib gaplashadigan o'rtoq edi.

Rahbar uzoq gapirdi. Partiya siyosati, davlat oldidagi mas'uliyat, nashriyot plani, intizom nima ekanini bizga yaxshilab uqtirdi. Mirtemir domla uning har gapiga bosh iring'ab ma'qullab o'tirdilar. Oxiri ma'lum bo'ldiki, biror so'z domlarning tom bitgan qulog'iga kirmabdi. Direktor:

– Mirtemir, qani ayt, gaplarim to'g'rimi? – deganda, ustoz:

– To'g'ri aytasan, To'lqin, bibliotekani tartibga solmasa bo'lmaydi, – dedilar.

Tashqariga chiqqach, domlani o'rtaga oldik. Ustoz:

– O'lay agar, bir og'iz so'zini ham eshitmadim, uyat bo'ldi, juda uyat bo'ldi, – derdilar.

– Qattiqroq gapir, desangiz bo‘lmasmidi, axir o‘z qadrdoningiz-ku!

– Oshmas bo‘lsa ham xo‘jayirim. Rahbarga indab bo‘ladimi! Kattakonning gapini bo‘lish odobdan emas, bo‘talarim.

U vaqtlarda nashriyotda maosh kam, gonorar ko‘p bo‘lardi. Oylik va qalam haqi nisbati birga o‘n, birga yigirma edi. Biz Mirtemir domlaga aytardik:

– Biz yoshlar davlat xizmatini qilishga majburmiz. Siz ulug‘ shoirsiz. Shu arzimas oylikning bahridan o‘tib har yil bir kitob chiqarsangiz, ko‘nglingiz xotirjam, qalog‘ingiz tinch, cho‘nta-gingiz o‘n karna baquvrat bo‘ladi-ku.

Domla javob berar edilar:

– Shundaylikka shunday. Lekin men ketaman, desam direktoring xafa bo‘ladi-da. Do‘stimni rarijtsam bo‘lmas.

Biz ustozning bu so‘zini direktorga aytib, domlaga ruxsat bering, pensiya yoshidalar, charchaganlar, desak, direktor: – «Domlang o‘zi so‘ramasa, ariza bermasa, men qanday qilib ket, deyman», – derdi.

Bu o‘zaro ko‘ngilchanlik yana bir yilcha davom etdi. So‘ng oldinma-keyin uchovlos ham so‘z arizamizga ko‘ra» nashriyotni tark etdik. Manas, Dante, Gyote mashkulimizni oson qildi. Uch buyuk shoh asar tarjimasini zimmamizga olib davlat xizmati bilan xayrlashdik.

Direktorimiz qo‘y so‘yib xudoyi qilgan bo‘lsa ajabmas.

KECHIKKAN QAHQAHA

Bu voqeaga ham, qarangki, qirq yildan oshibdi. Yozuvchilar anjumanida so‘tir bo‘lgani uchun u tezda tildan tilga, kitobdan kitobga ko‘chib shuhrat topdi va eshitmagan odam deyarli qolmadi. Bilasizlarki, adiblar to‘qimaga usta bo‘ladilar. Bitta rost gapga o‘nta yolg‘onni qo‘shib, oddiy voqeani

latifaga aylantirib hikoya qiladilar. Qiziq bo'lsin deb tupa-tuzuk insonlarni go'l, dalli-devona qilib tasvirlaydilar.

Aslida voqea bunday bo'lgan:

Yozuvchilar uyushmasining yillik ijodiy hisobot yig'inida o'sha vaqtda yosh munaqqid bo'lgan Salohiddin Mamajonov yosh yozuvchi Yusuf Shomansurning «Qora marvarid» romanini tahlil qilib rosa po'stagini qoqdi. Yaroqsiz asarga chiqardi. Unga javoban Yusuf Shomansur so'z olib tanqidchini noxolislikda aybladi:

– Mamajonovning menda qasdi bor, – dedi u. – Uyushma bog'ida billiard o'ynab uning mazasini qochirgan edim. Alamini olyapti.

Zalda qahqaha ko'tarildi.

Majlisda o'tirgan Mirtemir domlanning qulog'i og'ir emasmi, tanqidni ham, javobni ham eshitmadi. U to'yon atrofdagilardan kulgining sababini so'rab bilgancha Yusuf allaqachon gapini tugatib bo'lgan, minbarda akademik Vohid Zohidov ijodkorning zamon oldidagi, insoniyat oldidagi burchi to'g'risida chuqur falsafiy fikrlarni bayon qilib turar edi. Anjuman ahli ulkan faylasufning sehri ovoziga mahliyo bo'lib jim eshitardi.

Shu vaqt zalda birdaniga Mirtemir domlanning kuchli qahqahasi yangrab ketdi:

– Obbo tentag-ey, obbo jimivo-yey! Topgan gapini ko'ring!

Domla zavqdan o'zini to'xtatolmas, minbarga qaramay kulishda davom etardi. Hamma hayron. Akademik olim minbarda qotib qolgan. Uning ko'nglidan o'sha lahzada nimalar kechdi ekan?

Vaziyatni Nosir Fozilov yengillashtirdi.

– Domla o'tib ketgan gapga kalyapti. Yusuf Shomansurning javobini nash'a qildi.

Zalda yana kulgu ko'tarildi. Bu galgi qahqaha avvalgisidan ham qattiq va uzoq bo'ldi.

BERLINGA QANCHA YO'L

1975-yilning yoz oylari edi. «Faust» tarjimoni sifatida Germaniyaga boradigan bo'ldim. U zamonda chet elga faqat Moskva orqali chiqilardi. Hozirgi Toshkent – Frankfurt, Toshkent – Parij reyslari tashimiga ham kirmagan edi.

Poytaxtning «Ukraina» mehmonxonasi yo'laklarida kunni qanday o'tkazishni bilmay u yoqdan bu yoqqa yursam edim. Ertaga Moskva – Berlin poyezdi bilan yo'lga chiqishimiz kerak. Gyote vatanini ko'rish ishtiyoqi ko'nglimga tinchlik bermaydi. Bunday paytda kimgadir beryajonlarimgni aytgim keladi. Yolg'izlik azob beradi, vaqt o'tishi qiyin bo'ladi.

Shunday holatda mehmonxonada muhtaram adib Ibrohim Rahimni uchratib qoldim. Ibrohim aka hajviy jumallarning bosh muharrirlari yig'iniga kelgan ekanlar. O'sha kuni kechgacha soyr etib, suhbatlashdik.

Ko'pni ko'rgan adib, qariyb yarim asrlik adabiy jarayon ichida yashab ijod qilgan, jahon urushining boshdan oxirigacha zobit askar bo'lib, jangovar muxbir bo'lib xizmat qilgan, necha bor ajal domidan omon chiqqan yozuvchining hikoyalari naqadar maroqli edi.

Gap aylanib 60-yillarning o'rtasi, Ibrohim Rahim rahbarlik qilgan «Guliston» jurnalining eng gullagan vaqtlariga borib taqaldi.

– «Temur taraklari»ni nashr etib dostonlar eshitganim uchun zarracha ham o'kinmayman. Agar bu tabarruk asarni bosib chiqsa olmasam, o'zimni kechirmasdim, umr bo'yi vijdonim azob chekardi, – dedi o'shanda Ibrohim Rahim.

Darhaqiqat, «Guliston» jurnali u yillarda eng va shuurimizni tarbiyalagan, xalqimiz ko'ksini ko'targan nashr edi. Uning tahririyati ijodkor yoshlar uchun tabarruk dargoh hisoblanardi. Mening ham bir turkum g'azallarim, «O'zbekim» qasidasi shu

jurnalda bosilgan. Ayniqsa, Rasul Hamzatovning «Dog'istonim» asari ancha shov-shuvlarga sabab bo'lgandi. Jurnalning uch-to'rt sonida bosilgach, «yuqorini» buyrug'i bilan to'xtatib qo'yildi. Milliy his uyg'otuvchi asarlarning turli elatlarga yoyilishi u zamon mafkurasiga zid edi. Egallab turgan kursisi aziz, joni shirin bo'lgan biror muharrir bunday ishga jur'at qilolmasdi.

– Fashistning o'qidan qo'rqmagan, mayda amal-dorning do'qidan qo'rqamanmi? – jasoratli muharrirning bu so'zlari qulog'indan ketmaydi

Hamma gazeta-jurnal rahbariyati, redaktor, redkollegiya deb atalganda birgina «Guliston»da muharrir, tahrir hay'ati deya yozilardi. Bu ham boshqalarning g'ashini keltirar, ochiq aytolmasalarda pana-panadan, «bu nima oliftagarchilik» deb yurardilar.

Moskvadagi tasodifiy uchrashuv men uchun qismatning sovg'asiday bo'lgan. O'shanda ko'nglinga tagib yurgan ko'p savollarimga javob olgandim. Oxirgi savolim shunday bo'ldi:

– Ertaga poyezd bilan Germaniyaga jo'nashimiz kerak, bilmaysizmi, Berlinga necha kunlik yo'l?

Jangchi adib javob berdi: – Poyezd qancha yurishini bilmayman, lekin biz borganda Berlin to'rt yillik yo'l edi...

2010

YAXSHI NIYAT QILING, SHOIRLAR!

Inson tafakkuri bu sirli olamning behisob mo'jizalarini kashf etib bo'lgan emas, balki hech qachon so'ngigacha kashf etolmas. Bu yorug' dunyo ochilmagan sirlari bilan ajib, hayratlidir. Sir bor yerda hayrat bor, hayrat bor yerda she'riyat bor.

She'riyatning sehri ham aslida sir. Inson tafakkur bilan yetmagan manzillarga hissiyot bilan yetib borishi haqiqatga aylangan mo'jizadir. Balki

shundan shoirlarni avliyoga o'xshatishar va bunda ozroqqina haqiqat bo'lsa ajab emas. Necha buyuk ijodkorlarning tarixiy bashoratlari rost chiqqan hamda bunga misollar juda ko'p. Nostradamus olamda yolg'iz emas. Ayniqsa, shoirlar o'z qismatlari haqida hayratomuz bashoratli satrlarni ko'p bitganlar. Afsuski, bunday bashoratlarning aksari qayg'uli, hatto fejislidir.

Zahiriddin Muhammad Bobur:

«O'lganlar yaxshi ba nav' ellikdan ar o'tta yoshlars,

deya oh urdi va qirq yetti yoshda olamdan ko'z yumdi.

Boborahim Mashrab:

*«Chan, qo'lim kirlan ayog'im bog'lamog' hojat emas,
Men o'zinga raziman, bas, turgali toqat emars,* –

deya nolali satrlar bitdi va Balxda derga tortildi.

Pushkin «Yevgeniy Onegin» she'riy romanida Onegin bilan shoir Lenskiy o'rtasidagi duelni, shoirning o'limini tasvirlagan. Barnisoli o'z qismatini oldindan ko'rgandek bashoratli manzarani butun tafsiloti bilan chizib qo'ygan. Bu manzara bolalikdan tasavvurimga o'mashib qolgan edi. Pushkinning Dantes bilan dueli o'tgan o'rmonni borib ko'rganimda vujudim larzaga kelgan. Xayolimdagi o'sha manzara qarshisida turardim...

«Men erta boshladim, erta ketarman». Bu so'zlarni yozgan shoir Lermontov yigirma yetti yoshida halok bo'ldi.

Faqat o'ziga ayriligni ravo ko'rgandek ushbu taxallusni olmaganda balki umri yor-a diyor farqatida o'tmas, qabri olis Yorkentda qolmay, Muqimiy kabi ona shahri Qo'qonda maqim yasharmidi...

«Kirlanib bitdim o'zim, dunyoni poklay olmadims, – dedi afsus bilan Abdulla To'qoy. U ham ayni yigit yoshida dunyodan ketdi.

Umri yosh xazon bo'lgan shoirlardan yana biri Sergey Yesenin. Uning satrlariga qaloq tuting:

*Biz barchamiz ketayotirmiz
Halovatli sokin yurtlarga.
Oh, mening ham fursatim tig'iz,
Otlanishim kerak safga.*

Ham sinfdosh, ham kursdosh do'stim, dilbar inson, nafis shoir Anvar Isroilov ellik beshga yetmagan yoshda hayotdan ketgan. Uning yigit yoshda bitgan satrlarini armon bilan eslayman:

*Oshiqqancha aytamar davron,
Irtiyoriz biz ham shosharmiz.
Shafqatdilar guli nafarmon,
Ajib bir tong xayriasharmiz...*

Bu kabi bashoratga aylangan so'zlarni o'tmish shoirlarida ko'p uchratganman. Cho'lponda «*Qayoshning nariga toqat qilolmay yerga botdim-kan*», degan satrni o'qib, Usmon Nosir she'rlarida bamisoli vidolashuvdek hazin misralar ko'rib yuragim ezilgan. Bunday so'zlarni yozmagan bo'lsalar qani edi, deya o'kinganman. Shuning uchun ham sevimli shoir ukam Muhammad Yusuf, «*Rayhonga suyanib o'lib qolaman*», deb yozganda umrimda bir bor unga, koyib emas suyib, bunday so'zlarni tilga olmaslikni aytgan edim.

Xalqimizda bir hikmat bor: «*Yaxshi niyatga ham, yomon niyatga ham farishtalar «omins» deyдилar!*» Men ijodkor do'stlaringa murojaat qilib aytgim keladi: Yaxshi niyat qiling, shoirlar! O'zingizga ham, yurtingizga ham omonlik tilang. Faqat tilabgina qolmay, yorug' kelajakka ishoning, ishonganda ham astoydil, bamisoli shoir Asqad Muxtorday qattiq ishoning:

*Umrim usoq bo'lar,
Sezib narar ko'ngil,
Barokali bo'lar shubhkazir.*

*Kamash cho'qqi'ga qarayman adalil,
Men bormayman unga to'lyatir...*

Mana bu – chin bashorat, ezga bashorat, barcha shoirlarga o'mak va saboq bo'lgulik bashoratdir.

Darhaqiqat, Asqad Muxtor uzoq va barakali umr ko'rdi, o'lmas asarlar, ijodiy maktab, iste'dodli shogirdlar, ma'rifati farzandlar qoldirdi, adabiyotning jonkuyari, tashkilotchisi, arbobi va zahmatkashi bo'ldi va hamisha yonib yashadi...

MERGANLIK MAKTABI

1963-yil Xorazm uchun omadli kelgan edi. Paxtadan misli ko'rilmagan hosil ko'tarib «Mash'al Xorazm» nomini olgan, mamlakatga dong taratgan edi. Dekabrning qorli, ayozli kunlarida viloyatning hosil bayramida qatnashish uchun Yozuvchilar uyushmasi topshirig'iga ko'ra (u vaqtlarda yozuvchilarga ham topshiriq berilardi) shoir Shuhrat, unga hamroh va yordamchi bo'lib kamina Urganchga keldik. O'shanda men ilk bor taniqli adibga bo'lgan e'l hurmati, muxlislar mehrini ko'rgan, havas qilgan va ko'nglimda, kiroyi shoir bo'lsang Shuhrat akaday shoir bo'l, degan fikr kechgan edi.

Xorazmda bir hafta qolib keldik. Tantanalar o'tgandan keyin ham muxlislar Shuhrat akani Toshkentga yuborishmadi. Har kuni ziyofat, she'rxonlik, tongotar shirin suhbatlar...

Bizning bosh mezbonimiz viloyat yozuvchilar uyushmasi rahbari, ovchi, shikor mavzusida ko'p hikoyalar yozgan Rahim Bekniyoz bir kun ertalab Shuhrat akaga qo'shog'iz miltiq olib keldi. – Bugun ovga chiqamiz, – dedi u, – ayni mavsumda keldingiz, o'rdak, qashqaldaq, kaklik yog'ilib ketgan.

Eski «villisoni» minib yo'lga chiqdik. Shuhrat aka, Rahim Bekniyoz ov qiladigan, Erkin Samandar bilan men yig'ib qoplanga soladigan bo'ldik.

O'sha kechasi qor juda qalin yog'gan ekan. Tizzadan qor kechib yarim kun ov qidirdik.

O'rdak, qashqaldeoq u yoqda tursin, churq etgan chumchuq ham ko'rimadi. Shuhrat aka Rahim Bekniyozga hazil qildi: - «Yog'ilib ketdi deganing qor ekan-da?» Erkin Samandar ustozning hazilini davom ettirdi: - Bizdan nima oding, deb so'rasalar, qorda odim otdik, deymiz.

Shunday qilib, bizlar uchun tushlik tayyorlangan viloyat mehmonxonasiga och qorin va bo'sh qoplar bilan qaytdik.

Xorazmliklar mehmonning ko'nglini olish uchun nimalar qilmaydilar! Ovimiz baroridan kelmagani esdan chiqarish uchun mezbonlar bir ajabto'vor merganlik masobaqasini o'ylab topdilar. Ovdan tejalgan o'qlar bilan ichkilikdan bo'shagan shishalarni otadigan bo'ldik. O'yin sharti shuki, kim o'n qadamdan shishani ursa, to'la bir qadah mukofot oladi.

Birinchi bo'lib merganlik mahoratini qirq yillik ovchi Rahim Bekniyoz ko'rsatadigan bo'ldi. Uzoq vaqt mo'ljalga oldi. Bir necha marta miltiqni tushirib, qo'llarini osmonga ko'tarib, ey Xudo, sharmanda qilma, deb pichirlab duolar o'qidi. Nihoyat, tepkini bosganda varanglagan ovoz taraldi-yu, shisha o'rimdan qimirlamadi. Ovchi afsus-nadomatlar bilan chetga o'tdi. Qarangki, jang-jadallar ko'rgan, «Shineili yillar» romanining muallifiga ham omad kulmadi. Shuhrat aka sovuqni aybdor qilib qo'l siltab uyga kirib ketdi. Navbat kaminaga keldi. Umrimda miltiq tutmagan edim. Ko'zimni yumib tepkini bosdim. «Tepki» deb bekorga aytilmas ekan, qo'ndoqdan tepki yeb qorga yiqildim. Lekin omadni qarangki, shisha chilparchin bo'ldi. Mezbonlar «uras» sadolari bilan meni tabrikladilar. Qarsaklar ostida qadahni bo'shatdim. O'sha kuni g'alaba menda ketdi. O'tgan o'qlarimning barchasi nishonga tegdi. Nechanchi qadah meni qalatdi, eslolmayman.

Ertalab boshda og'riq, lekin ko'ngilda og'oliblik» qivonchi bilan uyg'ondim. Nonushta vaqtida Shuhrat aka menga aytdi: «Sodda bo'lmay qol. O'n qadamdan sochma o'q bilan shishani urish emas, urmaslik uchun hunar kerak. Do'stlarimiz birmo'rga xarsand qilish uchun harakat qilishdi. Omad keldi, deb yiqilguncha ichasanmi?»

Kechagi g'unur, ko'tarinkilikdan asar ham qolmadi. O'zimning oldanib hammaga kulgi bo'lganim alam qildi. Rubiyatimdagi o'zgarishni sezgan Shuhrat aka biroz yumshadi: «Bular-ku o'z do'stlarimiz. Hali seni maqtaydigan, yuzta-yuzta quyib beradigan, do'st bo'lib dushmanning ishini qiladigan odamlaring ko'payadi. O'shanda hushyor bo'l. Shuni bilib qo'yki, shoimni adoyi tamom qiladigan narsa «balli-balli» bilan qarsak bo'ladi.

Bu achchiq saboq umrim yo'llarida menga asqatdi.

Ijodkor degan nomga munosib hayot kechirgan, yurish-turishda ham, odamgarchilikda ham hammanizga namuna bo'lgan ustozning o'g'illarini minnatdorlik bilan eslayman.

SHIFOKOR SO'ZINING QUDRATI

1988-yil men uchun anchayin og'ir keldi. Yozda yopishgan dard to'qishgacha vujudimni iskanjaga olib ko'p azob berdi. Har narsaning chalasi dardisar bo'ladi, degan gap bor. Mullaning ham, kosibning ham, shoimning ham, hatto dardning, isitmaning ham chalasi yomon ekan. Har kun kechga tomon andakkina ko'tarilgan harorat badanni jujiktirib, sillasi quritadi. Doktorlar hafta sari konsilium qiladilar, ko'rib, tekshirib, maslahatlashib, bir fikrga kelolmay tarqaladilar. Bunday vaqtda betobning ruhiy holatini tasavvur qilish qiyin emas. Eng irodali, ishonchi mustahkam odam ham «bo'ssa kelmas» yurtini o'ylab qoladi.

O'shanday dardli, mahzun kunlarda qorong'u ko'nglimni chiroqday yoritgan shaxs – do'stim, birodarim, dilbar va mehribon inson, o'z kasbining allomasi doktor Erkin Qosimov edi.

O'sha vaqtda hukumat shifoxonasining bosh hakimi bo'lgan atoqli shifokor har kun yonimda bo'lib, antiqa hikoya va latifalar aytib ko'nglimni ko'targan, menga sabr-bardosh, qat'iyat va ishonch bag'ishlagandi.

O'shanda men buyuk bobomiz Ibro Sino aytgan, tabobatning uch quroli ichida birinchi qilib sanagan So'zning qudratini yana bir bor anglaganman. Boshimdan og'ir xayollar ko'tarilgan. Rejalashtirgan ishlarimni ishonch bilan davom ettirganman. Ko'lna Toshkentning jahon shaharlari bilan do'stlik, madaniy aloqalari haqida «Toshkent darvozalari» nomli hujjatli film ssenariysini boshlab qo'ygan edim. Holsizlikka so'z bermay, uni yozib tugatdim. Qarangki, ishma ham tushdi.

Nihoyat shifokor birodarim ishontirib aytgan umidbaxsh kunlar keldi. Atoqli doktorlarning yarim yilga cho'zilgan mashvarati nihoyaga yetdi. Ya'ni har biri o'zi bir olam hisoblangan, umumiy til topishi o'lindan qiyin bo'lgan allomalar kaminaning baxtiga nihoyat bir fikrda to'xtadilar. Tashxis aniq bo'ldi. O't qopini olib tashlash uchun amaliyot kuni belgilandi.

Lekin o'sha kunlari men yozib tagatgan ssenariy bo'yicha ish boshlanib ketgan, Toshkent – Sietl do'stlik aloqalari to'g'risida film olish uchun Qo'shma Shtatlarga safar vaqti tayinlab qo'yilgan edi.

Bu gapni bosh shifokorga aytdim. Erkin Qosimov yana konsilium chaqirdi. Akademiklar R. A. Kasenovich, V. Vohidov, A. Ubaydullayev, A. Rahimjonov, K.Yo'ldoshev va boshqalar maslahatga to'plandilar. Amaliyot kechiktiriladigan, men safarga borib keladigan bo'ldim. Erkin aka mamnun jilmayib menga qaradi:

– Xursandmisiz, shoir? Mana tashxis ham aniq, safar ham tayin bo'ldi. Endi bizga shifoxonada yozilgan yangi she'rlardan o'qib bering.

– Bu yerda she'r yozolmadim. Boshqa ish bilan band bo'ldim, – deb qatolmoqchi bo'ldim. Otdoshim tutgan yerini kesadigan odam edi. To'rt qator she'r o'qimasangiz javob yo'q, deb tarib oldi.

O'shanda dekabr oyi edi. Qish bo'lsa ham quyosh nur sochib tarar, tashqarida deraza taxtiga qo'ngan chumchuqlar chirqillashar edi. Ularning yayrab sayrab yurishi bilan mening dardli holatim o'rtasidagi ziddiyat ko'nglimda to'rt satr she'rga aylandi va o'sha onda tug'ilgan hazil badihani o'qidim:

*Chumchuqlar derazada,
Chumchuqlarga maza-da!
Og'riydigan boshi yo'q,
O'z qopida tashi yo'q.*

Kulgi bo'ldi. O'sha kundan bu mutoyiba Erkin Qosimov tilidan elga tarqalib o'z-o'zidan mashhur bo'lib ketdi.

Hech qayerda e'lon etilmagan, kitoblarimga kirmagan, matbaa yuzini ko'rmagan bu jo'ngina badiha mana, yigirma yil o'tsa ham hali-hamon davralarda esga olinadi. Bunga bois yana o'sha So'z qudrati, mahtaram shifokorim uchun tug'ma fazilat bo'lgan dilbarlik, insonni o'ziga torta bilish, mahliyo qilib qo'yish san'ati bo'lgan.

Bunday insonlar dunyoga kam keladi.

Necha-necha xastalarga mahkam bo'lgan shifokor o'z boshiga kelgan dard qoshida najatsiz qolar ekan.

2007-yilning navbahorida, kurtaklar hayot qo'shig'ini aytib turgan onlarda Erkin Qosimov hayotdan ko'z yandi. Bu oltinchi mart kuni edi.

Uch kun avval o'z ahvolini bilgan shifokor menga rozi-rizolik so'zlarini aytib, esdi bolalarimni sizga

topshirdim, deganda, men bor irodamni to'plab qudamni ovutmoqchi bo'ldim:

– Unday demang, hali ko'p yashaysiz...

Shunday dedim-u aytgan so'zimdan o'zim uyaldim. Oddiy bemorni yupatish, ishonirish mumkin. Lekin o'z ichida kechayotgan xastalikning barcha jarayonlarini bilib, sezib turgan ulkan shifokorni yolg'on so'z bilan ovutib taskin berib bo'ladimi?..

Erkin aka asta bosh chayqab qo'limni qisdi va boshqa so'z aytmadi.

O'sha damda men o'limning haqligini anglagan imonli donishmand, irodasi mustahkam inson – umr bo'yi yonib nar taratgan, endi so'nayotgan sham qoshida turardim. Biz sukut ichida vidolashar edik. Xayolimda buyuk hakimning satrlari aylanardi:

*Jahonda qolmadi men bilmagan fan,
Ne mushkul bo'lsa yengdim donish ilan.
Va lekin bu o'lim otlik tuganni
Kecholmasdan o'tar bo'ldim jahondan.
Alvido, azirim, qabrdonim...*

ODAM TANISH ILMI

Ikki notanish o'zbek uchrashib qolsa, tanishuvni ism, nasl-u nasab so'rashdan, kasb-kor surishtirishdan boshlamaydi. Avvalo, «birodar, qayerdانسiz», deb so'raydi. Manzil ayon bo'lgach, o'sha yerlik tanish-bilishlar sanaladi, falonchini taniysizmi, pistonchini bilasizmi, degan savol-javobga o'tiladi. Odam tanish xalqimiz qonida bor bo'lgan azaliy xususiyat. Ikki notanish o'zbekning albatta uchinchi umumiy tanishi chiqadi. So'rab-so'rab topilgan o'sha uchinchi odam ikki begonani g'oyibona tanishtiradi. Ana shundan so'ng kasb-kor, ism-u a'molga navbat keladi.

1982-yilning dekabrda men yurak xastaligi bilan shifoxonaga tushib qoldim. Qo'shni palatada davolanayotgan Oqqo'rg'onlik bir shifokor, adabi-

yot muhlisi bo'lgan dilbar inson mendan xabar olib turdi, ko'nglimni ko'tarib xastalikni yengishimga yordam berdi. Doktorlar turishga ijozat bergach, hovlida birga sayr qiladigan bo'ldik. Bu fikri teran, dunyoqarashi keng, bosiq-vazmin, mehli insonning suhbatini sog'inadigan bo'ldim. Biz go'yoki shifoxona bog'ini emas, olamni sayr qilardik. Tarix, falsafa, siyosat, madaniyat – qaysi mavzuda so'z bo'masin hamshahbatim berilib bahaga kirishar, har masala ustida o'zining ayricha, mustaqil fikrini bayon qilardi.

Men socha bor, ism-familiyangiz nima, qaysi tibbiy dargohda, qanday vazifada ishlaysiz, deb so'ramoqchi bo'ldim, lekin tilim bormadi. U kishi meni tanib, ismimni aytib chaqirsa-ya, men o'zingiz kimsiz, deb so'rasam odobdan bo'larmidi? Xalqimizda shifokorlarga «do'xtir» deb murojaat qilish odati bor. Men ham o'zimga qadrdon bo'lib qolgan bu muhtaram rotni «do'xtir» deb yuraverdim. O'dan tanishib olishning qulay mavridi kelar, deya ortiqcha savol-javobni keyinga qo'ydim. Ko'p vaqt o'tmay shunday fursat keldi. Kelganda ham meni lol-u hayron qilib, tavbanga tayantirib keldi.

O'sha yil erta sovuq tushib, paxta yig'im-terimi kechikkan, dekabr oyida ham olti millionlik hosil uchun kurash davom etardi. Dalada paxta qolmagan, qor-yomg'ir aralash yog'ib turgan vaqtda ham hasharchi talabalar o'qishga qaytmagan, sovuq molxonalarda qur-qur yo'talib o'tirishardi. Hatto isitmalab yotganga ham qaytish uchun ruxsat yo'q. «O'lsa ham dalada o'lsin» degan oliy buyruqqa asosan va katta rahbarning «paxta ham front, jang esa qurbonsiz bo'lmaydi» degan «hikmatli» so'ziga muvofiq chanoqlarda tola ham qolmagan qor-qora dalaga, qor, yomg'ir ostida ustlariga plastik yopinchilar kiydirilib yuz minglab hasharchi yoshlar haydab chiqilardi. Bunday soxta fidoyilik kimga kerak, bu azob-uqubattan maqsad nima, deb so'raydigan odam yo'q edi.

Qishning shunday ayozli kunlarida ikkinchi kurs talibasi bo'lgan qizim Nozimani og'ir xasta ahvolda to'g'ri paxta dalasidan shifoxonaga olib kelishdi. Tashxis murakkab, vaqt tig'iz, zudlik bilan professor Bahromovni chaqirish va maxsus sxema asosida dori tayyorlab qon qayish zarur edi. Professorni yarim kun izlab topisholmadi. Kechga tomon uning betob ekani, davolanayotgani aniqlandi. Faqat ertasiga ertalab professor bir talay doktorlar bilan kasal qizimiz yotgan xonaga kirib keldi. Ne ko'z bilan ko'rayki, bir kecha-kunduz izlangan shifokor o'zimning o'sha qadrdon hamsuhbatim, shifoxonada eshigim eshigiga ro'baro' bo'lgan muhtaram inson edi...

Saidjalol Mahmudovich Bahromov o'shanda to'ng'ich qizimni ajalning changalidan qutqarib qolgandi. Yillar o'tib qadrdonligimiz do'stlikka, do'stlik qudalik-qarindoshlikka aylandi. O'rancha qizim u mehribon shifokor xonadoniga kelin bo'lib bordi.

Bu orada professor Bahromov institut direktori, boshqarma boshlig'i, Sog'liqni saqlash ministri lavozimlarida ishladi. Bugunda bir necha tibbiy akademiyalarning a'zosi, tibbiyot fanining taniqli arboblari safidan munosib joy olgan do'ruqli olimdir.

Bizning nabiralарimiz ulg'ayib, mustaqil hayot qurish bosqichiga yetdilar. Lekin nazarimda biz hamon o'sha qirq olti, qirq sakkiz yoshdamiz, uchrashib qolsak suhbatimiz, bahsimiz ado bo'lmaydi.

Oilaviy davrada o'sha yigirma olti yil avvalgi tanishuvni xotirlab kulishamiz, bolalarimizga so'zlab, ularni odam tanish ilmini egallashga, bu hayotiy zarurat ekanini anglashga chaqiramiz.

Qarangki, yetmishning martasini ham egallab qo'yibmiz. Shu munosabat bilan do'stinga aytadigan so'zim shu:

Shukrim, dolg'ali yo'hardan borib,

Bu abod kunlarga yetdik al'amon.

*Biz shunday yashadik:
Etilikni qarab,
Tetmishga kirganda bo'lib naqsiyon.*

SODDALIK

Sodda odam qaroqchidan yomon bo'ledi, desalar avvallari yoqa ushlardim. Ajabo, go'lligidan doim chav tushadigan, boshqalarga yem bo'ladigan sodda odam-ku, uning nimasi qaroqchi, dedim! Soddalik bois o'zim bir sho'rlikni o'lar holga keltirib qo'yganimdan so'ng bu hikmatning tagiga yetdim. Voqea shunday bo'lgan edi:

1971-yili «Moskvich» sotib oldim. U zamonda avtomashinalik «boyvachcha»lar kam. Kattagina mahallamizga birinchi yengil mashina kirdi. Shodligim chek-u chegarasiz. Bir yoqda yozib qo'ygan komediyam hamma teatrlarda uzluksiz ijro etilib, qalam haqi selday oqib turipti. Ish joyim – uydagi ijodxonam. Nashriyotdan so'z arizamga ko'ra ketganim, she'rilarim badarg'a bo'lganini, ya'ni shu «arizama» savdolarni demasa, mendan baxtli odam yo'q. Tagimda g'ildirak, to'rt tomonim qibla. Bu yon Samarqand-u Buxoro, bu yon Farg'ona-yu Andijon-u O'sh. Goh Chervoqda, goh Zominda, goh Iosiqko'ldaman. Gilang yoningda bo'lsa mashina ham xonadon bo'lar ekan. Haydovchilik mahoratini so'ramang. Faqat oldinga qarab haydash bor. Hatto kapotni ochib qarash yo'q... Shu zayil yarim yil davr-u davron surgach, bir kun shaharning halqa yo'lida mashina taqqa to'xtadi. Yordamga kelgan haydovchilar ko'p urindilar. Mashina o't olmadi. Oxir bir yak mashinasiga sudratib ustaxonaga olib bordik. Usta motorni ochib, «korzina» ketibdi, almashirish kerak, dedi.

Koshki edi, men mashina sotib olmagan bo'lsam, koshki edi u buzilib, «korzina»si ishdan chiqmagan

bo'lsa-yu, men «korzina» izlab avtomagazinga bormagan bo'lsam.

U zamonda kerakli narsalar hammasi noyob edi. Iltimosiz na durust kiyim, na mebel yo gilam olish mumkin edi. Hatto o'zimizdan chiqadigan atlas, chinini idishlar ham anqoning urug'i bo'lardi.

Avtomagazın direktori yo'q ekan, xushbichim, silliq yuzli o'rinbosarning yoniga kirib, o'zimni tanishtirdim. U yuksak hurmat va tavoze ko'rsatib choy uzatdi, ko'p shirin so'zlar aytdi. Lekin iltimosga kelganda, «korzina»ning ko'p vaqtdan beri do'konda yo'qligini, o'zining tug'ishgan ukasiga ham topib berolmay xijolat bo'lganini so'zlab meni odob bilan eshikkacha kuzatdi.

Tashqariga chiqib, qayoqqa borishni bilmay hayron bo'lib tursam, yonimga «Zaporozes» kelib to'xtadi. Nogironlarga moslashtirilgan mashina rulida o'tirgan to'lagina rus kishi menga qarab: «Ей что надо», dedi. Men savolga javob qilmadim. Aytganim bilan topib berarmidi? Magazın rahbari o'zi qidirib yurgan «korzina» sen cho'loqda nima qilsin, – degan gap ko'nglimdan o'tdi. Cho'loq kishi meni garang deb o'yladi shekilli, takrorladi: «Сам, что надо?» Men parvosiz: «Korzina» dedim-u teskari qaradim. Cho'loq «привать рубль», – dedi. Men o'z qalog'imga ishonmay, undan nima deding, qaytar, deya so'radim. O'sha onda o'ttiz so'm u yoqda tursin, agar yangi motor olaqol, ming so'm bo'ladi, desa oladigan holatdaman. Nogiron mening hayrat aralash bergan savolimni o'zicha tushundi: «Ладно, привать пять», – dedi. Men darhol yonimdan pul chiqardim: «Ладно!» U hozir olib kelaman, deb mashinasini orqaga qaytardi. Shu lahza xayolimga bir fikr kelib uni to'xtatdim. Mabodo ikkita topiladimi, deb so'radim. U indamay mashinani ucharib ketdi va o'n daqiqada ikkita «korzina» qo'linga tegdi. Suyunib ketganimdan aytgan pulini ortig'i bilan berib, direktor o'rinbosarining xonasiga yugardim: «Omadni

qarang, – dedim hayajon ichida, – qilingan narsamiz topilib qoldi. Ukangizga ham oldim. Mendan esdalik. Kitob yozib berishga qarzdorman», – dedim.

O'rinbosar suyunar deb o'ylasam, u loladek qizarib ketdi. Peshonasiga marjon-marjon ter chiqdi. O'shanda men o'z xatoyimni angladim. Uni sevintiraman deb soqov qilib qo'yibman. Soddalik qursin.

Keyin bilsam, noyob batlovchi qismlar avtomagazinga «boshida shapka, yolkasida pagoni» bilan kelar ekan. Buning ma'nosi shuki, «korzina» davlat narxida sakkiz so'm bo'lsa, qo'ldan qo'lga o'tib do'konga o'n besh so'mga kelar va peshtaxta ostidan yigirmaga sotilarkan. Uddaburon vositachilarning qo'ldan o'tib bizga o'xshash oddiy bandalarga o'z asl bahosidan uch katta semirib kelar ekan. Shu bir parcha temir gardishda yuzlab «zahmatkash»ning risqi bo'rligini men sodda qayoqdan bilay? Qayoqdan bilayki, do'kon rahbari shoirdan «shapka» ololmaydi, «shapka»siz berolmaydi.

Biz boshdan kechirgan kunlar hozirgi yoshlarga ertak bo'lib tuyular. Endi «defisit» degan so'z arxivga tashib ketdi. Hech kim hech kimdan hech narsani iltimos qilib topmaydi. Pul bo'lsa hamma narsa bor. To'g'ri, bahosi zahardakkina, sotuvchisi insofimizgina, oluvchisi kamxarjginadir. Lekin hamma narsa bor. Do'konlarda navbatga turish yo'q, nomardlarga bosh egib borish yo'q. Shunga ming-ming shukr.

TO'YONA

Elda nimaki urf bo'lsa, uning tagida yaxshi niyat yetadi. To'yona ham aslida ezgu marosimga xolisaniilloh qo'shiladigan hissa, to'y egasiga beg'araz yordam tarzida paydo bo'lgan. Lekin bu odat bor-bora norasmiy oldi-berdiga, majburlab beriladigan qarzga aylandi. Qarz bo'lganda ham hech bir omonat kassa to'lamaydigan foizli qarz bo'ldi-qoldi.

To'qsoninchi yillarda hozirgidek restoranlarda to'y qilish urf bo'lmagan, barcha marosimlar xonadonlarda o'tar edi. Yozda kunduzi soya-salqin yer tanqis, oshlar faqat erta tongda berilardi. Biz ham qiz uzatganda el udamini qilib nahorda osh berdik. Yaqin qarindoshlar, do'st-u qadrdonlar hali kun chiqmay kelib ko'chani to'ldirib qo'l qovushtirib turdilar, ya'ni xizmatda bo'ldilar. Ular orasida albatta O'tkir Hoshimov ham bor edi. U hammadan erta kelib go'zal tabrik so'zlari bilan cho'ntagimga ikkita yuztalikni solib qo'ydi. U zamonda bu o'rtacha ikki oylik maoshga teng katta pul edi. Mehribonlikning ma'nosini darrov tushundim. O'sha kezlarda O'tkirjon o'g'li Farruxni unashtirib qo'ygan, to'y yaqin, ya'niki to'yona o'z egasiga «bola tug'ibo» qaytishi kerak edi. Peshonam tirishdi-yu, udam ekan, na iloj, yaxshilikka qaytaray, deb qabul qilib oldim.

Ijodkorni xasis degan bekorning beshtasini aytibdi. Ijod ahli saxiy va bag'ri keng bo'ladi. Lekin ularga qalam haqi beruvchilar xasis.

To'rt varaqqa sig'adigan gapni bir yozuvchi katta kitob qilib yozadi, uning oshig'i olchi. Boshqa yozuvchi ikki jumlada ta'sirliroq qilib aytadi-qo'yadi. Shu sabab kosasi oqarmaydi. Gonorar hajmga qarab to'lanadi-da.

Bir shoir aytibdi:

*Xavislardan o'zga xasimam,
Pulga emas, so'zga xasimam.*

Buni eshitgan boshqa shoir, battar bo'l, debdi. O'tkir Hoshimov ham so'zga xasis san'atkor. Battar bo'lsin.

Shunday qilib, ertalab to'yona berib qo'ygan O'tkirjon oqshomga nikoh bazmiga xotini O'lmaxxon bilan qo'ltiqlashib boyvachchalardak g'oz kirib keldi. Men O'lmaxxon bilan so'rashib O'tkiringa e'tibor qilmadim. O'tirib fотиha qilgach:

– O'tkirjon, – dedim astoydil rangigan ohangda, – ertalabki oshda ko'rinmadingiz?

Do'stimning rangida qon qolmadi. Shu damda ko'nglidan nima kechgani menga ayon edi. Gap sahrgi uyqaning harom bo'lganida emas, to'yonaning «qulog'ini ushlabo» ketganida edi. Shoirlar parishonlikda dong chiqarganlar. «Ertalab kelganim esda yo'q, to'yona berganimni ham bilmagan bu devona shoira», dardi O'tkirjonning bezovta ko'zlari. Erining «madaniyo» yo'qloviga orqa qilgan O'lmasxonning ham avzoyi o'zgardi.

– Hazilingiz qattiq-da, Erkin aka, – dedi O'tkir dam oqarib, dam qizarib, – keldim, ko'rishdik, yoningizda turdim!..

– Said Ahmad aka, Ozod akalar ham hayron bo'lishdi, – dedim men qovog'imni uygancha, – mayli, sog'-salomat ekansiz, xavotir oldik-da..

O'tkir tutaqa boshladi:

– Ular bilan ham ko'rishdim. Nahotki eslamasangiz! Axir... o'rikning tagida ko'rishdik-ku.

To'yona o'rik tagida berilgan edi.

– Qaysi o'rik, qanaqa o'rik? – dedim o'zimni hayronlikka solib.

– Ana, anovi o'rik, – deb qo'lini uzatgancha do'stim qotib qoldi.

Ertalab hovlini to'ldirib turgan o'rik yo'q edi.

Kechki hazmga joy tayyorlaganda juda tarvaqaylab ketgan, shira to'kadigan bu daraxtning bahridan o'tgan edik.

O'tkir Hoshimov sarosimaga tushib qoldi. To'yonaning yagona guvohi bo'lgan o'rik daraxti yo'q!

Bizning bunday qattiq hazilni tasavvuriga sig'dirmagan O'lmasxon erini tinmay naqilar edi:

– Odam bo'lmay o'ling xudoyo! Meni sharmanda qildingiz! Ertalab qayoqqa bordingiz?

Bor ustiga oldindan «pishitib» qo'yilgan ustozlarimiz Said Ahmad aka, Ozod aka Sharafiddi-

nov, qadrdonlarimiz Nosir Fozilov, Umarali Normatov, Xudoyberdi To'xtaboyevlar birin-ketin kelib O'tkirdan hol so'rashar, ertalab ko'rinmagani uchun xavotir olganliklarini aytishar edi.

Men o'z vazifamni bajargach nari ketdim. Erxotin o'rtasida qanday gap bo'lganidan xabarim yo'q.

Ijodkorlar odatda tun sokinida ishlab, ertalab kech uyg'onadilar. «Ey mug'anniyalar, Navoiy mast edi, kech uyg'onur», deganda Hazrat ham ijod kayfini, Olohgga yaqinlik xumorini ifoda etgan bo'lsa ajab emas.

Tunni Arsh tog'ida uyg'oq o'tkazgan adibga nahorgi oshlarning malolati ayon. Qorong'i sahar-da to'yxonaga yetib kelgan ijodkor birodarimning ahvolini boshqalar anglamasa ham men tushunaman. Do'stlikka, insoniy burchga, qolaversa o'zbekchilikka sadoqat va istihola unga uyqa bermagani, kalovlatib qo'ygani aniq. Boz ustiga eng yaqin ustoz va ulfatlarning jiddiy turib aytgan so'zlaridan shoirtabiat do'stim dovdirab qolgan bo'lsa, nahordagi osh unga «tashda kechgan umr»day tuyulgan bo'lsa ajab emas.

Bu qattiq hazilning oxiri shu bo'ldiki, parishonhol O'tkirjon oldimga kelib kechirim so'radi, qaytadan to'yona berdi. Bu gal to'yona oq qog'oz orasiga yaxshilab joylangan, ustiga «O'tkir Hoshimovdani» deb yozilgan edi.

Aslida «tomosha»ni davom ettirib pulni cho'ntakka solib qo'ysam-u bir oydan keyin ikki to'yonani qo'shib qaytarsam ayni risoladagi ish bo'lardi. Lekin hafsala bilan konvert qilib o'ralgan qog'oz va undagi ko'rga hassadek ism-famaliyani ko'rganda o'zimni kulgidan to'xtata olmadim.

– Sodda bo'lmay qoling, O'tkirjon, – dedim chiroyli buklamani qaytarib, – ertalab keldingiz, to'yona berdingiz. Bunchalar parishon bo'lmasangiz?

Birdan yuzi yorishib ketgan O'tkirjon to'yonani cho'ntagiga qaytib soldi-da bir menga, bir hovli o'rtasiga qarab dedi:

– Albatta kelganman. Osh yedik, ko'rishdik...
Eslamay o'libmanmi... Lekin... o'rik daraxti qani?

Keyin eshitsam, mashhur adib o'zining o'sha kun-
gi shvolini o'zi hikoya qilib yozibdi. Kitob bo'lib
chiqsa o'qirman. Lekin har holda xotinidan kaltak
yeganini yozmagandir. Oldindan aytay-qa'yay. Uning
yozganlarida to'qima ko'p bo'ladi. Men bor gapni
aytdim. Menga ishonavering.

TUGATILGAN MUSHOARA

Oltmishinchi yillarda Yozuvchilar uyushmasi
turli ijodiy tadbirlar bilan gavjum bo'lardi. Abdulla
Qahhorning yoshlar bilan muntazam uchrashuvlari,
Mirtemir seminari, Zulfiya to'garagi, Shayxroda
suhbatlari juda qizg'in o'tar, yosh sho'ir va
yozuvchilar uyushma dargohidan nari ketmasdilar.
Ayniqsa har oyda bir o'tadigan mushoara mashhur
edi. Kattagina zal yosh ijodkorlar, muxlis talabalar
bilan to'lib ketardi. She'r kechasi o'ziga xos
musobaqa maydoni edi. «Bu gal bayroq falonchida
ketdi» degan ovoza viloyatlargacha tarqalar, keyingi
mushoara intizorlik bilan kutilardi.

Zilziladan keyin shahar ijrokomi binosiga ko'-
chirilgan uyushmaning katta majlislar zalida o'tgan
navbatdagi mushoarada «O'zbekim» ilk bor jamoa
hakmiga havola qilingan edi.

She'mi hayajon titrog'ida o'qib bo'lganim, zalga
cho'kkan sukunat, men qaytib joyimga o'tirganda
ham davom etgan qarsaklar esimdan chiqmaydi.
Muxlislardan biri she'r qo'lyozmasini so'rab oldi.
Jamaniyoz Jabborov kelib qo'llinni siqdi. Mushoara
davom etdi. Navbat Abdulla Oripovga kelganda
u minbarga ko'tarilib, hozirgina o'qilgan she'r
to'g'risida ehtiros bilan gapirdi va o'z she'rini o'qish
o'miga meni minbarga chaqirib, «O'zbekim»ni qayta
o'qib berishni so'radi.

Noshoj yana minbarga chiqdim. Lekin qasida

matni qo'limda yo'q edi. Ayrim bandlarini xotirada tiklab o'qib berdim.

O'sha she'rxonlik an'anasi ko'p o'tmay to'xtab qoldi. Bunda rasman nashr etilmasdan qo'lyozma shaklida muxlislar orasida tarqalib ketgan qasidaning ham aybi bo'lgandir. Negaki, «Uzlit» deb atalgan senzura ko'zidan o'tmagan, uning ruxsat muhri bosilmagan biror qog'oz el ichida tarqatilishi mumkin emas, bunday ish u zamonda davlatga qarshi varaqa tarqatish deb baholanar edi.

Balki, deyman o'zimcha, o'shanda qo'lyozmani hech kimga bermagan bo'lsam, boshqa hamma she'rlar kabi u ham avval matbuotda e'lon qilinib so'ng elga tarqalsa, kim bilsin, bu savdolar yo'qmidi...

Shunday deyman-u, lekin barcha g'avg'o qasida «Guliston» jurnalida chiqqandan keyin boshlandi.

BERLINDAN XUSHXABAR

1974-yil yoz oylari edi. Men «Fausto» tarjimoni sifatida Gyote vataniga taklif etildim. Bir oqshom Berlinning Unter den Linden ko'chasida yolg'iz sayr qilib yurgan edim. Qarshinda Brandenburg darvozasi, uning ortida Reyxstag xarobalari ko'rinib turardi. Jahon xalqlari boshiga, nemis xalqining o'ziga ham tengsiz kulfatlar keltirgan Ikkinchi jahon urushining o'chog'iga ro'baro' turardim. Ko'nglimda yaqin tarixning iztirobli xayollari edi. Shu payt orqadan ayol kishining sof o'zbek tilida «Erkin aka» deb chaqirganini eshitdim. Qarasam, nemis olimasi, turkshunos tarjimon Doris Shuls ekan. Bizni ko'rish uchun shu ko'chada joylashgan apartamentga kela turib meni ko'rib qolibdi. Eski qadrdonlardek ko'rishdik va suhbatni Doris xonim – o'zbekcha ismi Dilorom – taklifi bilan sayr qilib davom ettirdik. Men olimga ijodiy faoliyati, rejalari haqida savollar berdim. Shunda u boshqa asarlar qatorida o'zbek

yozuvchisi Xudoyberdi To'xtaboyevning «Sariq devasi minab» romanini tarjima qilib nashriyotga topshirganini aytdi.

Bu xushxabarni Toshkentga olib kelganimda do'stlarimiz buni bayramday qarshi olgan edilar. U paytlarda chet tiliga tarjima qilingan o'zbek kitoblarning soni barmoq bilan sanarli edi.

O'sha voqega qirq yilcha bo'libdi. Bugun Xudoyberdi To'xtaboyevning o'nlab kitoblari dunyoga tarqaldi. Yoshlarimizning sevimli adibi – asarlari xorijiy tillarga eng ko'p tarjima qilingan yozuvchidir. U sakson yosh arafasida ham g'ayrat bilan ijod qilmoqda, kitoblari o'rimizda ham, dunyo sahnasida ham qo'ldan qo'yilmay o'qilmoqda. Nashr etilgan asarlarining son-sanoq'ini adibning o'zi ham bilmasa kerak.

Lekin men Berlindan keltirgan xushxabar jahoniy mashhurlikning ilk majdasi edi. Bu bilan faxrlanib yursam arziydi.

МУЎЦАРИЖА

Мен айтаётган турай, сен ёз!	3
Бу дунёга саволим қўлинг	4
Партиянинг ўғли	5
Одобли водон	7
Болалигим боғлари	9
Ишқибозлик балоси ёки мушофотга айланган жиз	10
Қўрилган тракторлар	13
Ҳаётнинг биринчи зарбаси	15
Бир ҳаётнинг иттироқлари	17
Қофиясизни топилмадим	20
Ёрдонга келган нордан	23
Билмаганимнинг бидиғонлиги	23
Уч соқоннинг саргушти	25
Дуранга резимсиз, грессмейстер?	27
Шафтоли гуллаганда	30
Полиглотлар	34
Антика видолашув	35
Соф ўзбекча сўз	36
Индамас директорнинг баъворатли хавали	38
Қўшқилчаник	39
Кечиккан қаҳқаҳа	42
Берлинга қанча йўл	43
Яхши ниёт қўлинг, шонрлар!	45
Мерганлик мактаби	47
Шифокор сўзининг қудрати	50
Одам таниш қили	53
Содалик	56
Туёна	58
Тугатилган мушоара	62
Берлиндан хушхабар	63

MUNDARIJA

Men aytib turay, sen yoz!	66
Bu dunyoga savolim ko'pdir	67
Partkomning o'g'li	68
Odobli nedon	70
Bolaligim bog'lari	72
Ishqibozlik balosi yoki mukofotga aylangan jazo	73
Ko'ngilgan traktorlar	76
Hayotning birinchi zarbasi	77
Bir satoning iztiroblari	80
Qodiyasini topolmadim	83
Yosdonga kelgan yordan	85
Bilmaganing bilag'onligi	86
Uch soqovning sarguzashi	88
Darangga rozimisiz, groomsyster?	89
Shaftoli gullaganda	92
Poliglolar	96
Antiq vidolashuv	97
Sof o'zbekcha so'z	98
Indamas direktorning bashorati hazili	99
Ko'ngilchanlik	101
Kechikkan qahqaha	103
Berlinga qancha yo'l	105
Yaxshi aytat qiling, shoirlar!	106
Merganlik maktabi	109
Shifokor so'zining qadrati	111
Odam tanish ilmi	114
Soddalik	117
To'yona	119
Tugatilgan mushoara	123
Berfindan xushxabar	124